T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ZERZEVAN KALESİ OK UÇLARI

Fatma DURMA
13907003

Danışman
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Diyarbakır 2019

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı
Klasik Arkeoloji Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ZERZEVAN KALESİ OK UÇLARI

Fatma DURMA
13907003

Danışman
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Diyarbakır 2019

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Zerzevan Kalesi Ok Uçları" adlı tezin/projenin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin/projemin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

22/07/2019

Fatma DURMA

T.C

DİCLE UNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

DİYARBAKIR

Fatma DURMA tarafından yapılan " Zerzevan Kalesi Ok Uçları" konulu bu çalışma, jürimiz tarafından Klasik Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir

Jüri Üyesinin

Ünvanı Adı Soyadı

Başkan: Doç. Dr. Aytaç COŞKUN

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Çağatay YÜCEL

Üye : Dr.Öğretim Üyesi Elif HANAR

Tez Savunma Sınavı Tarihi: 16/ 07 / 2019

Yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu onaylarım.

.../...../20

Prof. Dr. Nazım HASIRCI

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

(MÜHÜR)

ÖN SÖZ

Tarihten günümüze kadar insanoğlunun öncellikli amacı yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu ihtiyaçlarla hayvanları avlamak ve kendini savunmak amacıyla çakmaktaşı, obsidyen ve kemikten yapılan kesici av aletleri kullanmışlardır. Daha sonraki dönemlerde bu aletlerin yerini, ihtiyaçla beraber kendini daha iyi koruyabilmek için savaş ve saldırı araçlarından oluşan ok uçlarına bırakmış olup, dönemsel koşullarla birlikte; çakmaktaşı, kemik, obsidyen, bakır, bronz ve demir gibi farklı malzemeler ve farklı formlar kullanılmıştır. Böylelikle avlanma ve savunma stratejisinden sonra alet yapımıyla birlikte saldırı stratejisine geçilmiştir.

Çalışmanın konusu olan Zerzevan Kalesi 2014-2018 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkan ok uçları olup, kendi aralarında formlara ayrılıp daha anlaşılır olabilmesi için tipolojik tasnifi yapılarak katalog hazırlanmış, grafiklerle dağılım ve yayılımı hakkında da ayrıca bilgiler verilmiştir.

Zerzevan Kalesi Ok Uçları konusunu çalışmamdaki yönlendirmelerinden ve aynı zamanda Lisans ve Yüksek Lisans eğitim dönemlerinde benden yardımlarını esirgemeyen, akademik bilgiler konusunda bilgi ve birikimlerini benimle paylaşan değerli tez danışmanım ve Zerzevan Kalesi Kazı Başkanı Doç. Dr. Aytaç COŞKUN'a sonsuz teşekkürlerimi borç bilirim. Lisans ve Yüksek Lisans dönemlerinde desteğini benden esirgemeyen Prof. Dr. Vecihi ÖZKAYA'ya, tez aşamamda bana yardımcı olan Dr. Öğretim Üyesi Çağatay YÜCEL'e ve Arş. Görevlisi Gamze HASDEMİR'e teşekkürlerimi sunarım.

Kaynak taramasında İstanbul'da her türlü desteği veren Sanat Tarihi Öğretmeni Dostum Umut HÜNÜR'e, manevi destekleri ile her zaman yanım olan Şıvan AYUS, Uğur SUCU'ya ve Zerzevan Kalesi Kazı ekibine teşekkürlerimi sunarım. Eğitimdeki hayatım boyunca benden desteklerini ve bilgilerini esirgemeyen Mim Yavuz BİNBAY'a, içindeki ışığıyla bilgilerimi aydınlatan Mardin Metropoliti

Saliba ÖZMEN'e, tez dönemimde sınava çalışmasına rağmen fırsat bulup çevirilerimi yapan, tezimle ilgili düşüncelerimi dinleyen ve yorumlayan küçük kardeşim Mevlüde Gülistan DURMA'ya özellikle teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim.

Hayatımın her anında manevi maddi destekleri ile aynı zamanda bana vermiş oldukları cesaret ve bilimin sonsuzluğunu her zaman bana hatırlatıp vurgulayan ve sorgulatan Annem ve Babam başta olmak üzere ailemin her bir ferdine ve özellikle abim İhsan DURMA'ya sonsuz sevgi ve saygımla teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Fatma DURMA

Diyarbakır 2019

ÖZET

Üst Paleotik Dönem'den günümüzün modern silah kullanımların olduğu dönemlere kadar avlanma, savaş, idman amaçlı olarak kullanılan ok uçları, farklı malzeme ve yapım teknikleri ile tarih boyunca yoğun bir üretim ve kullanım görmüştür. Askeri teçhizatlar arasında saldırı araçları içinde yer alan ok uçları, uzak mesafe silahlarından en çok üretilen ve kullanılan olmuştur. Savaşta saldırı esnasında atıldığı yerde kalan ve daha sonra kullanılmayıp askeri olayların geçtiği yerlerde yapılan arkeolojik kazılar ile gün yüzüne çıkartılarak dönemin siyasi, askeri ve kültürel ilişkileri hakkında bilgiler vermektedir.

Yüksek Lisans tez çalışmasının ana materyalini oluşturan Zerzevan Kalesi, Roma ve Parth / Sasani arasındaki mücadelede yer alan garnizonlardan biridir. Yerleşimde 2014 – 2018 yıllarında gerçekleştirilen kazılarda ortaya çıkarılan 95 adet demir ok ucu incelenmiştir. Arkeolojik çalışmalar ışığında elde edilen verilerden ok uçlarının değerlendirilmesi, incelenmesi ve yorumlanması yapılmıştır. Zerzevan Kalesi kazısına başlandığı ilk günden itibaren bulunan farklı tür ve nitelikteki ok uçları, bu çalışmanın oluşmasında esas faktörlerden biri olmuştur. Yapılan çalışmalarda elde edilen ok uçları demir malzemesinden olup, buluntu kontekstlerine göre belli dönemlere tarihlendirilmektedir. Çalışma ve incelemeler çerçevesinde yerleşimde bulunan ok uçlarının, kaynaklarda yayımlanmış olan benzerleriyle mukayese yapılıp, kontekslerdeki eş bilgilerin yardımıyla kataloglardaki bölümlerin tarihlenmesi de yapılmıştır. Zerzevan Kalesi'ndeki ok uçlarının hem Roma hem de Sasani'nin egemen oldukları alanlardaki benzerleri ile inceleme esnasında iki egemen güce ait ok uçları oldukları anlaşılmıştır. Tarihlemelerde ya benzerlerinin tarihlendiği dönemler ya da aynı seviyedeki buluntu konumlarındaki paralel bilgilerde dikkate alınarak tarihleme yapılmıştır. Bu tez ile beraber Zerzevan Kalesi Kazısı'nda ortaya çıkarılan ok uçlarının terminoloji, tarihlendirme ve işlev gibi sorularına çözüm aranmıştır.

Anahtar Kelime

Askeri, Ok ucu, Ok, Roma, Sasani, Zerzevan Kalesi

ABSTRACT

The arrowheads, one of the attack vehicles used fighting, instruction and in order to hunting from Upper Paleolithic period to the era of modern weapons, have been produced and used extensively throughout history with different materials and construction techniques. Among the military equipment, the arrowheads in the attack vehicles have been produced and used most of the distance weapons. It gives informations about the political, military and cultural relations of the period by being unearthed with archaeological excavations in the places where they were thrown during the war and then they were not used and carried out in places where military events took place.

Zerzevan Castle, which is the basic material of master thesis, it is one the garrisons in the fight among Parth / Sassani and Rome. 95 iron arrowheads obtained during the excavations made in the settlement between 2014-2018 have been examined. From the data obtained in the light of archaeological studies, the evaluation, examination and interpretation of the arrowheads were made. The arrowheads of different types and sizes from the first day of the excavation of Zerzevan Castle became the main factor for this study. The arrowheads obtained in the studies are from iron material and are dated to certain periods according to the finds. In the framework of studies and reviews, the arrow tips in the settlements were compared with the similar ones published in the sources and dating of the sections in the catalogues was also done with the help of the matching information in the contacts. The arrowheads at Zerzevan Castle were the arrowheads belonging to the two dominant powers during the survey with the similar ones in the areas where both Rome and Sasani were dominant. Dating was made by taking into consideration the periods of similar dates or the similar finds at the same level. Together with this thesis, the arrowheads uncovered during the Zerzevan Castle excavation were asked for solutions such as terminology, dating and function.

Keyword:

Arrowhead, Arrow, Zerzevan Castle, Military, Persian, Roman

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **V**

İÇİNDEKİLER ..... **VII**

KISALTMALAR ..... **IX**

LEVHA LİSTESİ ..... **X**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA'NIN ANADOLUYA GELİŞİ VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ SİYASİ GELİŞMELERİ

1.1 BÖLGENİN TİCARET YOLLARI ÜZERİNDEKİ ÖNEMLİ MERKEZLERİ 7

1.1.1 Edessa (Şanlıurfa) 7

1.1.2 Amida (Diyarbakır) 11

1.1.3 Dara (Anastasiopolis) 15

1.1.4 Nisibis (Nusaybin) 17

İKİNCİ BÖLÜM

ZERZEVAN KALESİ

2.1.1 Zerzevan Kalesi'nin Yeri ve Coğrafi Konumu 20

2.1.3 Zerzevan Kalesi'nin Tarihsel Yerleşimi 23

2.1.4 Zerzevan Kalesi Kazısı 26

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OK UÇLARIN TANIMLANMASI VE TARİHSEL SÜRECİ

3.1.1 Ok Uçlarının Tanımlanması 28

3.1.2 Ok Uçların Tarihsel Süreci 29

3.1.3 Roma Askeri Sistemi ve Ok Ucu 31

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZERZEVAN KALESİ OK UÇLARI

4.1.1 Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Tipolojisi 36

4.1.2 Saplamalı Ok Uçları 37

a. Üç Yapraklı (Tribolate) Formlu Ok uçları 37

b. Dörtgen Formlu Ok Uçları 41

c. Yassı Formlu Ok Uçları 42

4.1.3 Soketli Ok Uçları 43

4.1.4 Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yerleşim ve Yıllara Göre Dağılımı 44

a. Zerzevan Kalesi 2014 Ok Uçları 44

b. Zerzevan Kalesi 2015 Ok Uçları 45

c. Zerzevan Kalesi 2016 Ok Uçları 50

d. Zerzevan Kalesi 2017 Ok Uçları 55

e. Zerzevan Kalesi 2018 Ok Uçları 57

SONUÇ 60

KAYNAKÇA 63

KATALOG 80

LEVHALAR 128

KISALTMALAR

cm.	Santimetre
Ed.	Editör
ET	Etütlük
ENV	Envanterlik
Fig.	Figür
Kat.	Katalog
Kat. No:	Katalog Numarası
K.B.Y.	Kazıda Bulunan Yapı
KST	Kazı Sonuçları Topalntısı
Lev.	Levha
MASROP	Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçiler ve Restoratörler Ortak Platformu E- Dergisi
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
No.	**N**umara
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Res.	Resim
S.	Sayı
s.	Sayfa
Şek.	Şekil
TAD	Tarih Araştırmaları Dergisi
TÜBA-AR	Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji
Vol.	Volume
ZK	Zerzevan Kalesi

LEVHA LİSTESİ

Levha 1a Bölgenin Ticaret Yolları Üzerindeki Önemli Merkezleri

Levha 1b I. Justinianus'un İlk Yıllarında Mezopotamya'da Geç Roma-Sasani Sınırı (Kütük 2014, harita 1)

Levha 2 6. Yüzyılda Roma'nın Doğu Sınırı (Anastasius ve Justianus Dönemi)

Levha 3 Zerzevan Kalesi Konumu (Coşkun 2017, s.10)

Levha 4 Zerzevan Kalesi Ana Plan (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 5 Zerzevan Kalesi Yerleşim Planı Detaylı (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 6 Zerzevan Kalesi Hava Fotoğrafı (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 7 Antik Pers Kral Yolu

Levha 8a Morella la Vella Mağarası (El Museo Nacional de Ciensias Naturales 2017, s.12)

Levha 8b Ninive Güney-Batı Sarayı XIX numaralı avludaki kuşatma sahnesi (Akyüz **2018**, s.349)

Levha 9 Zerzevan Kalesi Üç Yaprak Formlu Ok Uçları (Kazı Arşivi)

Levha 10 Zerzevan Kalesi Dörtgen Formlu Ok Uçları (Kazı Arşivi)

Levha 11 Zerzevan Kalesi Yassı Formlu Ok Uçları (Kazı Arşivi)

Levha 12 Zerzevan Kalesi Soketli Ok Uçları (Kazı Arşivi)

Levha 13a 2014 Etütlük Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 13b 2015 Etütlük Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 14 2015 Envanterlik Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 15a 2016 Envanterlik Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 15b 2016 Etütlük Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 16a 2017 Etütlük Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 16b 2018 Envanterlik Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 17 2018 Etütlük Ok Uçları (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 18 Üç Yapraklı Ok Ucu Çizimleri (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 19 Dörtgen Ok Ucu Çizimleri (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 20 Yassı Ok Ucu Çizimleri (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 21 Soketli Ok Ucu Çizimleri (Zerzevan Kalesi Kazı Arşivi)

Levha 22a Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yerleşim Dağılımı

Levha 22b Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yıllara Göre Dağılımı

Levha 23a Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yıllara ve Formlarına Göre Dağılımı

Levha 23b Zerzevan Kalesi Ok Uçların Form Dağılımı

Levha 24a Zerzevan Kalesi Üç Yapraklı Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

Levha 24b Zerzevan Kalesi Dörtgen Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

Levha 25a Zerzevan Kalesi Yassı Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

Levha 25b Zerzevan Kalesi Soketli Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

GİRİŞ

Zerzevan Kalesi, Diyarbakır'ın Çınar ilçesine 13 km. mesafede, Çınar ilçesine bağlı olan Demirölçek Mahallesine ise 1 km. uzaklıkta yer almaktadır. Zerzevan Kalesi Kazısının ilk bilimsel arkeolojik kazı, restorasyon ve belgeleme çalışmalarına, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün vermiş olduğu izin ile Dicle Üniversitesi, Arkeoloji Bölüm Başkanı Sayın Doç. Dr. Aytaç COŞKUN'un başkanlığında 2014 yılında başlanmıştır, çalışmalar günümüzde de halen devam etmektedir.

Amida (Diyarbakır) ile Dara'ya (Mardin) gidilen yol üzerinde önemli ve stratejik konumda olan Zerzevan Kalesi, Edessa'dan (Şanlıurfa), Nisibis (Nusaybin) boyunca uzanan antik Pers Kral yolu güzergâhında da yer almaktadır. MS 359 yılında Roma ve Sasani arasındaki mücadele esnasında kenti görerek "Amida" diye anlatan antik yazar ve tarihçi Ammianus Marcellius, Amida'da Roma ve Sasani arasındaki mücadele için kente bulunan Roma ordusu hakkında, bu kentin askeri birliği The Legion V Parthica tarafınca kurulduğundan, bahsetmiştir. Bölgede önemli kentler olan Edessa, Amida, Dara ve Nisibis MS 359, 502-503, 602 yılları arasında iki önemli güç olan Roma ve Sasani arasındaki mücadelelerde sürekli olarak el değiştirmiştir. Amida ve Dara arasında bulunan Zerzevan Kalesi, konumu itibariyle sürekli değişen egemen güçlerin arasında el değiştirilip etkin bir rol oynamıştır.

Önemli güç olan Roma'nın Zerzevan Kalesi yerleşimini seçmesindeki başlıca nedenler: bulunmuş olduğu konum gereği hâkim bir tepe üzerinde bulunması nedeniyle hem Amida hem de Dara gibi önemli kentlerin yol güzergâhında yer alması ve bu kentleri koruyup, denetlenmesinin daha kolay olmasıdır. Zerzevan Kalesi kazı çalışmalarında elde edilen bulgulardan; cam ve metal takılar, tıbbi aletler, kandiller, fibulalar, seramikler, mevcut mimari yapılar, konutlar, su sarnıçları ve farklı dini yapılara ait kalıntıların ortaya çıkması ile bu alanda sivil yerleşimin de olduğunu göstermektedir. Yerleşimin yanı sıra var olan kale ve savunma

sistemlerinden burçlar, arsenal ve sığınak- depo gibi yapıların yer alması, Zerzevan Kalesi'nin korunma ve savunmaya da önem verildiğini göstermektedir. Kazılar ışığında elde edilen bulgulardan biri olan ok uçları hem yerleşim içi hem de yerleşim dışında yapılan çalışmalarda bulunması ve aynı zamanda arsenal ve savunma sistemleri dışındaki yerleşim alanları olan konutlarda ok uçlarının bulunması sadece savunmaya değil aynı zamanda idman, ya da avlanma amaçlı kullanılabileceği ortaya koymaktadır. Antik Roma'da yaşayan tarihçilerin ordu düzeni ve sistemi üzerindeki anlatımlarında ok atıcılarından ve sapancılardan bahsedilmektedir. Okçuluğun Roma'da ne denli gelişkin olup olmadığı bilinmemekle beraber okçuluğun ordu ve askeri başarılarında Roma'nın geç dönemlerinde etkili olduğu görülmektedir. Diğer savaş aletlerinin (mızrak, kılıç), yoğun bir şekilde kullanılması yeni arayışları engellediği ancak savaş alanlarında karşıt güçlerin daha üstün olmasının sebeplerinden birinin ok uçları olmasıyla Roma'nın geç dönemde yönelmesine neden olmuştur. Bununla birlikte okçu birliklerin önemini anlayan İmparator Maurikios (MS 582-602) dönem dönem orduyu tekrar güçlendirerek ok, yay yapımı ve kullanımı ile ilgili önemli bilgileri orduya vermiştir. Zerzevan Kalesi'nde yapılan kazı çalışmaları sonucunda 95 adet farklı dönem ve formlara ait demirden yapılmış ok uçları bulunması bölgede askeri hareketliliğin olduğunu göstermektedir. Sayıca ok uçlarının çokluğu bunları tipolojik olarak sınıflandırma ihtiyacını doğurmuştur. Kazının ilerleyen safhasında 95 sayının daha da artacağını, Zerzevan Kalesi'nin tarihlendirmesini ve tipolojilerinin yanı sıra yerleşimin tarihsel sürecini ve askeri durumuyla ilgili bilgileri de değerlendirme fırsatı sunacaktır.

Kalede yapılan kazılarda sabitleme şekli olarak saplamalı ve soketli iki ana grup olup, saplamalılar ise üç yapraklı, dörtgen, yassı tipolojik ok uçlarındandır. Bunlardan en yaygın olan tipoloji üç yapraklı formundaki ok uçlarının genel yayılımı araştırıldığında, benzerlerinin birçok farklı yerleşimlerde ortaya çıkması nedeniyle bu ok ucunun çok fazla kullanılmış olduğunu göstermektedir. Yassı formlu ok uçlarının kullanımı avcılıkta ve zırhsız düşmana karşı savunmada kullanılmış olduğu öne sürülebilinir. Dörtgen formlu ok uçlarının yaşamın ihtiyaç olan her alanında kullanılmış olduğu görülmektedir. Buluntular ışığında yapılan tipolojilerin yanı sıra katalog çalışması yapılıp grafiklerle de veriler desteklenmiştir.

2014-2018 yılları arasında Zerzevan Kalesi kazılarında elde edilen ok ucu tipolojisi ve savunma sistemine göre buranın hem yerleşim hem de bir garnizon şehri olduğu ortaya çıkmışır. İleriki zamanlarda yapılacak diğer kazı çalışmalarıyla birlikte hem Zerzevan Kalesi hemde bölgenin Roma Dönemi hakkında aydınlatıcı bilgilerin yanı sıra, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Diyarbakır'ın tarihi önemine ve turizmine de çok önemli katkılar sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ROMA'NIN ANADOLUYA GELİŞİ VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ SİYASİ GELİŞMELERİ

Tarihin en başarılı imparatorluğu olarak görülen Roma, İtalya'nın merkezindeki küçük bir kasabadan büyüyerek, yüzyıllar boyunca Tuna nehrinden[1] Elbe'ye[2], Ren nehrinin batısındaki Avrupa kıtasının tamamı, Fırat'ın batısındaki Asya'nın büyük bir kısmı, Akdeniz adaları ve Kuzey Afrika, en sonunda ise İngiltere'yi de kapsayarak geniş bir imparatorluğa dönüşmüştür[3].

Roma tarihine bakıldığında doğudaki komşularıyla çok sayıda savaş gerçekleştirmiştir. Doğu sınırlarında iki büyük devlet olan Roma ve Sasani'nin sulh ve sıhhat içerisinde olmaları çok nadir olmuştur. Bu mücadelenin sonucunda iki büyük egemen güç arasında sık sık değişen başarılarla sınırların değişmesine neden olmuşsa[4] bile Roma'nın bununla başa çıkma yeteneği, Klasik Antik Çağ' da ciddi bir rakip olmaksızın gelişmiş bir askeri stratejinin sonucudur. Fakat Geç Antik Çağ'da Roma, doğuda Sasanilerle eşit bir güç ile karşı karşıya kalmıştır[5]. Bazen birbirine neredeyse eşit iki askeri kuvvetin ısrar ile stratejik açıdan önemli olan bölgelerde savaşması, kimi zaman ise güçlerden birinin ağır ağır ilerlemesi gözlenmektedir[6]. Bundan dolayı doğuda uygun şekilde güçlendirilmiş bir sınır oluşturmak Romalılar

[1] Kuiper Kathleen (Ed.), **Ancient Rome: From Romulus and Remus to the Visigoth Invasion,** The Rosen Publishing Group, New York 2010, s.17.
[2] Esengül Akıncı Öztürk, "Augustus'un Yayılmacı Politikasının Doğası Üzerine", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt No.37, Sayı.63,s.7.
[3] Kathleen (Ed.), **Ancient Rome: From Romulus and Remus to the Visigoth Invasion,** s.17.
[4] Ernst Honıgmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** (Çev. Fikret Işıltan), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.1.
[5] Leyla Yorulmaz, **"Forgotten Borderland: The Upper Tigris Between Septimus Severus and Anastasius I",** ("Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014), s.2.
[6] Honıgmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** s.1.

için zorunlu hale gelmiştir. Bu hem onların hem de Persler arasındaki çatışmaların sınırlandırılmasını sağlamıştır[7].

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde Anadolu da Roma'nın hâkimiyetinde üç eyalet bulunur. Bunlar kronolojik sırası ile Asia (MÖ 133) ve Kilikia (MÖ 80), belirli bir amaca yönelik oluşturulurken, Bithynia ise (MÖ 75-74), vasiyet yoluyla Roma'ya bağlanır[8]. Roma'nın Anadoluyla birebir bağı, Makedonya kralı Philipposla beraber MÖ 205 yıllarında Phonike antlaşması ile sağlanmıştır[9].

Roma'nın Anadolu üzerinde askeri ve siyasal olarak egemenlik sağlamasıyla Seleukos Kralı III. Antiokhos'un MÖ 190 yıllarında mağlup olması ile kabul edilen[10] ve Romalıların Anadolu'da imzalamış oldukları ilk yeminli antlaşma olarak tarihe geçen[11] Apameia Barış Anlaşması ile başlar[12]. Böylelikle Roma, Küçük Asya'nın batısını egemenliği altına almayı başarmıştır[13]. Bu antlaşma ile birlikte Roma Seleukos'lardan Anadolu'daki topraklarını alıp, Antiokhos'u Toroslar'ın batısına kadar götürerek[14] Romalılar MÖ 189 yılında herhangi bir toprak almadan Anadolu'dan ayrılmıştır[15]. MÖ 187 yıllında Seleukoslar'ın en büyük kralı olan III. Antiochos'un ölümü ile birlikte Krallığın zamanla güçsüzleşmesiyle ortadan kaybolması batı bölgesini adına Romalılar ile doğu bölgesi adına Parthları yüz yüze getirmiştir[16].

---

[7] Yorulmaz, **Forgotten Borderland: The Upper Tigris Between Septimus Severus and Anastasius I,** s.2.

[8] Mehmet Oktan, **"Roma'nın Anadolu'daki Yapı Politikası",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2011,s.11.

[9] Mehmet Kurt, "Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı.23, s.99.

[10] Ercüment Yıldırım, "Roma – Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi", **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Sayı.7, s.47.

[11] Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İ.Ö. 205 – 25)", **Doğu – Batı Dergisi,** Sayı.49, s.200.

[12] Yıldırım, **Roma – Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi,** s.47.

[13] David Magie, **Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti,** (Çev. Ömer Çapar – Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2001, s.125.

[14] Y.Gürkan Ergin, **"Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009), s.53.

[15] David Magie, **Roman Rule in Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ,** Cilt: 1, Pricenton University Press, London 1950, s. 19.; Kevser Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Agustus Dönemi,** Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s.20.

[16] Mehmet Kurt, " MÖ I. Yüzyıl Roma – Parth İlişkilerinin Kilikya Eyaleti'ndeki Yansımaları", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı.2, s.2.

Ölmeden önce düzenlemiş olduğu vasiyetnamenin sahibi Pergamon Kralı Attalos III.'ün MÖ 133 yılında aniden ölümü ile krallığının varisi olarak Roma halkını varisi olarak görmüş ve onlara bırakmıştır[17]. Varisi olmadığı için ölmeden önce[18], krallığın mülkünün yanı sıra Batı Anadolu egemenliğine Roma'yı varis olarak tayin etmesi[19] Pergamon Kralı III. Attalos'a tarihi bir şahsiyet unvanı kazandırmıştır[20]. Böylece Roma'nın Anadolu'daki egemenlik siyasetinde yeni bir aşamanın başlangıcı[21] aynı zamanda egemenlik siyasetinden büsbütün farklı olmayan bir dönemin başlangıcı olmuştur[22].

Roma, Pergamon Kralı III. Attalos'un ölümünün ardından birkaç sene sonra Pergamon Krallığının egemen olduğu topraklarında Anadolu'daki ilk eyaleti olan Asia Eyaletinin [23] kuruluşunu MÖ 126 yılında tamamlamıştır[24]. İlk başlarda Mysia, Lydia gibi Karia ve Phrygia alanlarının bir parçasını bulundura eyalet, vasiyet ile devletin elinde bulunan arazinin önemli, verimli kısımlarını da kapsamıştır[25]. Böylelikle eyaletlerin sınırı; başta Orta Anadolu olmak üzere Pontus, Kommagene, Armenia'ya bölgesine doğru uzanmaktadır[26].

Anadolu'nun batı toprakları MÖ 1. yüzyılın başlarında Roma egemenliği altındayken Anadolu'nun doğusu Pontus Krallığının egemenliğinde olmuştur[27]. Roma'nın Asya da sınırlarını bu şekilde büyütmesi Pontus Kralı Mithridates VI.

---

[17] A. H. M. Jones, **The Cities Of The Eastern Roman Provinces,** Oxford At The Clarendon Press, London 1971 , s.57.;Magie, **Roman Rule in Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ,** s.19; Kaya, **Anadolu'da Roma Egemenliği,** s.206.; Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi,** s.20.

[18] Muzaffer Demir, "Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti", **Uluslararası Bergama Sempozyumu,** İzmir 7-9 Nisan 2011, s.184.

[19] Murat Orhun, "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi İlkbahar,** Cilt.5, Sayı.14, s.278.

[20] Halil Demircioğlu, **Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar,** Cilt.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993, s.412.

[21] Murat Tozan, **"Roma'nın Anadolu'daki Egemenlik Politikası: Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133 – İ.Ö. 89)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 2012), s.50.

[22] Kaya, **Anadolu'da Roma Egemenliği,** s.206.

[23] Bülent İplikçioğlu, **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s.104.

[24] Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi,** s.22; Kaya, **Anadolu'da Roma Egemenliği,** s.15.

[25] Kurt, **Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü,** s.108.

[26] Yıldırım, **Roma- Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi,** s.48.

[27] Ercüment Yıldırım, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı.29, s.262.

Eupator, büyük ve güçlü hasımlarla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur[28]. Mithriades'in saldırısı üzerine Roma Senatosu Pontus Krallığı'nı egemenliği altına almak için Lucullus'u görevlendirse de amaç yalnızca Pontus Krallığı ile birlikte Armenia Krallığı'nın topraklarını ele geçirip Roma'nın sınırlarını Fırat'a yani Parth topraklarına kadar ulaşmasını sağlamıştır[29]. Bu durum Fırat'ın Roma ve Parth toprakları arasında doğal sınır kabul edilmesini sağlamıştır[30]. Yaşanılan olaydan sonra Roma Cumhuriyeti, siyasal veya ekonomik koşulların sağlandığı yerlerde eyaletler kurmaya devam etmiştir[31].

1.1. BÖLGENİN TİCARET YOLLARI ÜZERİNDEKİ ÖNEMLİ MERKEZLERİ

Roma ve Pers arasındaki Yukarı Dicle Havzası mücadelesinde Amida ve Nisibis gibi müstahkem kentlerin Geç Antik Dönem de saldırı ve savunma politikalarında aktif bir rolleri olduğu tespit edilmiştir[32]. Bölgenin ticaret yolları üzerinde yer alan Amida konu ile ilgili dönemlerde önemli şehirleri temsil ederken, Nisibis ve Dara gibi şehirler ise ovadaki önemli ticaret şehirlerini temsil ediyordu [33]. Bu temsiliyeti sağlayan şehirlerden bir diğeri de Edessa'dır (Lev. 1a).

1.1.1. Edessa (Şanlıurfa)

MÖ 303 ve 302 yılları arasında Seleukos krallığı tarafından kurulan Edessa şehri krallığın hâkimiyeti sona erene kadar devam etmiştir [34]. Seleukos krallığının Edessa da aktif politik gücü MÖ 163 yılına kadar devam ederken Mezopotamya'daki güç ise ellerinden alınmıştır[35]. Bölgede oluşan otorite boşluğunu fırsat bilen bölgenin

[28] Yıldırım, **Roma – Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi,** s.48.
[29] Ercüment Yıldırım, " Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak için Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.13, Sayı.4, s.170.
[30] Beate Dignas, Engelbert Winter, **Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals,** Cambridge University Press, New York 2007, s.15.
[31] Taşdöner, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi,** s.22.
[32] Thomas Alan Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,** Vol.3, Pindar Press, London 1989, s.161.
[33] Yorulmaz, **Forgotten Borderland: The Upper Tigris Between Septimus Severus and Anastasius I,** s.13.
[34] Yusuf Albayrak, "Antik Dönemde Edessa Kenti", **İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi,** Sayı.13, s.21-22.
[35] Şükran Yaşar, **" III. – VII. Yüzyıllarda Urfa (Siyasi, Fiziki – İdari – Dini ve Sosyo-Ekonomik Yapı)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2003), s.38.

yerel güçleri ve soylu aileleri bir hanedanlık oluşturma fikri üzerinde karar alır. Parthlar, hanedanlığı kendi kültürlerine yakın gördüklerinden bu fikri kabul eder. MÖ 132 yılında merkezi veya başkenti Edessa olan Euphrates (Fırat) – Habur nehirleri arasında kalan ve daha sonra Osrhoene olarak adlandırılacak bölgede yerel bir krallık ilan edilmesine izin verir[36]. Osrhoene Dicle havzası dışında dar bölge olmasına rağmen stratejik konumu nedeniyle[37] Parthlar ve ardından Perslerle sürekli mücadele halinde olan Romalılar için kent çok önemli bir rol oynamıştır[38]. MÖ 89 yılında Armenia Krallığının hâkimiyeti altına giren Edessa bölgesi, özerk bir krallık olup MÖ 65-64 yılları arasında Roma İmparatorluğuna bağlı olarak varlığını sürdürmüştür[39].

MÖ 53 yılında Roma Generali Crassus'un Parthların üzerine yapmış olduğu doğu seferinde[40] Parth Generali Surena'nın karşısında Carrhae (Harran) de almış olduğu yenilgi Roma'nın doğudaki askeri üstünlüğünü kaybetmesine neden olmuştur[41]. Partlar'a karşı yenilmesiyle ve anlaşmalı barış dönemi yerini uzun ve çekişmeli bir döneme bırakmıştır[42]. Crassus'un başarısız olmasının nedeni olarak; Romalı İmparatorluğunun Parthlarla ilk mücadele tecrübesi, askeri tecrübesizliği, bölge ile ilgili yeterli bilgilendirilmemesi, bölgesel güçlerden destek alamaması gibi birçok neden sıralanmıştır. Carrhae olan yenilgi Roma'nın Asya'daki menfaatindeki dengeleri değiştirdiği gibi Roma İmparator gücünün desteğini de sarstı[43]. Bu yenilgi ile Parthlar'ın yetki alanının genişlemesinin yanı sıra Armenia Krallığı da Parthlar'ın

---

[36] H. J. W. Drijvers, **Cults and Beliefs at Edessa,** E.J. Brill, Leiden 1980, s.10-11; Barış Salman, **"Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensitüsü, İzmir 2007), s.27.

[37] Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,** s.143.

[38] Albayrak, **Antik Dönemde Edessa Kenti,** s.21-22.

[39] Mehmet Sait Şahinalp, **"Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005), s.93.

[40] Simon Anglim, Phylis G. Jestice, Rob S. Rice, Scott M. Rusch, John Serrati, **Fighting techniques of the ancient World 3000 BC – 500 AD: Equipment, Combat Skılls, and Tactics,** Thomas Dune Books, New York 2002, s.114.

[41] Antony Comfort, Catherine Abadie – Reynal, Rifat Ergeç, "Crossing The Euphrates in Antiquity: Zeugma Seen From Space", **Anatolien Studies,** Cilt.50, s.99 – 103; Yıldırım, **Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri,** s.268 – 269.

[42] Greg Fisher, **Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity,** Oxford University Press, New York 2011, s.30-31.

[43] Mehmet Kurt, "Marcus Lıcınıus Crassus (MÖ 112-53)'un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı:33, s.164 – 165.

egemenliği altına geçmiş[44] ve merkezi Edessa olan Abgar devleti çok yönlü (farklı din ve kültür, ticari ilişkiler, zengin dil ve edebiyat) ilişkilerde çeşitli yönleri ile yer almıştır[45].

MS 22 ve 78 yılları arasında yaşamış olan yazar ve filozof Gaius Plinius Secundus'un[46] "*Naturalis Historia*" eserindeki anlatımında Arabistan toprakları içinde göstermiş olduğu Osrhoene Krallığı'nın Kommagene'den ayrıldığını ve Osrhoene'nin en önemli kentinin Edessa olduğunu söylemiştir[47].

İki önemli güç olan Roma ve Parth arasındaki mücadelede oldukça önemli bir bölgede olan Edessa krallığı bölgede bağımsız kalabilme mücadelesi vermiştir[48]. Bu politikada zekice siyaset izlemiş, hem Partların hem de Romalıların yanında olduklarını göstererek krallığı tehlikelerden korumuştur. Krallığın bağımsızlığı MS 114 yılından hüküm süren Tarian'ın (MS 98 – 117) Osrhoene ile Armenia üstünde tekrardan Roma hâkimiyetini sağlamak için kullanmış olduğu güç politikası ile sona ermiştir. MS 116 yılında Train'a karşı yapılan isyan da Partlar'ın yanında yer almıştır. Traian isyanı bastırmak için General Lucius Quetius'a yetki vermiştir. General Partlar'ı bozguna uğratarak, Nisibis ile Edessa kentini ele geçirerek kenti yakıp yıkmıştır[49].

MS 215 yıllında Roma İmparatoru Marcus Aurelius Antonius (MS 198 – 217) babasının Parth seferleri esnasında ortaya çıkan sorunları düzeltmek için Edessa Kralı Abgar'ı Roma'ya davet ederek Edessa'yı bir Roma vilayeti (colonia) statüsüne getirdi[50]. Bu koloniye "Colonia Metropolis Edessenorum", başka bir kaynakta "Colonia Edessa", adı ile birlikte "Edessa Antonia Colonia Metropolis Aurelia

---

[44] Comfort, Abadie – Reynal, Ergeç, **Crossing the Euphrates in Antiquity: Zeugma Seen from Space,** s.99 – 103; Yıldırım, **Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri,** s.268 – 269.

[45] Hatice Palaz Erdemir, Halil Erdemir, "Roma Kaynaklarında Regnum Abgarı (Osrhoene) ve Edessa MÖ 132 – 244", **3. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarlar Kongresi,** Şanlıurfa, 6 – 8 Mart 2015, s.109.

[46] Mehmet Sait Benek, "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yönetimi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt.17, Sayı.36, s.83.

[47] Ercüment Yıldırım, **"Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2011), s.6-7.

[48] Drıjvers, **Cults and Beliefs at Edessa,** s.13.

[49] Abdulkadir Binici, **"Yukarı Fırat Havzası Roma Dönemi Kalıntıları",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır 2005), s.20 – 21.

[50] Cemil Koyuncu, **"Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015), s.232.; Patricia Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine,** Routledge, London 2001, s.54.; Jones, **The Cities Of The Eastern Roman Provinces,** s.221.

Alexandria" adı kullanılmıştır[51]. Aynı zamanda Aurelius, Partlar üzerine savaş düzenleyip, Edessa kentinde yeni kaleler kurup Nisibis'te Roma askeri yerleşimi olan garnizonu oluşturmuştur[52]. Roma'nın doğuya yapacağı seferler esnasında Edessa'yı olasılıkla askeri bir üs olarak kullanmıştır[53]. MS 215 yılından 240 yılına kadar IX. Ma'nu, Urfa hükümdarı ünvanı almış olsa da bölgede hâkimiyet ve etkisini gösterememiştir. 243 yılında son Edessa hükümdarının ailesi ile Roma'ya gönderilmesi sonucunda bölge tamamen Roma egemenliği altına giren Edessa, 244 yılına kadar Roma vilayeti olarak varlığını sürdürerek daha sonra Doğu Roma toprakları içinde Hristiyanlığı kabul eden bir toplum olarak hayatlarını sürdürmüşlerdir[54].

Roma İmparatorları Hadrian ve Trajan dönemlerinde eyaletin doğu sınırlarının Fırat nehri ile sınırlı olduğu bilinmektedir. Edessa her ne kadar politik gücünü kaybetmiş olsa da doğu sınırında Roma imparatorluğu yıkılana kadar koruyucu bir şehir olarak varlığını devam ettirmiştir. Böylelikle Edessa MS 395 yılında Roma'nın yıkılması ile birlikte yeni kurulan Bizans imparatorluğunun sınırları içerisinde yer almıştır[55]. Sasani ve Bizans arasındaki mücadele I. Theodosius (MS 379 – 395) döneminden itibaren devam eden barış ortamı, yaşanılan küçük sıkıntılar ile birlikte VI. yüzyılın başlarına kadar sürmüştür. MS 502 tarihinde Sasani Kralı Kabad (MS 484-488, 501-531)'ın Bizans sınırlarına saldırıları ile barış ortamı yerini tekrar mücadelelere bırakmıştır[56]. 4. yüzyılın üçüncü çeyreği ve 6. yüzyılın başlarında Edessa da kıtlık, doğal afetler, salgın gibi çeşitli hastalıklar görülmüştür[57]. Yaşanılan bu olayların canlı tanığı Süryani müellif Mar Yeşua *"... Urfalıların muhtaçlara baktıkları haberi bütün eyalet içerisinde yayıldığından, sayısızca insan şehre akın etti. Havariler Kilisesi'nin altında Büyük kapının yanındaki hamam da*

---

[51] Şahinalp, **Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi,** s.94.
[52] Yıldırım, **Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi,** s.49.
[53] Koyuncu, **"Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi",**s.232.; Southern, **The Roman Empire from Severus to Constantine,** s.54.; Jones, **The Cities Of The Eastern Roman Provinces,** s.221.
[54] Palaz Erdemir, Erdemir**, Roma Kaynaklarında Regnum Abgarı (Osrhoene) ve Edessa MÖ 132 – 244,** s.112 - 113.
[55] Albayrak, **Antik Dönemde Edessa Kenti,** s.22.
[56] Hasan Akyol, "Bizans-Sasani Mücadelelerinde Urfa (VI. ve VII. Yüzyıllar)", **The Journal of Mesopotamian Studies,** Cilt.3/1, s.26.
[57] Ergin, **Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asıa Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustanıanus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)",** s.217.

hastalarla dolmuştu ve her gün buradan birçok ölü çıkıyordu…", şeklinde aktarmıştır[58]. Yaşanılan bu felaketlerin yaralarını sararken, Sasani Şahı Kavad MS 502 yılında, Mezopotamya'yı egemenliği altına almak için büyük bir ordu ile kuzeyden Armenia bölgesine girmiş ve daha güneye doğru Mezopotamya'ya yönelerek alanları işgal etmiştir. Kuzeyden gelen Sasani orduları MS 503 yılında Amid önlerine gelerek şehri kuşatmıştır. Bunun üzerine Bizans İmparatoru Anastasios'un bölgeye göndermiş olduğu askerler, Sasani ordusunu ablukaya alarak kenti antlaşma yolu ile Bizanslılara geçmesini sağlamıştır [59].

Bizans ve Sasani arasındaki mücadelede sürekli el değiştiren Urfa MS 609 – 629 yılları arasında Sasaniler tarafından atanan valiyle yönetilmiştir[60]. Sasaniler geri çekildikten sonra, Edessa kısa bir süreliğine Romalılar tarafından işgal edilmiş[61] ve bölge Bizans'ın 7. yüzyılda yenilgiler alması ve Arap ordusunun İslamiyet'i yayması ile birlikte Müslüman komutanlarından İyad b.Ganm'ın komutası ile 639 yılında Edessa toprakları bölge Arap hâkimiyetine girmiştir[62].

1.1.2. Amida (Diyarbakır)

Yukarı Dicle Bölgesinin batı tarafındaki Amida (Diyarbakır)[63], MÖ 1310-1281 yılları arasında Asur Hükümdarı olan Adad- Ninari I.'den kalma bir kılıç kabzasındaki Amedi ve Amidi yazısından almıştır. Kentin Roma ve Bizans dönemine ait bilgileri iki önemli kaynaktan elde edilmektedir. Birincisi, MS 222-235 yılları arasında Petersburg Akademisi Kaiserlichen Müzesi'nde bulunan sikke de "Mezopotamya Metropolisi'nin Amida Kolonisi" olarak yorumlanan bir monogram,[64] bir diğer kaynak ise, dönemin Romalı askeri ve tarihçisi Antakyalı Ammianus Marcellius'un anlattıkları kentin tarihsel süreci hakkında bilgi

[58] Akyol, **Bizans-Sasani Mücadelelerinde Urfa (VI. ve VII. Yüzyıllar,** s.27.
[59] Nuray Arabacı, **"III. Yüzyılın İkinci Yarısında İlk İslam Fetihlerine Kadar El-Cezire Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012), s.72-93.
[60] Akyol, **Bizans-Sasani Mücadelelerinde Urfa (VI. ve VII. Yüzyıllar),** s.37.
[61] Phılıp Wood, Krıstıan S. Heal, "Edessa", **The Encyclopedia of Ancient History,** (s.1-3), Blackwell Publishing, 2013.
[62] Evren Yılmaz, Süreyya Eroğlu, "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar", **Süleyman Demirel Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı.30, s.2.
[63] Süha Konuk, "Geç Antikçağda Amida'nın Ortaya Çıkış Süreci ve Roma-Sasani Mücadelesindeki Rolüne Dair Bir Değerlendirme", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu,** Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği (02-05 Kasım 2016), s.157.
[64] Carl Ritter, **DieErdkunde Des Halbinsellandes Klein- Asien XI**.,Berlin, 1844, s.22-32.; Canan Parla, ''Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi'', **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** (22:1),2005, s.58-59.

vermektedir. MS 359 yılında Roma ve Sasani arasındaki mücadele esnasında kenti görerek "Amida" diye bahsetmiştir[65]. Kent Yukarı Dicle Havzasının kontrolü, Roma ve Parth arasındaki mücadelede önem arz etmiştir. Bölgedeki birçok müstahkem şehirler içinde en önemlileri Amida ve Nisibis, Geç Antik Dönem de Roma ve Parth İmparatorluklarının mücadelesinde aktif bir rol oynamıştır[66]. Aynı zaman da Marcellinus, Amida da bulunan Roma ordusu hakkında 'bu kentin askeri birliği *The Legion V Parthica* tarafında kuruldu' diyerek bilgi vermiştir[67].

MÖ 69 yılında bölge, Lucullus öncülüğündeki Roma ordusu Tigran'ı yenerek Amida'yı da kapsayan Yukarı Dicle Havzasındaki bölgeyi Roma egemenliği altına almayı başarmıştır. Fakat MÖ 53 yılındaki Carrhae yenilgisinden dolayı bölge Parthların eline geçmiştir[68].

Roma ve Sasani arasındaki gerilimin artmasıyla MS 349'da Roma İmparatoru II. Constantius (MS 337-361), Sasanilerin saldırılarına karşı koyabilecek güçte bir kale yaptırarak kenti bir sınır garnizon konuma getirmesiyle, kent kısa süreliğine ''Augusta'' olarak anılmıştır[69]. Amida konumu itibari ile stratejik bir alanda bulunmasından dolayı Constantius döneminde, Mezopotamya eyaletinin baş şehri olmuştur[70]. Ammianus Marcellinus'un aktarımına göre; Sasani Hükümdarı II. Şapur MS 359 yılında kenti kuşattığı zaman Akhun'ların da bu savaşa katıldığını söylemiştir[71]. Anlaşılacağı üzere Şapur'un sancağı altında çeşitli uluslar yerlerini almış ve bu kuşatma esnasında kentin içinde yedi lejyon hazır bir şekilde beklemiştir[72]. Uzun süren kuşatmanın sonucunda Dicle'nin kaynağını ve doğu üzerinden Anadolu'ya geçişi sağlayıp kontrol eden, kilit konumda olan Amida'yı

---

[65] Vedat Güldoğan, **Diyarbakır Tarihi,** Kripto, Ankara 2011, s.17.; Albert Gabriel, **Diyarbakır Suları,** (Çev. Kaya Özsezgin), Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayını:4, Ankara, 1993, s.3.

[66] Yorulmaz, **Forgotten Borderland: The Upper Tigris Between Septimus Severus and Anastasius I,** s.13.

[67] Kaveh Farrokh, Katarzyna Maksymiuk, Javier Sanchez Garcia, **The Siege of Amida (359 CE),** Scientific Publishing House. University of Natural Sciences and Humanities, Siedlce 2018, s.105.

[68] Canan Parla, **"Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1990), s.26.; Ahmet Çevik, **"XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekir Bölgesi Tarihi"**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2002), s.8.

[69] Albert Gabriel, **Diyarbakır Suları,** s.3.; Konuk, **Geç Antikçağda Amida'nın ortaya çıkış süreci ve Roma-Sasani Mücadelesindeki Rolüne Dair Bir Değerlendirme,** s.157.

[70] Ahmet Çevik, **XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekir Bölgesi Tarihi**, s.8.

[71] Cihad Cihan, "Türk-Sasani Askeri İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt.12, Sayı.32, s.97.

[72] Edward Gibbon, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi,** (Çev. Asım Baltacıgil), Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, Tarih Dizisi:2, İstanbul 1987, s.306.

kuşatmıştır[73]. MS 363 yılında Sasani ve Romalılar arasında yapılan savaşta Roma'nın Mezopotamya'daki ana kalesi olan Nisibis kaybedilmiştir[74]. Bu kaybın bir sonucu olarak, Amida Roma'nın bölgedeki ana kalesi olmuş ve kaybedilen bölgelerden (Nisibis) mülteciler almıştır[75]. Barış antlaşması ile Sasani'ye bırakılan Nisibis'ten gelen mülteciler için ise surlar genişletilmiştir[76]. Sasani ile Bizans arasında yapılan savaşta kenti kaybeden Bizans İmparatoru Jovianus, 363 yılında imzaladığı antlaşmayla; Armenia[77], Kuzey Mezopotamya'daki Nusaybin ve Singara'yı[78] Sasani'ye vermek suretiyle Amida'nın Bizanslılarda kalmasını sağlamıştır[79]. Sasani'ye başarıyı getiren ilke kararlılıkları, verdikleri kayıplara rağmen saldırıyı bırakmamaları zafer ile sonuçlanmıştır[80]. Jovianus'un MS 364 yılında ölmesi ile başa geçen Valentianus'a karşı MS 370 yılında II. Şapur saldırı başlatmış olsa da başarılı olamamıştır. Beş yıllık barış antlaşmasını fırsat olarak değerlendiren Valentianus, Amida'yı ve diğer kentleri yeniden inşa eder şekilde restore ederek güçlendirmiştir[81].

6. yüzyılda Sasani ve Bizans arasındaki Mezopotamya'daki egemenlik düşüncesi ve bunun için yapılan mücadele daha da artmıştır[82]. MS 502 yılında Sasani Hükümdarının, Bizans İmparatoruna yardım teklifini geri çevirmesi iki hükümdarın

---

[73] John Julius Norwich, **Bizans Erken Dönem (MS 323-802),** Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012, s.84.
[74] Martine Assénat, "Roma Döneminde Amida Şehri ve Surları", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu,** Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği(02-05 Kasım 2016), s.107.
[75] Elif Keser Kayaalp, "The Church of Virgin at Amida and The Martyrıum at Constantia: Two Monumental Centralised Churches in Late Antique Nothern Mesopotamia", **Olba Journal**, Sayı.21, s.407.
[76] Martine Assénat, **Roma Döneminde Amida Şehri ve Surları**, s.107.
[77] Canan Parla, ''Diyarbakır Surlarının Söyledikleri'', **Uluslararası Diyarbakır Surları Sempozyumu,** Diyarbakır, Kültür Sanat Yayınları:8, Temmuz 2012, s.24.;Parla, **Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi,** s.57-58.
[78] Turhan Kaçar, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", **Tarih Dergisi,** Sayı.47, s.19.; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır,** s.30.
[79] Parla, **Diyarbakır Surlarının Söyledikleri**, s.24.;Parla, **Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi,** s.57-58.
[80] Ercüment Yıldırım, "II. Şapur'un 359 yılındaki Amida Kenti Kuşatmasında Roma ve Parth Ordularının Kullandıkları Silahlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt:5, Sayı:23, s.457.
[81] Noel Lenski, "Two Sieges of Amida (AD 359 and 502-503) and the Experience of Combat in Late Roman Near East", **BAR International Series 1717,** 2007, s.220.; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır,** s.31.; Alan Dougles Lee, **Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity,** Cambridge University Press, New York 1993, s.92.
[82] Ahmet Kütük, "İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532)", **Journal of History School**, Sayı. 18, s.143.

arasını açmıştır[83]. Bunun üzerine I. Kavad Kuzey Mezoptamya'ya göndermiş olduğu ordu Anadolu'nun doğusunda bulunan iki önemli metropol; Amida ve Theodosiopolis (Erzurum)'i hakimiyeti altına almıştır[84]. Anastasios'un hükümdarlığı zamanında, Sasani ile yapılan savaş sonucunda Amida, Sasani İmparatoru I. Kavad (Cabades) tarafından ele geçirilmiştir. Aradan geçen iki yıllık bir süreden sonra, kent Roma orduları tarafından kuşatılmıştır[85]. Savaşın sonucunda Anastaius Bizans'ın sınır boyunca yetersiz tahkimatları sonucunda Sasanilerin ilerlemesini durduramamış[86] ve 505'te imzalanan barış sonucunda Bizans ve Sasani arasındaki mücadeleler sebebi ile Suriye-Mezopotamya bölgelerindeki sınır kentlerinin surlarını restore etmiştir[87]. Edessa ile Nusaybin arasında yol üzerinde bulunan kalelerin I. Anastasios ya da I. Justinianus dönemlerinde restore edilen kalelerden birinin de Zerzevan Kalesi olduğu düşünülmektedir[88].

Amida etrafı sağlam surlarla çevrili bir kent olarak imparatorluğun egemenliğine geçmiştir[89]. Kentin Bizans döneminde üçüncü ve son kez Sasaniler'in hâkimiyetine girmesi II. Hüsrev döneminde Bizans topraklarına saldırısı ile olmuştur. 604 yılında Dara'yı, ardından Amida ve Doğu Mezopotamya'daki kaleleri ele geçirmiştir [90]. Kent Roma, Parth, Sasani ve son olarak da Bizans'ın eline geçerek sürekli olarak el değiştirmiştir. 7. yüzyılda ise Bizans'ın eski gücünü kaybetmesi, Sasaniler'in taht kavgası bölgede bir boşluk yaratmıştır[91]. Hz. Ömer döneminde El-Cezire bölgesini fethetmesi için görevlendirilen İyaz bin Ganem ve arkadaşlarının

---

[83] Şevket Beysanoğlu, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi: Başlangıçtan Akkoyunlar'a Kadar,** Cilt.1, Meyir Matbaası, Ankara 1987, s.118.
[84] Gürhan Bahadır, "Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", **Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Cilt. 6/1, s.713.
[85] Gabriel, **Diyarbakır Surları**, s.3.
[86] Dignas, Winter, **Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals,** s.37.; Honıgmann, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** s.7.
[87] Bahadır, **Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar),** s.713.
[88] Friedrich W. Deichmann, Urs Pesclow, **Zwei Spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** Bayerische Akademie Der Wıssenchaften, München 1977, s.35-36.; Aytaç Coşkun, "2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon)", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt,** Erzurum, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 11-15 Mayıs 2015, s.116.
[89] Gabriel, **Diyarbakır Surları**, s.3.
[90] Ahmet Kütük, "Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl), **History Studies,** Cilt7, Sayı.2, s.93.
[91] Parla, **Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi,** s.64.

komutasındaki ordu ile 638 yılında Amid üzerine yürüyerek kuşatmışlardır. Yapılan antlaşma ile 639 yılında Amida Müslüman Arap ordusu tarafından fethedilmiştir[92].

1.1.3. Dara (Anastasiopolis)

Dara, eski kaynaklarda ilk kez Parth Kralı I. Arsakes'in kurmuş olduğu kent olarak aktarılsa da[93] MÖ 1. yüzyıldan itibaren Roma ve Parth-Sasani devletleri arasında sürekli el değiştirmiş önemli bir garnizon kenti görevini üstlenmiştir[94].

Doğudaki en büyük garnizon kenti olan Amida'nın MS 502 yılında Sasani ordusunun eline geçmesi ile Nisibis' e doğru ilerleyen Bizans ordusu, daha sonra inşa edilecek olan Dara'nın çevresinde kamp kurmuştur. MS 506 yılında Bizans ve Sasani arasında yapılan ateşkes görüşmesinde barış anlaşması yapılmıştır[95].

Sasaniler garnizonun kurulmasını istemedikleri için çeşitli saldırılar gerçekleştirseler de başarıya ulaşmamışlardır[96]. Bu durumu kontrol altına almak isteyen İmparator Anastasios, Sasani'ye Dara kentinin imarında herhangi bir sorunun ortaya çıkmaması için bir miktar para vermeyi kabul etmiştir[97]. Bizans'a doğu sınırında güçlü bir üs sağlamak[98], askerlerin eğitilebileceği, yeni kurulan garnizonlardan en önemlisi Dara kenti olmuştur[99]. Procopius "*İmparator Anastasius, Kavad ile yapılan antlaşmayı bitirdikten sonra, kendi imparatorluğunun adını*

---

[92] Yıldız, **135/313 Nolu Şer'iye Siciline Göre (1135/1722-1213/1798) Yıllarında Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum,** s.4.

[93] Murat Tosun, "Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş ile Roma'nın Mesopotamia'daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Iustiana Nova), **Amisos,** Cilt.3, Sayı.5, s.455.

[94] Nihat Erdoğan (Ed.), **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti / The Ancient of Dara,** Mardin Müzesi, Mardin 2014.

[95] Mustafa Gülem, "**Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718)",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2015), s.89-90.; Michael Grant, **Roma'dan Bizans'a: İ.S. Beşinci Yüzyıl,** Z. Zühre İlkgelen (Çev.), Homer, İstanbul 2000, s.54.

[96] Muzaffer Demir, Murat Keçiş "Nisibis at The Border of Romans and Sasanians Between The Third and Fifth Centuries AD.", **TAD,** Cilt.36, Sayı.62, s.24.

[97] Gülem, **Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718),** s.89-90.

[98] Kütük**, İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532),** s.143.

[99] Ayşegül Şarbak, **Dara Antik Kenti (Mardin) Geç Roma İskelet Toplumu Dişlerinin Morfometrik Analizi ve Diş Sağlığı,** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014), s.19.

taşıyan, son derece güçlü ve gerçek öneme sahip, Dara adında bir şehir inşa etti." diye açıklamıştır[100].

Roma'nın doğu sınırında askeri bir üs amaçlı kurulan kent, Roma ve Sasani arasında devamlı el değiştiren Nisibis ve Amida arasında önemli bir boşluğu kapatmıştır[101]. Bunun yanı sıra sadece savunma amaçlı kurulan sıradan bir kale olmasının ötesinde Mezopotamya- Anadolu yol güzergâhında olması dinsel, sosyal, ticari gibi çeşitli faktörler kenti canlı tutmuştur[102].6. yüzyılda yeniden inşa edilen bazı Bizans kentleri gibi iyi planlanmış, klasik özelliklere sahip kent özelliklerini barındırmıştır[103]. Şehir İmparator Justinianus I ve Justinianus II'nin hüküm sürdüğü dönemlerde genişletilmiş, onarımı yapılarak güçlendirilmiştir (Lev. 1b)[104]. 530 yılında Justian'ın generali Belisarius 544 yılındaki Sasani kuşatmasına karşı mücadele etmişse de [105] MS 573 yılında Sasani ve Bizans arasındaki mücadelede bu sefer Dara kentinin surları önünde olmuş ve Dara[106], Sasanilerin kontrolü altına girmiştir[107].

591 yılında Sasani'de yaşanılan taht kavgasında Bizans'tan yardım isteyen II. Khosrau, yardım karşılığında Sasaniler'in egemenliğinde olan Dara ve Martropolis (Silvan) kentlerini Bizans İmparatorluğuna geri vermiştir[108]. Bizans egemenliğine giren Dara 13 yıl sonra Sasani ordusunun onsekiz aylık bir kuşatması ile 606 yılından 620 yılına kadar olan sürede kent Sasaniler'in egemenliğine geçse de, 620'de Bizans İmparatoru Heraclius'un yapmış olduğu seferler ile tekrardan Bizans egemenliğine

---

[100] Christopher Lillington-Martin, "Procopius on the Struggle for Dara in 530 and Rome in 537-38: Reconciling Texts and Landscapes", **War and Warfare In Late Antıquity,** Cilt.8. 1, s.602.
[101] Metin Ahunbay, "Dara-Anastasiopolis", **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I,** Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 28 Mayıs-1 Haziran 1990, s.391.; Ebru Harman Aslan, Cengiz Can, "Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğinin Korunabilirliği: Oğuz/Dara Antik Kenti Örneği", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.16, Sayı.62, s.1065.
[102] Birol Can, Nihat Erdoğan, "Dara: Bizans-Sasani sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları", **Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı,** (s.347-371), Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014.
[103] Elif Keser Kayaalp, Nihat Erdoğan, "Recent Research on Dara/Anastasiopolis", **Bıblıothéque De L'antıquıté Tardıve Publıée Par L'associatıon Pour L'antıquıté Tardıve 35**: **New Cities In The Late Antıquity Documents and Archaeology,** (153-175), Brepols, Belgium 2017.
[104] (Ed. Nihat Erdoğan), **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti / The Ancient of Dara.**
[105] Kayaalp, Erdoğan, **Recent Research on Dara/Anastasiopolis,** s.153-175.
[106] Şarbak, **Dara Antik Kenti (Mardin) Geç Roma İskelet Toplumu Dişlerinin Morfometrik Analizi ve Diş Sağlığı,** s.20.
[107] Kütük, **Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X. Yüzyıl),** s.27.
[108] Can, Erdoğan, **Dara: Bizans-Sasani sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları,** s.349.

geçmiştir[109]. 639-640 yılları arasında Kuzey Mezopotamya'daki birçok şehir gibi Dara da Arap ordularının egemenliği altına girmiştir. Bu durumu İyad bin Günm; "... *Iayad Amed'i savaşmadan fethetti. Ruha'yı barış yoluyla aldığı gibi… Meyyafarikin'i, Hısn Kefertusa'yı ve Nisibis'i ise savaşarak fethetmişti. Tur Abdin, Mardin Kalesi ile Dara'yı da aynen Ruha gibi sulh yoluyla almıştı"* sözleri ile fetihleri aktarmıştır[110].

1.1.4. Nisibis (Nusaybin)

Nisibis kenti, Romalılar ile ilk karşılaşmaları Romalı General Lucullus (MÖ 118-MÖ 56)'un döneminde MÖ 68 yılında kente egemen olmasıyla olmuştur[111].

Sasani ordusu MS 230'da Kuzey Mezopotamya'ya saldırı düzenleyerek Nisibis'i kuşatmıştır. Roma birliklerinin İran topraklarına girmesi Ardaşir 'in Nisibis kuşatmasından vazgeçmesine Ctepsihon yönünde ilerlemesine neden olmuştur[112]. Roma ve Sasani arasında yapılan mücadele de MS 298 yılında yapılan Nusaybin Barış antlaşması ile Roma; Mezopotamya'nın kuzeyini ve Armeni da söz sahibi olarak Amida, Nisibis, Singara gibi yerleri kontrolü altına almayı başarmıştır. Böylece Nisibis, İran ve Roma arasındaki serbest ticari değişim noktası olarak önemli bir konumda yer almış [113] ve belirlenen yerler dışında ticaret yasaklanmıştır[114]. Şehir, 4. yüzyılın ilk yarısı boyunca Doğu Roma'nın stratejik savunması için büyük öneme sahip olmuştur[115] Şapur için Roma'nın elinde olan iki önemli kentlerinden biri olan Nisibis'i ele geçirmek çok önem arz etmektedir[116]. Bizans yönetiminde doğan boşluktan faydalanmak isteyen II. Şapor, Anadolu üzerinden Mezopotamya bölgesine saldırı düzenlemiştir[117]. Bu saldırı ile uzun süren

---

[109] Ahmet Kütük, **Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X. Yüzyıl),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 2012), s.27.

[110] Tosun, **Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş ile Roma'nın Mesopotamia'daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Iustiana Nova),** s.470.

[111] Kütük, **Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X. Yüzyıl),** s.33.

[112] Farrokh, Maksymiuk, Sanchez Garcia, **The Siege of Amida (359 CE),** s.15.

[113] Kaçar, **Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz,** s.13.

[114] Mehmet Tezcan, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,** Sayı.3/1, s. 107.

[115] C. S. Lightfoot, "Facts and Fiction – The Third Siege of Nisibis (AD 350)", **Historia: Zeitschrift für Alte Geschicte,** (s.105-125), Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart 1988.

[116] Gibbon, **Roma İparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi,** s.74

[117] Gürhan Bahadır, **Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar),** s.710-711.

Nisibis Barış Antlaşmasını sonlandırıp savaşın başlamasına neden olan kişi Şapor II olmuştur. Sasani hükümdarı Şapor II döneminde 338, 346-348 ve 350 yılları arasında toplamda üç defa Nisibis kuşatılmasına rağmen başarılı olamamıştır[118]. Lucullus döneminde[119] Mezopotamya'da bulunan Nisibis kalesi MS 350'de Kral Sapor II'nin önderliğinde olan Sasani ordusu tarafından[120] 63 günlük kuşatmasına[121] karşı başarıyla savunulmuştur[122]. Roma ve İran arasındaki sınır bölgesinde olmasından dolayı hem ticari hem de doğunun batıya açıldığı kapı olan Nisibis, 3. ve 7. yüzyıllar arasında her iki egemen güç arasında birçok defa el değiştirmiştir[123]. Julian'ın seferinden sonra MS 363 senesinde Sasanilere teslim olduğu altmış yıllık bir süre boyunca Nisibis, Mezopotamya'daki Roma lejyonlarının askeri ve ticari merkezi olmuştur[124]. Yapılan antlaşmanın ardında Nisibis halkı ateşperest bir devlete tabi olmak istemedikleri için Roma'nın egemen olduğu yerler olan[125] Amida ve Edessa ya mülteci olarak yerleşmişlerdir[126].

Anastasius döneminde inşa edilen Dara ile birlikte Nisibis'in stratejik ve ticari önemi azalmıştır[127]. 363 yılından itibaren Sasanilerin elinde olan Nusaybin'i tekrar egemenliği altına almak isteyen Bizans komutanı Belisarius (500-565)'un, 526-527 yıllarında Strateles'in çabaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır[128].

Kuzey Mezopotamya MS 583 ile 591 yılları arasında *"iki imparatorluk arasında (bilhassa ticari görüşmeleri için) yegâne buluşma yeri"* olarak belirlenen Nisibis, Sasanilerin elinde kalırken, Mardin ise Doğu Roma (Bizans)'nın elinde

---

[118] Kütük, **Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X. Yüzyıl),** s.54-66.
[119] Gibbon, **Roma İparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi,** s.74.
[120] Alan J. Ross, "Constantius and the Sieges of Amida and Nisibis: Ammianus' Relatıonship with Julian's Panegyric"**, Acta Classica: Proceedings of The Classical Association of South Africa,** Cilt.57, s. 130.
[121] Bahadır, **Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar),** s.711.
[122] Ross, **Constantıus and the Sıeges of Amida and Nisibis: Ammianus' Relatıonship with Julian's Panegyric,** s. 130.
[123] Adnan Çevik, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", **Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya,** (s.141-155), İmak Ofset, İstanbul 2007.
[124] Sinclair, **Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,** s.163.
[125] Kütük, **Bizans İmparatorluğu Zamanında Amida (Diyarbakır) (IV.-VII. Yüzyıl), s.84.**
[126] Ergün Laflı, "Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları", **Geçmişten Günümüze Nusaybin,** Nusaybin-Mardin, Nusaybin Kaymakamlığı, 27-28 Mayıs 2004, s.23.
[127] Demir, Keçiş, **Nisibis at The Border of Romans and Sasanians Between The Third and Fifth Centuries AD,** s.24.
[128] Kütük**, İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532),** s.144.

kalmıştır[129] (Lev. 2). Bir sınır kalesi olan Nisibis[130], iki egemen güç arasında İslam ordularının kenti almasına kadar Sasani egemenliği tarafından yönetilmiştir. Nusaybin'in; ya fetih ile ya da antlaşma ile İslam hâkimiyetine girdiği ile ilgili iki farklı varsayımlar öne süren 9. yüzyılda yaşamış olan İranlı tarihçi Belazuri, İyad B. Ganem komutasındaki ordularının hâkimiyetine girdiğinden bahsetmiştir[131].

[129] Mehmet Tezcan, " VII. Yy. Başlarında Doğu Roma-Sasani İlişkileri ve Mardin'in Sasanilerce Zaptı", **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri,** 26-27-28 Mayıs 2006, s.151-165.
[130] Laflı, **Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları,** s.24.
[131] Dursunbey Yalçınkaya, **"III. ve VII. Yüzyıllar Arasında Nusaybin",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla 2010), s.48.

İKİNCİ BÖLÜM

ZERZEVAN KALESİ

2.1.1. Zerzevan Kalesi'nin Yeri ve Coğrafi Konumu

Diyarbakır'ın Çınar ilçesine 13 km. mesafede, Çınar ilçesine bağlı Demirölçek Mahallesine ise 1 km. uzaklıkta yer almaktadır[132]. Diyarbakır ile Mardin karayolunun 45. km'de, yer alan Zerzevan Kalesi karayolu seviyesinden 124 km. yükseklikte ana kayanın olduğu tepe üzerinde konumlanmıştır (Lev. 3). Büyük bir alanda yer alan yerleşim ortalama 60 dönümlük bir arazi üzerinde yer almaktadır (Lev. 4-5)[133]. Konum olarak; güneydeki Mezopotamya düzlüklerini Diyarbakır Havzasına, oradan da Anadolu platolarına bağlayan tarihi antik kral yolunun geçtiği Mardin platosunun güney kenarında havzaya hâkim elverişli bir noktada bulunmaktadır[134]. Tepesi düzlük bir yapıya sahip olan Zerzevan Kalesi, kalker tabanlı ve eğimli düzlemlerine bağlı olarak kuzeye doğru alçalan basamaklar halinde oluşmaktadır. Tabakanın en alçak basamak yüzeyinin denizden yüksekliği 890 metre olup, bir bölümü ayakta olan burçların tabaka yüzeyinin yükseltisi 925 metredir. Kalenin yükseltisi Diyarbakır – Mardin karayolunun geçtiği, batı vadi tabanından (810 metre) ortalama nisbi yükseltisi 80 ve 115 metre arasında yer almaktadır. Batı yamaçlarının ortalama eğimi %50 – 60 arasında iken; Doğu yamaçlarının ortalama eğimi ise %30 dolaylarında olduğu görülmektedir (Lev. 6)[135].

---

[132] Aytaç Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları:19, Kayseri 2017,s.10; Aytaç Coşkun, ''Zerzevan Kalesi Kazıları'', **Medeniyetler Kavşağında Bir İlçe: Çınar,** (92-97), MRK Matbaası, Ankara 2015.

[133] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.10; Aytaç Coşkun, ''Zerzevan Castle in The Lıght of Recent Archeologıcal Researches'', **Anadolu/Anatolia**, Sayı:43, s.91-110.

[134] Aytaç Coşkun, "Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", **39. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt:2**, Bursa, T.C: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 22-26 Mayıs 2017, s.413.; Sabri Karadoğan, Aytaç Coşkun, "Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır)", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Cilt. 1,** Diyarbakır Valiliği, 02-05 Mayıs 2016, s.115-134.

[135] Karadoğan, Coşkun, ''Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır)'', s.115-134.

2.1.2. Araştırmacıların Notlarıyla Zerzevan

Roma İmparatorluğu'nun doğudaki en uç sınırını oluşturan, stratejik olarak önemli bir konumda bulunan Zerzevan Kalesi; Roma'nın askeri yerleşim yerlerinden biri olarak yer almaktadır. 2014 yılında başlatılan kazı çalışmaları ile hem bölgenin hem de Diyarbakır'ın Roma Dönemi'ni aydınlatması açısından çok önemlidir[136].

Günümüze kadar detaylı bir çalışma gerçekleştirilmemesi dolayısıyla yerleşim hakkındaki ilk bilgiler, 17. yüzyılda Diyarbakır'ı ziyaret edip dolaşan Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden elde edilmektedir. Kale hakkında herhangi bir bilgi vermeyip sadece kalenin denetimindeki yolun geçtiği vadiyi anlatan Evliya Çelebi; tehlikeli, korkunç, dar, karanlık ve güvenli olmayan bir boğaz diyerek "Zirzıvan Boğazı Menzili" ni anlatmıştır[137].1766 yılında yerleşimi ilk defa ziyaret eden Avrupalı Seyyah Carsten Niebuhr yerleşimden Kasr Zerzaua olarak bahsetmiştir. Aynı zamanda bazı yapılar hakkında bilgiler veren Niebuhr yerleşim alanında herhangi bir yazıt bulamadığını ve kalıntılar dışında devam eden bir yerleşimin de var olmadığını aktarmıştır[138]. 1880 yılına gelindiğinde ise Mezopotamya'ya yaptığı büyük yolculukta, Mardin bölgesinden Diyarbakır'a giderken Zerzevan'a da uğrayan E. Sachau da detaylara girmeden kısa tanımlamalarla yerleşimi anlatmıştır[139]. Bir dağın tepesinde, bazıları hala dik duran duvarların, kulelerin ve yapıların geniş kalıntıları olan Kal'at Zarzäwä olarak yerleşimden bahsederek kalenin yola hâkim olduğunu da vurgulamıştır. Yaptığı ziyaret zamanında yerleşimde devam eden bir yaşam alanı ile ilgili bilgi E. Sachau da yer vermemiştir[140]. Kaleye başka bir kısa ziyaret 1910 yılında Conrad Preuser

---

[136] Aytaç Coşkun, "Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Cilt.1**, Diyarbakır, Diyarbakır Valiliği, 02-05 Kasım 2016, s.47-59;Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.10.

[137] Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı (Haz.), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Bitlis-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van,4.Kitap-1.Cilt,** Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2001,s.78-105.

[138] Carsten Niebuhr, **Voyage en Arabie & en d'autres Pays Circonvoisins**, Amsterdam, 1780, s.323; Carl Ritter, **Die Erdkunde Des Halbinsellandes Klein- Asien XI**.,Berlin, 1844, s.389; Friedrich Wilhelm Deichmann ve Urs Peschlow, **Zwei Spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** Bayerische Akademie Der Wıssenchaften, München, 1977, s.8, dip.1.; Coşkun, **''Zerzevan Castle in The Lıght of Recent Archeologıcal Researches''**, s.91-110.

[139] Eduard Sachau, **Reise in Syrien und Mesopotamien**, F. A. Brockhaus, Leipzig, 1883, s.434; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar**, s.47-59.

[140] Eduard Sachau, **Reise in Syrien und Mesopotamien**, s.434; Deichmann-Peschlow, **Zwei Spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.8,dip.1.

tarafından gerçekleşmiştir. Conrad ise yerleşimden Kal'at Zarzawa diye bahsederek kısa ve detaylı olmayan tanımlamalar yapmıştır[141]. Yerleşimi ziyaret eden ve kale hakkındaki gözlemlerini 1911 yılında bir deneme yazısı ile kaleme alan Samuel Guyer aynı zamanda seyahatte ona eşlik eden kız kardeşi Hanna Schätti – Guyer de kale ile ilgi detaylı olmayan bilgiler aktarmıştır. Daha önceki seyyahların bahsetmediği bir konuya değinen Guyer; yerinde gözlemler yapan diğer seyyahlar tarafından görülmeyen geç döneme ait bir köy yerleşiminden söz etmektedir[142]. Günümüze yakın olan bir diğer ziyaret ise 1970-1972 yılları arasında Friedrich Wilhelm Deicmann'ın ziyaretinin ardında 1973-1975 yılları arasında Kuzey Mezopotamya gezisine çıkan ve kaleyi ziyaret eden Urs Peschlow yerleşimden Kale'i Zerzevan olarak bahsetmiştir. Peschlow'un gözlemlerini, fotoğraflaması ve bazı yapıların çizimlerini yapıp belgelemesi günümüz çalışmaları için çok önemlidir[143]. Özellikle günümüzde yıkılan Arsenal yapısının 1975 yılına kadar ayakta olan doğu duvarının fotoğrafı günümüze ulaşması yapı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Fakat yapının işlevi hakkındaki detaylara ilerleyen zamanlarda gerçekleştirilecek olan kazılar ışığında daha fazla bilgi sahibi olunacaktır[144].

Bir köy yerleşiminden bahseden Guyer'in ilk olarak 1890 yıllında kaleye yerleşen bir ailenin 1967 yılına kadar 17 haneye ulaştığı bilinir[145]. Antik yerleşimin bulunduğu alanın yüksek bir tepe de olmasından dolayı ulaşım zorluğu yaşanması aynı zamanda yerleşimde su sıkıntısı gibi çeşitli nedenler köy halkının 1967 yılında yerleşime 1 km. mesafedeki Aşağı Konak Köyü'nün yakınındaki Demirölçek Köyü'ne yerleşmesine neden olmuştur. Zerzevan kelimesine baktığımız zaman "Zer" kelimesi Kürtçe 'de altın anlamına gelmektedir. . Bu ismin köy halkının kaledeyken

---

[141] Condrad Preusser, **Nordmesopotamische Baudenkmäler Altchristlicher und Islamisher Zeıt,** Leipzig, 1911, s.54; Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.31; Coşkun, **''Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeologıcal Researches''**, s.91-110.

[142] Samuel H. Guyer, **Reise durch Mesopotamien,** Zürich,1968,s.156; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar**, s.47-59.

[143] Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.5.

[144] Coşkun, **''Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeologıcal Researches''**, s.91-110; Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** taf.13.1.

[145] Guyer, **Reise durch Mesopotamien,** s.156; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar**, s.47-59.

yerleşime verdiğini ve kaleyi ziyaret eden seyyahların söz ettiği Zerzaua, Zarzawa'nın uyarlamasıdır[146].

2.1.3. Zerzevan Kalesi'nin Tarihsel Yerleşimi

Amida (Diyarbakır) ile Dara (Mardin)'ya gidilen yol üzerinde önemli ve stratejik konumda olan Zerzevan Kalesi, Edessa (Şanlıurfa)'dan, Nisibis(Nusaybin) boyunca uzanan antik[147] Pers Kral yolu[148] güzergâhında yer almaktadır[149](Lev. 7). Tarihi antik yol üzerinde bulunan kalenin erken dönemi hakkında kaynaklar sınırlı sayıdadır. Bu kaynaklar arasında Olmstead; Mardin- Diyarbakır karayolu üzerinde bulunan Asur Dönemine (MÖ 882-611) tarihlendirilen Kinabu yerleşiminin lokalizasyonunu günümüz Zerzevan Kalesi olduğunu iddia etmektedir[150]. Antik Kral Yolu üzerinde bulunan kalenin Pers Döneminde yolun kontrol ve güvenliğini sağlamak için kullanılmış olabileceği mümkündür (Levha.)[151]. Bölge de Amida'nın MÖ 69 yılında Roma egemenliğine girmesiyle Roma/Bizans – Parth/Sasani egemen güçleri arasında sürekli olarak el değiştirmiştir[152]. MS 330 yılında Anadolu'da Roma-Sasani mücadelesi başlamaktadır[153]. Sasaniler'in MS 338 yılında Nisibis (Nusaybin)'i, MS 359 yılında Amida (Diyarbakır)'yı, MS 502-503 yıllarında Yukarı Mezopotamya da önemli merkezler olan Diyarbakır, Nusaybin, Urfa[154], MS 602 yılında ise Dara[155] gibi önemli yerleri ele geçirmek için kullanmış oldukları antik yol güzergâhında bulunan Zerzevan (Samachi) ile ilişkili olan Amida egemenlik altına

---

[146] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.17; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar**, s.47-59; Coşkun, **''Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeologıcal Researches''**, s.91-110.

[147] Coşkun, **''Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeologıcal Researches''**, s.91-110.

[148] Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.32.

[149] Aytaç Coşkun, "2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon)", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt,** Erzurum, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 11-15 Mayıs 2015, s.117.

[150] Albert T. Olmstead, **The Calculated Frightfulness of Ashur Nasır Apal**, Journal of the American Oriental Society,38, 1918, s.227, dip.40; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.47-59.

[151] David H. French, "Pre – and Early – Roman Roads of Asia Minor. The PErsian Royal Road", **Iran; Journal of the British Institute of Persian Studies,** Cilt:36, dip.27, fig.10, s.18.

[152] Çevik, **XI-XIII. Yüzyıllarda Diyar-ı Bekir Bölgesi Tarihi**, s.8.; Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır,** s.26.

[153] Bahadır, **Anadolu'da Bizans-Sasani Etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar),** Cilt. 6/1, s.711.

[154] Ali İpek, "Yukarı Mezopotamya'da Sâsâni Siyaseti", **TESAM Akademi Dergisi,** Cilt.4/2, s. 95-99.

[155] Can, Erdoğan, **DARA Bizas - Sasani Sınırında Bir Garnizon Kenti Kazıları,** s.347-371.

girmiştir[156]. Sasani Hükümdarı II. Şapor yukarda bahsedilen tarihi yolu seferler için kullanarak MS 359 yılında Amida'yı kuşatmış ve Bizans'ın elinden almıştır[157]. MS 502 de Sasani ordusunun Amidayı kuşatması ile Doğu Roma (Bizans), sınırdaki güvenliği artırmak, topraklarını korumak gibi nedenlerden dolayı garnizon kentler kurmuştur[158]. Mezopotamya'daki Bizans – Sasani mücadelesinde doğu sınırını güvenli duruma getirmek için inşa faaliyetlerinde bulunan Anastaius I MS (491-518) Dara kentini doğu sınırındaki Roma garnizon şehri olarak seçmiştir[159]. Anastasius döneminde başlayan imar çalışmaları Justinianus I (MS 527-565) döneminde de devam etmiştir. Böylelikle MS 441 yılında yapılan antlaşmanın maddelerinden olan sınırda inşa faaliyetlerinin yasak olan maddesini Bizans ihlal etmiştir[160] buna rağmen 502 ve 507 yılları arasında inşa faaliyetleri sürmüştür[161]. Şehir, Justinianus I ve Justinianus II nin hüküm sürdüğü dönemlerde genişletilmiş ve güçlendirlmiştir[162].MS 523'de I. Justinianus, döneminde doğu da olan kalelerin güvenliği için Belisarius komutasında bir ordu ve Bizanslı tarihçi, yazar Procopius (MS 500-554)'u Dara'ya göndermiştir[163]. Procopius'un *"Buildings"* isimli kitabında Justinianus I döneminde Dara kentinden Amida'ya kadar uzanan yollardaki kalelerin tekrardan inşa edildiğini, restore edildiğini, korunduğunu ve güvenlik açısından aşılamaz hale geldiğinden söz eder. Procopius, "*Kaleler dağlar boyunca uzanmaktadır. Bu hattın ilk başında Amida yolu üzerinde yer alan Daras bulunmaktadır. Sonrasında Ciphas, Sauras, Margdis, Lournes, Idriphton, Atachas, Siphrius, Rhipalthas, Banasymeon, Sinas, Rhasios, Dabanas, ve tüm diğerleri antik zamanlardan beri bulunmaktadır. İmparator Justinian bu durumu düzeltmek için dağların tepelerine pek çok kale inşa ettirdi. Böylece onlar en değerli eşyalarını oralarda depoladılar, düşman onların karşılarına her ne zaman gelirse onlar korunmak için bu kalelere sığınıyorlardı. Bu*

[156] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21.; Aytaç Coşkun, "Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu", **Aktüel Arkeoloji,** Sayı:51, s.8.

[157] Louis Dillemann, "Haute Mésopotamie orientale et pays adjacent: contribution a la géographie historique de la région", **du Ve s. avant l'ére chrétienneau Vle s. de cette ére,** Paris 1962, s.290.; Kaçar, **Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS. 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz,** s.16.

[158] Erdoğan, **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti / The Ancient of Dara.;** Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.53.

[159] Kütük**, İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532),** s.143.; Erdoğan, **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti / The Ancient of Dara.**

[160] Brian Croke and James Crow, "Procopius and Dara", **The Journal of Roman Studies,** Vol:73, s.146-148.

[161] Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.52.

[162] Erdoğan, **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti / The Ancient of Dara.**

[163] Parla, **Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır,** s.34.

kalelere Basileon adı verilmekteydi. Bunun sonucu olarak, Mezopotamya Parthlar için ulaşılmaz oldu." sözleri ile yeni kalelerin inşasından, imar faaliyetlerinden söz etmiştir[164]. Bahsedilen kalelerin, garnizonların içerisinde Zerzevan (Samachi) isminin geçmemesi dikkat çekicidir[165]. Roma ve Bizans Dönemi yol güzergâhını gösteren ve daha sonra 1265 yılında Colmar'lı bir keşişin 12 parşömen kâğıdına çizmiş olduğu eski bir Roma haritası olan Tabula Peutingeriana da Sammachi olarak yer alan antik yerleşim büyük ihtimalle Zerzevan Kalesi'dir[166]. Procopius'un bahsetmiş olduğu kaleler arasında Zerzevan'ın olmaması fakat Peutinger Haritasında Sammachi yerleşiminin yer alması ve aynı zaman da bölgeye gelip kalede araştırmalar yapmış olan Urs Peschlow ile F.W. Deichmann var olan yapıların Anastasios I ve Justinianus I (MS 527-565) döneminde onarım gören yerler arasında olduğundan bahsetmişlerdir[167]. Pescholw – Deichmann yerleşimin surları ile yapıların restore edildiğinden ve bazı mimari yapıların inşa edildiğini böylelikle son haline getirilmiş olabileceğinden söz etmişlerdir[168]. Bu genel duruma bakıldığında Justinianus I döneminde Sasani ile olan mücadele de sınır güvenliğinden dolayı kalelere önem verilmesi[169], antik yerleşimin de Justinianus öncesi inşa edildiği düşüncesini oluşturmuştur[170]. Bu düşüncesinin oluşmasındaki neden Justinianus döneminde sınır güvenliğinden dolayı kalelere önem vermesi ve çalışmalar yapmasıdır[171]. Bizans – Sasani mücadelesinden sonra Mezopotamya'daki Roma

---

[164] Yıldırım, **Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi,** s.108.

[165] Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.34.; Coşkun, **Zerzevan Kalesi,** s.21.; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.52.

[166] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.117.; Dillemann**, Haute Mésopotamie orientale et pays adjacent: contribution a la géographie historique de la région,** s.162; Deichmann, Pesclow, **Zwei Spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.33.; Michal Marciak, "The Cultural Landscape of Sophene from Hellenistic to Early Byzantine Times", **Göttinger Forum für Altertumswissenschaft 17,** s.39.

[167] Dillemann**, Haute Mésopotamie orientale et pays adjacent: contribution a la géographie historique de la région,** s.159.; Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.33-34.; Marciak, **The Cultural Landscape of Sophene from Hellenistic to Early Byzantine Times,** s.39.; Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.117.

[168] Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.35-36.; Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21.; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.52.

[169] Kütük**, İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532),** s.154.

[170] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.117.; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.52.

[171] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21.; Aytaç Coşkun, "Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu", **Aktüel Arkeoloji,** Sayı:51, s.8.

toprakları ile birlikte İyad. B. Ganem komutasındaki Arap ordusunun fethine kadar yerleşimin kullanılmış olduğu kanısı hâkimdir[172]. Yapılan kazı çalışmaları ile elde edilen görüş; İslam fethi ile birlikte yerleşimin bulunduğu alanın coğrafik özelliğini kaybetmesi ve tepesi yüksek bir alan üzerinde bulunması, ulaşım gibi en önemli unsur olan su sorunu çeşitli nedenlerden dolayı yerleşim terk edildiğidir. Zerzevan'ı ziyaret eden araştırmacıların notlarında da anlaşıldığı üzere MS 639 yılında İslam fethinden 1890 yılına kadarki süreçte yerleşimde geçici barınaklar dışında yerleşimin kullanılmamış olduğudur[173].

2.1.4. Zerzevan Kalesi Kazısı

Zerzevan Kalesi Kazısının ilk bilimsel arkeolojik kazı, restorasyon ve belgeleme çalışmalarına 2014 yılında, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün vermiş olduğu izin ile, Dicle Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Sayın Doç. Dr. Aytaç COŞKUN'un başkanlığında[174] başlatılmış olup çalışmalar günümüzde de devam etmektedir[175]. Yayılım alanına bakıldığında 350x150 m'lik geniş bir alanı kaplayan yerleşim[176], ortalama 60 dönümlük bir arazi üzerinde yer alan kalıntıların yanı sıra yerleşimin dışında nekropol alanı, sunu amaçlı kullanılan sunu çanakları ve su kanalı yer almaktadır[177]. 2014 yılından 2019 yılına kadar sürdürülen kazı çalışmalarında surlar, gözetleme ve savunma kulesi, kilise, Mithraeum (tapınak), yeraltı sığınağı-depo, yeraltı ibadethanesi, konutlar (A, J, K, L, M, N, G) kaya sunağı, su kanalı, kaya ve tonozlu mezarlar, sunu çanakları gibi birçok alanda belgelemeye yönelik çalışmalar yapılmıştır[178]. Zerzevan Kalesi üç katlı, 19.2 m'lik kısmı ile korunmuş olan

[172] Ahmet Kütük, "Bizans İmparatorluğu'nun Alternatif İstihkam Şehri: Dara (Anastasiopolis) Kuruluşu ve Günümüze Kadarki Son Durumu", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** Cilt:VIII, Sayı:2, s.81.; Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.52-53.

[173] Coşkun, **Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeologıcal Researches,** s.98.; **Coşkun, Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** Sayı:51, s.8.

[174] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.101.

[175] Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.49.; Karadoğan, Coşkun, **Çevresel Koşulları ve konumu açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır),** s.118.

[176] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.101.

[177] Coşkun, **Roma'nın Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar,** s.49;

[178] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.102.; Aytaç Coşkun, "2015 Yılı Zerzevan Kalesi Kazı Çalışmaları (2. Sezon)", **38. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt:1**, Edirne, T.C: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 23-27 Mayıs 2016, s.126.;Coşkun, **Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları,** s.406.

gözetleme ve savunma kulesi, 1200 metre uzunluğunda, 12-15 metre yüksekliğinde, 2,1-3,2 metre kalınlığındaki surlara sahiptir[179]. 2014 yılında yapılan kazı çalışmalarında yerleşimde en iyi korunmuş yapılardan biri olan kilise de Mekân 3 olarak adlandırılan alanda yapılan çalışmalarda bulunan cam parçaları MS 3. yüzyıla tarihlendirilmiştir[180]. Bu veriler Deichmann - Peschlow'un kalenin Justinianus I. Dönemi öncesine tarihlendirilmesini kanıtlar niteliktedir[181]. İlerleyen zamanlarda yapılacak olan çalışmalar ve ele geçen buluntuların incelenmesiyle kalenin ilk yerleşimi ile ilgili ilk izlenimler, bilgilerin artmasıyla kesin sonuca ulaşılabilecektir. Var olan veriler ışığında Zerzevan'ın MS 3. yüzyıldan 639 yılına kadar olan sürede önemini korumuştur. Yapılacak kazı çalışmaları ile hem Zerzevan Kalesi hem de bölgenin Roma dönemi hakkında ışık tutacağı gibi Diyarbakır'ın tarihi-turizminde de çok önemli katkılar sağlayacaktır.

[179] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.103.; Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.28.
[180] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.109.
[181] Deichmann – Peschlow, **Zwei spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** s.35-36.; Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.109.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OK UÇLARIN TANIMLANMASI VE TARİHSEL SÜRECİ

3.1.1. Ok Uçlarının Tanımlanması

Paleolitik dönemden modern ateşli silahların icadının olduğu döneme kadar gerek avlanma gerekse saldırı silahları arasında en etkili olanlardan biri olan ok ile ilgili birçok farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ok ucu ile ilgili ilk tanımlamayı Mahudel'in 1740'ta yayınlanan "Les Monumens les plus anciens de l'industrie des hommes, et des Arts reconnus dans les Pierres de Foudres" yazısında yer alan *ok ucu* ve *kargı ucu* gibi kullanmış olduğu terimleri ile karşılarız. 1857 yılında ise ikinci tanımı Boucher de Perthes *üçgen uç* şeklinde yapmıştır. Bir başka tanımlamayı yapan kişi ise A. Vayson de Pradence 1920 yılında *uçları genel olarak iki kesici kenarın birleşmesi* olarak söylemiştir. "*Genellikle üst bitimi her iki kesici kenardan düzeltiyle sivriltilmiş dilgi*[182] *veya yonga*[183] *ve uçlar hayvanları öldürmek ya da etkisiz hale getirerek yakalamak amacıyla uzaktan veya yakından atmaya yönelik nesnelerdir; ancak, bütün sivri uçlu nesneler ok ucu değildir"* ifadesi ile A. Cheynier daha genel bir tanımlama yapmıştır. Ok ucunun biçimsel ve kullanıma yönelik vurguyu ise H.J. Hugot *üst bitiminde sivri bir ucu olan ve bir yay ile fırlatılan nesnelerdir* diyerek yapmıştır[184]. D. Yalçıklı ise; *iki ucu arasına gerilmiş kiriş aracılığıyla fırlatma görevi üstlenen ahşap ya da metal çubuktan oluşmuş olan yay, ucu sivriltilmiş ya da*

[182] Uzunluğu genişliğinin iki katı ya da fazlası olan paralel kenarlı yongalardır.
[183] Boyu eninin iki katından az olan parçalara denir ve neolitik dönemde taslak ile ön form hazırlanırken çıkarılan tüm parçalardır.
[184] Güner Coşkunsu, **"Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ok Uçlarının Kullanım İzi Analizi ile İşlevlerinin Belirlenmesi",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999), s.40.; Funda Yüksel, **Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi,** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013), s.29.

sivri uç takıp ince uzun ahşap çubuktan oluşmuş olarak bahsetmiştir[185]. Genel olarak değerlendirildiğinde ince bir çubuğun uç kısmını oluşturan (saplamalı, soket) bir ucu sivri olan ve yay ya da balista[186] ile atılan bir avlanma-savaş aletidir. Yay aracılığıyla uzaklara fırlatılan ok hangi dönemde hangi maden kullanılıyorsa onu da etkilemiştir. Mevcut malzemeye göre; obsidyen, çakmaktaşı, kemik, bakır, bronz veya demir gibi farklı malzemelerden ve farklı tipolojilerden oluşmaktadır.

Ok ucunun farklı dillerdeki söylemlerine bakıldığında; Antik Yunan da "*ardis"* (ἄρδις), ya da "*sideros-siderion"* (σιδηρος), Latince "*ferrum", Farsça* da "*peykân",*Arapça "*naşl",* Moğolca da "*demren"* Türkçe de ise *"temren"* olarak kullanıldığı görülmektedir[187]. Savaş, av, idman gibi alanların dışında Mazda dininde kutsal sayılan silahlar arasında yer alan ok, sadece silah amaçlı kullanılmayan ok, Siriüs Yıldızı olduğu varsayılan Aryan tanrısı Tiştrya'nın da sembolü olmuştur[188].

3.1.2. Ok Uçların Tarihsel Süreci

İnsanlık tarihinin en eski zamanlarına kadar inen, uzun bir geçmişe sahip olan ok ucu; yay ve ok sisteminin en önemli parçalarındandır. Güney Afrika'da MÖ 100.000-70.000 Orta Paleotik döneme tarihlendirilen Sterkfontein vadisi, Sibudu ve Swartkrans mağaralarında fırlatma amaçlı uç olarak kullanılan kemik aletlerin ilk kullanımları bu yerlerde görülmüştür[189]. İlerleyen zamanlarda yapılacak çalışmalar ile bunlar değişebilmektedir. Doğu İspanya'da (Parpello, Valencia) Solutrean (MÖ 17000-15000) dönemine ait malzeme olarak çakmaktaşından yapılan erken dönem ok uçları bulunmuştur[190]. Çanak-Çömleksiz dönemin öncesinde yoğun olarak

---

[185] Derya Yalçıklı, "Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi,** Cilt:9, Sayı:12, s.8.

[186] Grekçe de *fırlatmak* anlamına gelmektedir. Romalılar tarafından *balista* veya *katapult* olarak kullanılmaktadır.

[187] Alptekin Yavaş, Zeliha Demirek Gökalp, Ümit Güder, Mehmet Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji (TÜBA-AR), s.182.

[188] Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sāsānilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejisi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Volume.8/5, s.684.

[189] F.d'Errico, L.R. Backwell, L.R. Berger, "Bone Tool Use in Termite Foraging by Early Hominids and its İmpact on Our Understanding of Early Hominid Behaviour", **South African Journal of Science,** Volume:97, s.71-74.; Okan Doğuhan Aslaner, **"Yukarı Dicle Havzası Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ok Uçlarının Deneysel Çalışması",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018), s.32.

[190] Ünsal Yücel, **Türk Okçuluğu,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.9.

bulunan mikrolitlerin çanak-çömleksiz dönemin başında artık azaldığını ve ilk ok uçların kullanıldığı görülmektedir[191]. Arkeolojik veriler ışığında günümüze kadar korunarak ulaşmış olan az sayıda ok ucu, oka ait veriler ile birlikte bulunmuştur. 1991 yılında Avusturya-İtalya sınırında *The Iceman* (Buzul Adam) olarak adlandırılan Ötzi (MÖ 3300)'nin önemi günümüze kadar korunmuş olarak gelmesinin yanı sıra yanında bulunan ve ona ait olduğu düşünülen balta, yay,12 adet çakmaktaşından okun bulunması okun tarihsel süreci için çok önem teşkil etmektedir[192].

Arkeolojik buluntuların dışında Üst Paleotik dönemlerden kalma bazı mağara duvar resimleri okçuluğun tarihsel süreci hakkında bilgi vermektedir. İnsanlığın kültürel yapısı ile ilgili çok önemli bilgiler sunan mağara duvar resimlerine Üst Paleolitik dönemin son evresi olan Magdalaniyen kültüründe karşılaşırız. Bu evrede ok, yay, zıpkın, olta, harpon, kanca gibi aletlerin çeşitliliği görülmektedir[193]. Paleolitik dönem insanları için ok ve yay hem savaş, hem de yaşamın devam etmesini sağlamak için hayvanları avlamaya yarayan bir araç olarak kullanılmıştır. İspanya'daki Morella la Vella mağara duvarında ellerinde ok ve yay ile birbirleri ile mücadele eden okçuların resmettikleri görülmektedir (Lev. 8a)[194]. Uzak mesafe silahlarından biri olan ok uçların; Mısır Erken Dynastik Döneme ait kabartmalar ve Hitit İmparatorluk Dönemi'nde savaş arabaları içindeki ok uçları ele alan kabartmalar Orta, Geç Bronz Çağlardan itibaren görülmektedir[195]. Birçok farklı medeniyetlerin rölyeflerinde yer alan savaş ve av sahnelerinde sıklıkla görülen okların aynı zamanda da Asur yazıtlarında, rölyeflerinde de sıkça görülmekte ve bu durum başka medeniyetleri de etkilemiştir(Lev. 8b)[196]. Kullandıkları silah ya da teçhizatlar ile anılan Asur birlikleri okçularını; *ok taşıyan* ya da *okçu askerler "nāš*

---

[191] Coşkunsu, **Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ok Uçlarının Kullanım İzi Analizi ile İşlevlerinin Belirlenmesi,** s.40.; Yüksel, **Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi,** s.30.

[192] Paul Gostner, Patrizia Pernter, Giampietro Bonatti, Angela Graefen, Albert R. Zink, "New Radiological İnsights into The Life and Death of The Tyrolean Iceman", **Journal of Archaeologicial Science,** Cilt.38, s.3425-3431.

[193] Gülfem Uysal, "Mağara Sanatı", **Mağara Araştırma Derneği,** s.36.

[194] Yücel, **Türk Okçuluğu,** s.10.

[195] Feyzullah Şahin, **"Patara Metal Buluntuları",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2010), s.55.

[196] Faruk Akyüz, **"Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2018), s.190.

qašti / øāb qašti" olarak tanımlayarak onlara ilk hafif piyadeler kategorisinde yer vermişlerdir[197]. MÖ 9. yy tarihlenen Geç Hitit orthostatında arabalı av sahnesinde sürücü ve ok atma pozisyonunda olan kişinin yer aldığı bu tür sahnelerin Asur'dan Geç Hitit kabartmalarına girdiği düşünülmektedir[198].

Savaşın kaderini belirlemede önemli görev üstlenen Asur okçularının kullanmış oldukları okların uçlarının demirden olduğu ve dikkatli bir şekilde keskin hale getirildiğinden ve etkinin artırılması için kuyruklarının da demirden yapılmıştır. Aynı zamanda okçular kalkan taşıyıcılar tarafından da korunmaktadırlar[199].

Birçok farklı yerde karşımıza çıkan ok ucunun imalat teknolojisi hakkında bilgi veren Yalçıklı, MÖ I. bin yıllın ilk döneminde döküm tekniğinin kullanıldığını ve bulunan döküm kalıbı ile ok ucu üstünde yer alan izlerin yardımıyla saptayabildiklerinden bahsetmektedir. Döküm tekniği ile tunçtan üretilen kovanlı ok uçların kullanılmış olduğunu ele geçen buluntular ile örneklenmektedir. Döküm kalıpları içinde üç taneden meydana gelen bu dökümlere ait parçalar; Kargamış ve Zincirli de altı taneden oluşan bir döküm ise Musul'da ele geçmiştir[200].

3.1.3. Roma Askeri Sistemi ve Ok Ucu

Farklı coğrafi bölgelere ve gelişen sınırları ile Roma İmparatorluğu, egemenliği altına almış olduğu bölgelere uyum ve bölgede oluşacak herhangi bir durumu kendi avantajlarına çevirerek savaşabileceği askeri birlik olan lejyonların ortaya çıkmasına sebep olmuştur[201]. Tam olarak ne zaman oluşturulduğu bilinmeyen lejyonların, Romalıların Phalanx askeri sisteminin değişik bölgelerde, farklı düşmanlara karşı yetersiz kaldığı düşüncesi ile oluşturulduğu varsayılmaktadır. MÖ 390 yılında lejyonlar için milat olarak kabul edilse de lejyon sistemine geçiş Roma'nın ekonomik durumunun lejyonları idame edebilecek yeterlilikte

---

[197] L. Gürkan Gökçek, Faruk Akyüz, "Asur Ordusu", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt.32, Sayı.54, s.47.

[198] Şükrü Özüdoğru, **"Arkaik Dönem Plastik Eserleri Işığında Lykia İkonografisinde Yerli ve Yabancı Unsurlar",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstiütüsü, Antalya 2008), s.134.

[199] Gökçek, Akyüz, **Asur Ordusu,** s.50.

[200] Yalçıklı, **Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim,** s.9.

[201] Ercüment Yıldırım, "Roma İmparatorlu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** s. 168-170.

olmamasından dolayı sisteme geçilememiştir[202]. Genellikle lejyonlar, İmparatora tahsis edilen eyaletlerdeki sınırlara, sınırlara yakın olan alanlara[203] ve sınırlar boyunca inşa edilen garnizonlara yerleştirmişlerdir[204]. Sınır alanlarındaki garnizonlara yerleştirilen askerlere, savunma hizmetlerinin karşılığında tarımsal araziler tahsis edilmiştir[205]. Lejyonların ana yapısını oluşturmuş olduğu MÖ 4 ile 1. yy da askerlerin savaş alanında konumlarını belirleyen sahip oldukları askeri araç ve gereçleri olmuştur. Teçhizatın yanı sıra ordunun temel yapısına bakıldığında ve dikkat edildiğinde Roma'da talim-eğitimler ve disiplin ön plana çıkmışken daha sonraki dönemlerde bu durum stratejiye temel dayanak olmuştur[206]. MÖ 2. Yüzyılda yaşamış olan Roma Generali Gaius Marius Roma'ya büyük üstünlük sağlayacak olan bu sistemi geliştirmiştir ve ondan sonra gelecek olanlarda çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Augustus sayısı elliyi bulan lejyonların sayısını yirmi beşe düşürerek sistemi yeniden düzenlemiştir[207]. Augustus döneminde lejyonların İtalya'dan toplanıp gönderilmesini beklemek yerine bulunmuş oldukları alanlarda asker toplamaya başlanılmıştır[208]. Dört yüzyıl süresince Roma'yı dünyanın en güçlü egemen gücü haline getiren lejyonlar İmparator Diocletianus aracılığıyla yeniden düzenlenmiştir. Asker sayısını azaltarak lejyon sayısını fazlalaştırmıştır[209]. Freeman, Vindolanda tabletlerinden elde edilen veriler ışığında, bir birliğin savaş gücünü firarlar, hastalıklar, görevlendirmeler ve izinlerden dolayı dikkate değer şekilde azaldığından bahsetmektedir[210]. Anlaşıldığı üzere lejyonlardaki düzenlenmeler ve azalmalar genellikle ihtiyaç ve koşullara göre değişiklik göstermiştir.

---

[202] M. Bülent Şenocak, **"Roma Ordusunda Lojistik",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007), s.16.
[203] Charles Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Akdeniz Uygarlıkları,** Dost Kitabevi, Ankara 1996, s.506.
[204] Mehmet Kurt, **"Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2018), s.4-5.
[205] M. Murat Baskıcı, **"10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolusu'nda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s.51.
[206] Kurt, **Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri,** s.4-5.
[207] Yıldırım, **Roma İmparatorlu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar,** s. 168-170.
[208] Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Akdeniz Uygarlıkları,** s.505.
[209] Yıldırım, **Roma İmparatorlu'nun Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar,** s. 168-170.
[210] Freeman, **Mısır, Yunan ve Roma: Akdeniz Uygarlıkları,** s.505.

Yunan, Roma ve Erken Roma İmparatorluğu zamanında okçuluğun kuzeyden gelen barbar yardımcı birliklerin uzmanlık alanı olduğu bilinirken, bu durum geç döneme gelindiğinde değiştiği görülmektedir. Roma ordusu ve stratejisi hakkında bilgiler içeren ve İmparator Mavrikios'a atfedilen *Strategikon* adlı kaynakta; Perslerin üç parmaklı çekişine rağmen göçer atlı kavimlerin at üzerinde kullanmış oldukları "*başparmak çekişi"*nden *Roma çekişi* olarak bahsetmiştir[211]. Roma askerlerinin askeri ve avlanma faaliyetlerine tanıklık eden metal ok uçları buluntuları hafif silah olarak sınıflandırılmıştır[212].

Livius'un aktarımında Servius'un ordu düzenlenmesinin yanı sıra sapancılardan ve ok atıcılarından söz etmektedir. Roma okçuluğunun ne kadar gelişmiş olduğu belli olmamakla birlikte, okun ve yayın kullanımı Cumhuriyet'in geç dönemleri ile birlikte Roma ordusunun askeri başarılarında etkili olmuştur. Mızrak ile kılıcın yoğun bir şekilde kullanılmasının yeni arayışları engellemesine veya bu tarz savaş aletlerini kullanan düşmanlarla geç bir zamanda tanışılması ok ve yay kullanımının geç dönemlerde yoğunluk kazanmasına neden olmuştur[213]. Roma ordusunun ayrı askeri birimleri olan okçular (sagittarii), özellikle doğuda olan sık savaşlardan ve Antonine'ler döneminden beri önem kazanmıştır. Yardımcı birliklerin, özel birimlerinde örgütlenenler özellikle son derece saygın olan Girit ve Suriye'den gelen okçulardı. 378'de Adrianopolis savaşından sonra yoğunlaşan barbar kabilelerinin ihlallerinden sonra, Roma ordusunun faaliyetlerinin yoğunlaşması nedeniyle okçuluk birimlerinin kullanımı artmıştır[214]. Roma-Bizans döneminde ordunun bel kemiğini oluşturan süvari okçuları, Pers-Sasani savaşlarının kazanılmasında önemli bir rol oynamıştır[215]. Roma ve Sasani arasındaki mücadelelerde; Sasani okçu piyadelerin düşman üzerinde etkili olmasından dolayı Romalılar mücadele zamanında Sasani okçularına ani ve kararlı saldırılar

[211] Timothy Dawson, **Bizans Piyadesi Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204,** Gürkan Ergin (Çev.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.10.
[212] Gordana Jeremić, **SALDVM Roman and Early Byzantine Fortificiation,** Institue of Archaeology, Belgrad 2009, s.162.
[213] Şenol Yurdakul, **"Roma Askeri Sistemi (MÖ 753-MS.476)",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2013), s.377-378.
[214] Jeremić, **SALDVM Roman and Early Byzantine Fortificiation,** s.162.
[215] Kurt, **Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri,** s.25.

düzenleyerek avantaj sağlamaya çalışmışlardır[216]. Doğu'da Roma süvari gücünün bir parçasını oluşturan atlı okçular, zırhsız ve hafif savaşçılar olduğu, MS 5 yüzyılda ise uzak mesafeden ya da göğüs göğüse çarpışan kabiliyete sahip zırhlı atlı okçular olma yönünde değişime uğradıkları görülmektedir. Bu değişimin Pers ya da Hun etkisinden kaynaklanmış olduğu düşünülmektedir. MS 5. yüzyıldan sonraki zamanlarda Hun tarzında okçular, mızrak, yay kullanımına sahip olan atlılar daha yaygın bir hal almıştır[217].

Birçok egemen güçlerin askeri yapılanmalarında süvari, yaya okçu birimleri yer almaktadır. MS 6. yüzyılın sonuna kadar önemini koruyarak büyük zaferlerin elde edilmesini sağlayan okçu süvari birliğinin bu dönemden sonra zayıfladığı görülmektedir[218]. Okçu birliklerin önemini anlayan Geç Roma/Bizans İmparatoru Maurikios (MS 582-602) orduyu tekrar güçlendirmek için birliklerine ok – yay yapımını, okun kullanımı hakkında ve savaşlarda olan önemi ile ilgili bilgiler vermiştir[219]. Maurikios ayrıca talimler hakkında tavsiyelerde bulunduğu el kitabı *Strategikon* dönemin askeri yapılanmaları hakkında bilgi vermektedir. Roma ya da Pers askerleri gibi ayakta hızlı ok atmaları için alıştırmalar yapmalarını ve at üzerindeyken sadaklarında 30-40 adet ok bulundurmalarını sağa-sola, öne-arkaya oklarını hızlı hızlı atmalarını öğütlemiştir[220]. Nişan alma esnasında yayın ipini tutmak, oku gerektiği zamanda fırlatabilmek için sağ elin parmaklarının ipi denetleme yeteneği de malzemenin kalitesi kadar önem teşkil etmektedir. Aynı zamanda germe mesafesinin iyi ayarlanması gerekir ki ok istenilen mesafeye fırlatılsın ki düşman ya da avın vücudunda derin yaralar açabilmesi amaçlanmıştır[221].

---

[216] Ulaş Töre Sivrioğlu, "Sāsānilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejisi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Cilt.8/5, s.683.

[217] Yurdakul, **Roma Askeri Sistemi (MÖ 753-MS.476),** s.142-143-178.

[218] Tülay Metin, "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", **Tarih Okulu Dergisi,** Sayı. 17, s.135.

[219] Kurt, **Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri,** s.25.; Metin, **Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış,** s.135-136.

[220] Mavrikios, **Strategikon: Bizans Kültüründe Strateji Sanatı,** George T. Dennis (Haz.), Volkan Atmaca (Çev.), Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010, s.37-39.

[221] John. Gray Landels, **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik,** Barış Bıçakçı (Çev.), Tübitak, Ankara 1996, s.109.

Bir ok; tahta bir şaft, tüy tokası ve metal başlık (ok ucu) olmak üzere üç farklı parçadan oluşmaktadır[222]. Okun genel teçhizatına bakıldığında; ok kılıfı, kavisli kompozit yay, dart ile sadakları kesede koruyan bir solenarion gibi teçhizatlardan meydana gelmektedir. Ok ve yayların bulunmuş olduğu sadak bir askı ile omuz da taşındığı gibi belle bağlanılarak kullanılmıştır.

Avcılık amaçlı kullanılan ok uçları; hafif, keskin ağızlı ve aynı zamanda kancalı, kanatları ise simetrik hilal biçimli ve oldukça küçük olanlardır. Askeri okların formları avcılıkta kullanılanlardan farklılık göstermektedir. Konik uçlardan ağır zırh delici kabara uçlara kadar çeşitlilik göstermektedir[223].

Erken dönemlerde askeri birliğin yay yerine oklarını fırlatma yöntemi olarak makinaları kullanmış olabileceği söylenebilir. Oklar geniş başlı ya da üç yapraklı olarak tasalanarak mümkün olduğu kadar kalkanlara ve zırhlara nüfuz etmek için tasarlanmışlardır. Bir okçunun çeşitli saldırılara cevap verebilmeleri için çeşitli hafif, orta ve ağır oklar taşımış olduğu söylenebilir. Conyard makalesinde; bir ok ucunun ağırlığının mesafeyi etkileyebileceğini örnek olarak da ilk 50 m fırlatma sırasında ağırlık olarak 70 g olan okların en yüksek hıza sahip olduğunu ve nispeten yakın mesafelerde kullanıldığından bahsetmektedir. Buna karşılık ise bir okçu 200 metreye kadar mesafedeki hafif oklarla da hedefi vurabilmektedir. Anlaşıldığı üzere okların performansını, ağırlıkları, büyüklükleri ve havada sürüklenmeleri belirlemektedir. Büyük başlı daha ağır olan oklar aşırı sürtünme sağlar ve bu nedenle yakın mesafeden daha etkilidirler. Vücut ve zırhın içine nüfuz etmek için tasarlanmış dar bir kesite sahip olanlar, geniş başlı olanlardan daha da etkili olacaktır[224]. Geç Roma İmparatorluğu döneminde yaşamış olan antik yazar Vegetius askeri başarıda sadece asker sayısının değil birliğin kullandığı teçhizatların da önemli olduğuna değinmiştir.

[222] David Sim, Jaime Kaminski, **Roman İmperial Armour: The Production Of Early İmperial Military Armour,** Oxbow Books, Oxford 2012, s.42.
[223] Dawson, **Bizans Piyadesi Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204,** s.26.
[224] John Conyard, "Recreating The Late Roman Army", **War and Warfare in Late Antiquity Cilt. 8.1,** (s.523-567), Brıll, Leiden-Boston 2013.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZERZEVAN KALESİ OK UÇLARI

Zerzevan Kalesi'nde gerçekleştirilen 2014-2018 kazı çalışmalarında toplamda 95 adet ok ucu bulunmuştur. Farklı dönemlere ait çeşitli tiplerden oluşmaları ve sayıca çok olmaları ok uçlarını tipolojik olarak sınıflara ayırma olanağını sağlamıştır. Şu ana kadar yapılan çalışmalarda ortaya çıkan ok uçların tamamının yapım maddesi demirdir. İlerleyen zamanlarda yapılacak olan kazılar ile hem sayıyı hem de tipolojik çeşitliliğini artıracağı düşünülmektedir. Bu yapılacak çalışmada ok uçların tarihlendirilmesi ve tipolojilerinin yanı sıra yerleşimin tarihsel süreci, askeri hareketlilik hakkındaki bilgileri değerlendirme fırsatı verecektir. Bir medeniyetin, egemen gücün önceki yaşamı ile ilgili önemli bilgiler vermiş olan ok ucu, Zerzevan Kalesi metal eserleri içinde sayıca yoğunluğu sağlamıştır. Ok uçları genel olarak yerleşimin birçok farklı yapılarında (gözetleme-savunma kuleleri, konutlar, yeraltı sığınağı-depo, kaya sunağı, kaya mezarları, su kanalı, yol çalışmaları) yapılan kazılar sonucu ortaya çıkması olası birkaç ihtimali göstermektedir. Birinci ihtimal, konut olarak kullanılan alanlarda bulunması sadece savaş amaçlı değil aynı zamanda avlanma amaçlı kullanılabileceği düşüncesini oluşturmaktadır. İkinci ihtimal, yapılardaki toprak dolgusuna bakıldığı zaman aynı seviyelerde hem Roma hem de İslami dönem eserlerin bulunması toprakların taşınma ihtimalini de düşündürtmektedir.

4.1.1. Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Tipolojisi

Zerzevan Kalesi kazılarında ele geçen ok uçlarının sınıflandırılması yapıldığı zaman sabitleme şekilleri bakımından saplama ve arkasında bir soketle bir ahşap sapa bağlanılarak kullanılmıştır. Yerleşimdeki buluntuların tamamı demirden yapılarak saplamalı ve iki örnekte soketlidir. Saplamalı ok uçları ince uzun bir sap ile

bitmekte ve sap gövdeye saplanarak ya da bağlanarak kullanılmaktadır. Dört ana kullanım alanı olan okun; av, savaş, idman ve yarışma gibi çeşitli alanlarda kullanıldığı düşünülmektedir. Fonksiyonları tipolojiye göre sınıflandırılan ok uçların asıl delici bölümü olan ağız kısmının oluşumu, morfolojik tiplendirme de ana belirleyici olduğu söylenilebilir[225]. Yüzyıllar boyunca neredeyse hiç değişmeyen ok ucunun pratik ve popüler şekillerine ek olarak demirin şiddetli korozyonu nedeniyle genellikle çok kötü korunmuştur. Bu durum Zerzevan da bulunan ok uçlar gibi tipolojik ve kronolojik tanımlamaları zor duruma getirmektedir[226]. Hedefin savunmasızlığına ve yayın kullanımına göre okun şekli, tipi, boyutu ve ağırlıkları değişmektedir[227]. Ok uçların tiplendirme veya gruplandırılmalarına bakıldığında Robinson'un Olynthus'da ele geçen ok uçlarını altı ana grupta ele almıştır[228]. Oransay'ın ise Arykanda da ele geçen ok uçlarını formlarına göre; üç dilimli, iki dilimli ve yassı ok uçları olarak üç ana grupta ele alarak incelemiştir[229]. Zerzevan ok uçlarının tipolojilerinde yapılan sınıflamada; üç yapraklı, dörtgen ve yassı olarak üç ana tipolojide ortaya çıkmaktadır. Buluntunun konumlarına bakıldığında herhangi bir askeri buluntular olmadan ve farklı yapılarda ele geçtiği için birbirleri ile bir bağlantı kurulamamıştır. Ok uçlarının dağılımı ile ilgili detaylı açıklamalar yapılmıştır (Lev.23 b).

4.1.2. Saplamalı Ok Uçları

a. Üç Yapraklı (Tribolate) Formlu Ok uçları

Hellenistik ve Roma İmparatorluk döneminde form olarak yaygın kullanılan üç yapraklı ok uçların gelişimi, Doğu Akdeniz bölgesinde Hellenistik dönemin

---

[225] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Mehmet Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.187.

[226] Miroslav B. Vujovıć, Jelena Lj, Cvijetić, **"The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia",** Vivere Militare Est From Populus to Emperors-Living on The Frontier, Volume I, Belgrade 2018, s.49-50.

[227] M. C. Bishop (Ed.), **The Production and Distribution of Roman Military,** Proceedings of the Second Roman Military Equipment Research Seminar, BAR International Series 275, England 1985, s.264.

[228] David M. Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Oxford University Press, London 1941, s. 378-409.; Şahin, **Patara Metal Buluntuları,** s.55.

[229] B. S. Alptekin Oransay, **"Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006), s. 93.

öncesine kadar gitmektedir[230]. Doğu Akdeniz'de ele geçen soketli örnekler ise MÖ 7 ve 6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir[231]. Waldbaum, bu formun Doğu Akdeniz ve Yakın Doğu'da geniş çapta dağıldığından, MÖ 6. yüzyıl ile MÖ 5. yüzyıllar arasında Pers savaşlarından dolayı Anadolu ile Yunanistan'daki bölgelerde sayısız örnekleri olduğundan bahsetmektedir[232]. Her ne kadar Roma dönemi öncesinde ortaya çıkmış olsa da Roma İmparatorluk döneminde yaygın olarak kullanılmıştır[233]. Roma dönemine kadar popülaritesi artan bu form Roma Cumhuriyet döneminde ordu tarafından kullanılmış ve Numantia (İspanya) da bulunmuştur[234]. Aynı zamanda İmparatorluk döneminde her yerde bulunmaları ve kullanımlarından dolayı erken dönemden itibaren kullanılmıştır. Bishop, bu tipin kökenini Orta Asya olduğunu, doğuya doğru Çin'e yayıldığını ve kuzeye doğru Pers, Parth ve Suriye de yayılarak kullanıldığından bahsetmektedir[235]. Üç yapraklı demir ok ucun tercih edilmesindeki en önemli amacın, havada düz bir hatla yol alması ve sert yüzeylere çarpma esnasında yapısal sağlamlığı olduğu düşünülmektedir[236]. Bu formun en belirgin özelliği olan yıldız formlu kesite sahip olması[237] okun daha zor ilerlemesine sebep olsa da güçlü olarak saplanmasını sağlamıştır[238] ve ok ucunun girdiği yerden kolaylıkla çıkmasını engellediği gibi daha fazla tehlike yaratmaktadır[239]. Zırhlı ordularla yapılan savaşlarda bu form bir avantaj oluşturduğu görülmektedir[240]. Aynı

[230] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s. 93.
[231] Şahin, **Patara Metal Buluntuları,** s.55.
[232] Jane C. Waldbaum, **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** Harvard University Press, Cambridge 1983, s.10.
[233] Guy D. Stiebel and Jodi Magness, "The Military Equipment From Masada", **Masada VIII The Yigael Yadin Excavations 1963-1965 Final Reports,** (s.1-94), Israel Exploration Society The Hebrew University of Jerusalem, Jerusalem 2007.
[234] Simon James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** British Museum Press, London 2004, s.195.
[235] Bishop (Ed.), **The Production and Distribution of Roman Military,** s.264.
[236] Daniş Baykan, "Allianoi'da Bulunan Ok Uçları", **MASROP E-Dergisi,** Cilt.10, Sayı.14, s.16.; James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** s.16.
[237] Şahin, **Patara Metal Buluntuları,** s.55.
[238] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s. 93.
[239] Toğrul Halilov, "Nahçıvan'daki Tunç Çağı Yapılarında Bulunmuş Hançerler Ok ve Mızrak Uçları", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.3, Sayı.5, s.4.
[240] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s. 93.

zamanda demirciler tarafından daha hızlı üretilebilmeleri konusunda uygun olması ve tabi ölümcül olması kullanımı yaygınlaştırmıştır[241].

Zerzevan Kalesi'nde yüzeyde, alan temizliğinde ve kazı çalışmalarında esnasında bulunan üç yaprak formlu ok uçları ile birlikte aynı seviyelerde ele geçen sikkelerin tarihlendirmesi ile Roma Dönemine ait olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim alanında ele geçen üç yaprak formlu ok uçları; dik üçgen, geniş açılı üçgen, iri gövdeli, uzun ve kısa saplamalardan oluşmaktadır. Genel özelliklerine bakıldığında; korozyona uğramış, gövdesi üzerinde keskin olmayan zırh, uca doğru sivrileşen, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, bazılarında yaprak kenarlarında kopmalar veya kırılmalar görülen kısa / uzun saplı özelliklere sahiptirler. Korozyondan ya da başka sebeplerden kaynaklı yaprakların gövdedeki zırha doğru eğildiği, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren, sap kısmı kırık ele geçen ok uçları da yer almaktadır. Bazılarında yaprak kenarlarının bir kısmının eksik olduğu, sap kısmının olmadığı ok uçları da bulunmuştur.

İmparatorluk Dönemi'nde de kullanıldığı görülen bu tipin araştırmacılar tarafından doğu bölgeleri ile ilişkilendirilmiştir[242]. Kuşatılan şehirlerde ok uçlarının nadirliği Doğu'nun başka yerlerinde örneğin Dura Europos (Suriye) ve Masada (İsrail) gibi yerlerde görülmektedir[243]. Zerzevan Kalesi'ndeki üç yapraklı demirden saplamalı olan ok uçlarına benzeyen örnekler; Hellenistik dönemden başlayıp çok geniş zaman dilimleri içinde yer almaktadır. Bu örnekler en çok Roma İmparatorluğun doğu bölgelerinde bilinir, Filistin'de Nero ile Hadrian dönemleri arasında bulunmuştur[244]. MS 3. yy da Roma ve Part arasında sınır kenti olan Dura Europos (Suriye) ta kullanıldığı görülmektedir[245]. İsrail Masada[246], Aşvan Kale[247],

---

[241] Dorin Alicu, Sorin Cocis, Constantın Ilies, Alina Soroceanu, **Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa,** Sarmizegetusa Monograph 4, The National History Museum of Transylvania, Cluj-Napoca 1994, s.35.
[242] Baykan, **Allianoi'da Bulunan Ok Uçları**, s.16
[243] Stiebel, Guy D., "Military Equipment", **Gamla III The Shmarya Gutmann Excavations 1976-1989 Finds And Studies, Part I,** Israil Jerusalem 2014, s.96.
[244] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s.93.
[245] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** s.203-Fig. 123, No 692–700..; Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s.94.
[246] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada**, s.87-90.

Arykanda[248], Kibyra[249], Amorium[250], Dura Europos[251], Slovenya [252], Litvanya[253], İspanya Numantia[254], Birleşik Arap Emirlikleri Umm al-Qaiwain[255], Sırbistan Grad[256]gibi birçok farklı coğrafyada benzer örnekleri ele geçmiştir. Demirer, üç yaprak formlu ok ucunun birçok farklı coğrafyalarda ele geçmesini ok ucunun aerodinamiği ve etkisiyle ilişkilendirmiştir[257]. Zerzevan da bulunan üç yapraklı ok uçları **(Kat. No: 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 12, 13, 14, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 38, 41, 47, 48, 49, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 92, 93, 94, 95.)** numaralı kataloglar da yer almaktadır (Lev.9, 18, 24a).

2014 ve 2018 yılları arasında 64 adet üç yaprak formlu ok ucu ele geçmiştir. Bunların arasında **Kat. No:10** ve **Kat. No:50** numaralı ok uçları diğer üç yaprak formlu ok uçlarından farklı olarak yapılmıştır. Konik biçimli ağız, uzun ince bir boyun, dairesel kesitli bir saplamadan oluşmaktadır. Amorium kazılarında benzerine rastlanan ok ucunun ortaçağ ve daha önceki dönemlerden beri sıklıkla kullanıldığından bahsedilmektedir. Bu biçimdeki ok ucunun İskit zamanından beri bilindiği ve genellikle zırhlı düşmana karşı ve av amaçlı olarak da kullanılmıştır[258].

---

[247] Stephen Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia, I. The Hellenistic, Roman and İslamic Sites,** British Institue of Archaeology at Ankara Monograph No:1, Ankara 1980, s.246.

[248] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s.93.

[249] Ünal Demirer, **"Kibyra Metal Buluntuları",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya 2013), s. 212-213.

[250] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.202.

[251] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** s.200-201.

[252] Janka Istenič, Boštjan Laharnar, Jana Horvat (Ed.), **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Narodni Muzej Slovenije, Ljubljana 2015, s. 50.; Jana Horvat, "The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel", **Archeološki Vestnik,** Sayı.53, s.123.

[253] Anna Bitner-Wróblewska, Bartosz Kontny, "Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania", **Archeologia Lituana,** Sayı. 7, Lithuania 2006, s. 105-116.

[254] Martin Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Erschienen Zum Hundertfünfzıjährıgen Jubıläum Des Römısch-Germanıschen Zentralmuseums, Maınz 2002, s. 196.

[255] Parsival Delrue, "Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain)", **Arabian Archaeology and epigraphy,** Sayı.18, s.242-243.

[256] **Byzanz,** Pract und Alltag, 2010, s.292.

[257] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.54-55.

[258] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.193.

b. Dörtgen Formlu Ok Uçları

Roma ile Bizans dönemlerinde ve sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam eden dörtgen formlu ok uçların birçok farklı alanlarda kullanıldığı görülmektedir. Amorium kazılarında ele geçen bu tip ok ucunun; her amaca uygun olan savaş ve avlanmak amaçlı kullanıldığını, zırhlı düşman ile aslan gibi vahşi hayvanlar da kullanıldığından bahsedilmektir[259]. Özellikle kullanım alanı zırhlı ve metal korunaklı olan askerler için kullanılmıştır[260]. Dörtgen formlu piramidal başlı ok uçların erken örnekleri MÖ 6. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen Nif Dağı Karamettepe ve Ballıcaoluk kazılarında görülmektedir[261].

Kazılar esnasında bulunan dörtgen formlu olarak ele alınan ok uçlarından farklı olan **Kat No: 44**'e benzer örneği Kibyra kazılarında bulunmuştur. Demirer Kibyra da bulunan örneğin benzerini İspanya (Iruña) da bulunduğunu ve bunun da balista ucu olarak tanımladıklarından bahsetmektedir. Aynı zamanda bu tipin tanımlamasında araştırmacıların karşılaşmış oldukları güçlüğün bir kısım araştırmacının ok ucu diğer kısmın ise bız olarak kabul etmesidir. Deri işçiliğinde özellikle kullanılan bızlar sivri uçlu alet olmasından dolayı dikiş delikleri açmak için kullanılmışlardır. Kare-dörtgen kesitli üretilenlerinde ahşap kabzaya geçirilen bölümün kısa gövdenin uzun, uçlarının tekrar iğne ucu gibi silindir olarak yapılmıştır[262]. Zerzevan Kalesi genel olarak buluntularına bakıldığında bu özelliklerin görülmemesinden dolayı buluntu ok ucu olarak tanımlanmıştır **(Kat. No: 44).** Dört yüzeyli, dik üçgen biçimli uca doğru sivrileşen kısa saplı ve yüzeyi korozyona uğramıştır.

Zerzevan Kalesi'ndeki dört yüzeyli demirden saplamalı olan ok uçlarına benzeyen örnekler; Slovenya [263], Amorium[264], Kibyra[265], Konya Gevale Kalesi[266],

---

[259] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.198.
[260] Erkan Aygör, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi", **MASROP E-Dergisi,** Cilt.11, Sayı.16, s.11.
[261] Daniş Baykan, "Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk'ta Bulunan Ok Uçları", **MASROP E-Dergisi,** s.24.
[262] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.55-56.
[263] Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia, s.**68.
[264] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.198.
[265] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.214-215.

Kurul Kalesi[267], Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk[268], Aşvan Kale[269], Sırbistan[270], Suriye Qal'at Sem'an[271] gibi yerlerde çıkan örneklerle benzerlik göstermektedir. Zerzevan da ele geçen dörtgen formlu ok uçları genel olarak; korozyona uğramış, dik üçgen biçimli, uca doğru sivrileşen, bazıların da ucun sapa geçiş yerinde boğum, uç kısmı kırık olanlar, sap kısmı eğik, uzun ya da kısa saplı, yüzeylerinde bozulmalar ve kırılmalar mevcuttur. Farklı alanlarda yapılan çalışmalarda 23 adet ele geçen dörtgen formlu ok uçları **(Kat. No: 5, 9, 11, 15, 16, 25, 26, 39, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 55, 61, 67, 70, 75, 78, 80, 88)** numaralı kataloglarda detaylı olarak verilmiştir (Lev. 10, 19, 24b).

c. Yassı Formlu Ok Uçları

Amorium kazılarında ele geçen yassı dairesel formlu ok uçlarının savaş, yassı ve kancalı olanların ise av amaçlı kullanıldığını belirtmişlerdir[272]. Konya Gevale kazılarında bulunan yassı ok uçların ise kullanım alanlarının avcılıkta ve zırhsız düşmana karşı kullanılmış olduklarından bahsedilmiştir[273]. Zerzevan da ele geçen yassı formlu ok uçların sayısı diğer formlara oranla az sayıda ele geçmiştir. Genel özelliklerine bakıldığında; korozyona uğramış geniş yuvarlak kesitli, eşkenar dörtgen biçimli, uzun saplı bir kısmında sap ile birleşim kısmında boğum yer almaktadır.

Bu forma benzer örneklerin dağılımı incelendiğinde; Mısır, Suriye ve Anadolu da Sasaninin hükmettiği dönem olan MS 6 ile 7. yüzyıllara tarihlenmektedir[274]. MS 359, 502, 604 tarihleri arasında Sasani hükümdarının batıya yaptığı seferlerde kullanmış olduğu antik yol üzerinde bulunan Zerzevan Kalesi,

---

[266] Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res.5, s.19.
[267] S. Yücel Şenyurt, Umut Zoroğlu, "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", **CEDRUS The Journal Of MCRI,** s.186.
[268] Baykan, **Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk'ta Bulunan Ok Uçları,** s.24.
[269] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119, s.246.
[270] Mıroslav B. Vujovıć, Jelena Lj. Cvıjetıć, "The Slıngs and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes ın Serbıa", **Vıvere Militare Est From Populus to Emperors- Living on The Frontier Vol. I**
[271] Michel, Kazanski, **Qal'at Sem'an Rapport Final 4.3: Les Object Mettaliques, I**nstıut Français Du Proche-Orient, Beyrouth 2003, s.100.
[272] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.184.
[273] Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** s.11.
[274]Waldbaum, **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** s.37.; Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s. 95.

Amida ile birlikte Sasani egemenliğine geçmiştir[275]. Roma ve Sasani arasında sürekli el değiştiren yerleşim de ele geçen az sayıda yassı formlu ok uçları dönemin olaylarının yerleşimde yansıması olarak bakmak gerekmektedir. Arykanda[276], Amorium[277], Sardis[278], Aşvan Kale[279], Kütahya[280], Konya Gevale Kalesi[281] yerleşimlerinde çıkan örneklerle benzerlik göstermektedir. Bu form bulunan yerlerin Doğu Roma katmanlarında yaygın olarak bulunmuş ve daha sonraki dönemlerde de kullanılmaya devam etmiştir[282].

2016 ve 2018 yılları kazılarında yapılan çalışmalar esnasında yassı formlu 4 adet ok ucu ele geçmiştir. S Yapısı (Sığınak) çalışmalarında 2 adet yapının dışında, diğer ikisi ise N Yapısı (Konut) alanında bulunmuştur. Genel olarak yassı formlu olan uçların biçimleri birbirlerinden farklı olup; yuvarlak kesitli, dik üçgen, sap kısmı boğumlu ve eşkenar dörtgen biçimlidir. Yüzeyleri korozyona uğramış ve bazı yerlerde de kopmaların olduğu görülmektedir **(Kat. No: 40, 42, 81, 82)** (Lev. 11, 20, 25a).

4.1.3. Soketli Ok Uçları

Ok uçlarının sınıflandırılmasını daha önce de bahsedildiği gibi, gövdeye sabitleme şekline göre ikiye ayrılmaktadır. İlk olarak saplamalı ok uçları hakkında detaylı bilgiler verildi. Bu başlık altında ise soketli ok uçları hakkında bilgiler verilecektir. Demirer, genel olarak Hellenistik, Erken Roma dönemlerinde kullanılan bu tip konik gövdeli uçların balistalar ya da katapultlarla kullanıldığından bahsetmektedir[283]. Bu tipin benzer örnekleri; Pergamon[284], Kibyra[285], Arykanda[286], Dura Europos[287] gibi yerleşim alanlarında görülmektedir.

[275] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21
[276] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s. 181.
[277] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.199.
[278] Waldbaum, **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** Plate.5.
[279] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** s.246.
[280] Metin Türktüzün, Alptekin Oransay, Serdar Ünan, "Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları", **MASROP E-Dergisi,** Cilt.10, Sayı.14, s.34.
[281] Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** s.16,17.
[282] Türktüzün, Oransay, Ünan, **Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları,** s.25.
[283] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.54.

2014 – 2018 kazı sezonları arasında bu formda sadece iki tane ele geçmiştir. İlki 2015 kazılarında yüzey de kilisenin doğu tarafında bulunan ok ucu konik formlu, gövdenin içi sapın girmesi için boş bırakılmıştır**(Kat. No: 30).** İkincisi ise 2018 yılı kazılarında yüzey de Mithraeum (Tapınak)un dışındaki alanda bulunmuştur. **Kat. No:30** ile benzer özelliklere sahip olan okun bir parçası kırılmış yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir **(Kat. No:91)** (Lev. 12, 21, 25b).

4.1.4. Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yerleşim ve Yıllara Göre Dağılımı

2014 yılında Diyarbakır Müzesi Başkanlığı'nda, Doç. Dr. Aytaç Coşkun'un bilimsel danışmanlığında başlayan kazı çalışmalarına halen devam edilmektedir. Ok uçların tipolojik form özellikleri ve yerleşimde mekân olarak dağılımındaki ayrıntılara da bahsetmek gerekmektedir. 2014 yılı Zerzevan kazısının başlamasıyla birlikte farklı çalışma alanlarında ortaya çıkarılan ok uçların dağılımı göz önüne alındığında belirli bir alanda yoğunluk gösterdiğinden bahsetmek zordur (Lev. 22a, 22b).

a. Zerzevan Kalesi 2014 Ok Uçları

2014 yılında mevcut mimari yapıların belgeleme ve yerleşim planını oluşturmaya yönelik çalışmalar yapılmıştır. Kilise, tonozlu sarnıçlar, kule-1,kaya sunağı, yerleşimin dışında olan su kanalı ve kaya mezarlarında arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda 3 adet etütlük ok ucu ele geçmiştir (Lev. 13a). Bu çalışmalar esnasında kilisenin dış alanın kuzey kısmında dolgu toprakta 1 adet üç yapraklı. Ana kaya sunağının temizlik çalışmalarında kaya yüzeyinde 1 adet üç yapraklı, surların dışında nekropol alanında tonozlu mezar içerisinde 1 adet üç yapraklı olmak üzere toplamda üç adet üç yaprak formunda yapılmış saplamalı ok ucu bulunmuştur[288]**. Kat.1**[289]**, Kat.2**[290], **Kat.3**[291] Ok

---

[284] Alexander Conze, **Altertümer von Pergamon, Stadt Und Landscaft,** Verlag Von Georg Reimer, Berlin 1913, Beiblatt 69, s.327.
[285] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D2, s.211.
[286] Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** Şekil 10, D27-D30.
[287] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig. 129 –Fig.130, s.218.
[288] Coşkun, **2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon),** s.107-115.

uçlarından Kat.1 ve Kat.2 Diyarbakır Restorasyon ve Konservasyon Bölge Laboratuvarı Müdürlüğü'nde restoratörler tarafından temizlenmiştir. Üç yapraklı formunda olan ok uçlarının üçü de tipolojik olarak birbirlerinden farklıdır. Kat. No: 2 geniş açılı üçgen formundayken, Kat.1 dik üçgen formunda olup sapa doğru yuvarlatılmıştır. Kat.1 MS 4 yüzyıl ile 5. yüzyılla, Kat. 2 ve Kat. 3 ise MS 5-6. yıllara tarihlenir.

b. Zerzevan Kalesi 2015 Ok Uçları

2015 yılında güney kule, yeraltı ibadethanesi (I Yapısı), kilise, kaya mezarları, su kanalı ve konut alanında; A, J, K, L, M yapılarında hem temizlik hem de kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar esnasında 18 envanterlik, 8 etütlük, 10 çalışma malzemeleri olmak üzere toplamda 36 adet ok ucu bulunmuştur (Lev. 13b, 14). Üç yaprak formlu 26 adet, dörtgen formlu 8 adet, soketli 1 adet ve bir adette parça olarak bulunmasından dolayı tiplendirme yapılamayarak, belirsiz olarak tanımlandı. Yüzeyde temizlik çalışmaları esnasında güney kule, kilise ve konut alanlarında toplamda 8 adet ok ucu bulunmuştur. Kilisenin doğu alanında yüzeyde bulunan **Kat. No:30**[292] sabitleme şekli olarak soketli olan ok, konik formlu, gövdenin içi ise sapın girmesi için boş bırakılmıştır. 2015 yılı kazılarında başka soketli ok ucu bulunmamasından dolayı örnek olarak önem teşkil etmek etmektedir. **Kat.4**[293], **Kat.**

---

[289] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia, I. The Hellenistic, Roman and İslamic Sites,** Fig.119.43, s.1980.; Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft**, Beiblatt 69, s.327,328.;

[290] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig.8.4, s.105.; Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft**, Beiblatt 69, s.327,328.; Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.26.4, s.90.

[291] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.24.6, s.88.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc. 5.3, s.263.

[292] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D2, s.211.; M. C. Bishop, J. C. Coulston, **Roman Military Equipment,** Shire Publications, Aylesbury 1989, 4.9, 4.10, s.16.; Waldbaum, **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** Pl 2.16.; Alicu ve diğerleri, **Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa,** Pl.23,159,165,167-168, s.35.; Michel Feugére, "L'équipment Militaire d'Époque Républicaine en Gaule", **Journal of Roman Military Equipment Studies 5,** Fig.6,1-9, s.8.; Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Abb. 88, 162, s.194.; Rossalind, Niblett, William Manning, Christopher Saunders, "Verulamium:Excavations within the Roman Town 1986-1988", **Britannia Vol.37,** Fig. 47.72, s.158.; James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig.129,757,766,769, Fig.130, 775-777, s.218.

[293] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.25.3, s.89.

6[294], **Kat. 7**[295]**, Kat. 13**[296]**, Kat. 17**[297]**,** ve **Kat. 18**[298] No'lu ok uçları üç yaprak formunda olup genel olarak uca doğru sivrileşen, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış yüzeylerinde korozyondan kaynaklı bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. Bulunan ok uçları Geç Roma MS 5 yüzyıl ile 6. yüzyıl dönemine tarihlenmektedir. Güney Kulenin güneydoğu alanında yüzeyde bulunan **Kat. No:5**[299] dörtgen formunda olup, dik üçgen uca doğru sivrileşen ve korozyona uğramış olan ok, Geç Roma (MS 6-7. yüzyıl) dönemine tarihlenmektedir.

Güney Kule'de yapılan kazı çalışmalarında batı kapısının yanında dolgu topraktan 2 adet, farklı seviyelerde ise 4 adet ok ucu ele geçmiştir. Bunlardan 2 tanesi dörtgen formunda, üç tanesi üç yapraklı ve bir tane de belirsizdir. Dörtgen formunda olan ok uçları, **Kat. No:9**[300] dik üçgen, uca doğru sivrileşen, **Kat. No:11**[301] ise üçgen ve uca doğru sivrileşmektedir. Her iki dörtgen formlu ok ucu tünelin 1. Katında bulunmuş ve Geç Roma (MS 6-7. yüzyıl) dönemine tarihlenir. **Kat. No:12**[302]**, 35**[303]**, 37**[304]**,** üç yaprak formunda, **Kat. No:35**[305] ve **37** yoğun

---

[294] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 27.; .; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D6, s.213.

[295] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.24.1, s.88.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.36.

[296] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D3-D4, s.212.

[297] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D3, s.212.

[298] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig.3.18-20, s.242.

[299] Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res. 5, s.19.

[300] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII 2001,2002, s.394-395.; Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res. 5, s.19.

[301] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIV 2001,2002, s.394-395.; Alicu ve diğerleri, **Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa,** Pl.22,173,172, s.35.

[302] Vujović, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** Fig.8.1, s.49.; Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations,**

korozyona uğramış ve iki parça halinde bulunmuşlardır. Üç yapraklı olanların Geç Roma MS 5. yüzyıl ve 6. yüzyıl dönemine tarihlenmektedir. **Kat. 36** parça halinde bulunmasından dolayı form olarak belirli olmaması açısından tarihlendirme yapılamadı ve belirsiz olarak tanımlandı.

Arsenal ile tonozlu sarnıç(büyük su sarnıç) arasındaki alan da yer alan Özel Konut-A yapısında Mekân-4'te yapılan çalışmalarda 1 adet üç yapraklı ok ucu ele geçmiştir **(Kat. No:33**[306]**).**

A yapısın güneyinde ve tam olarak karşısında bulunan Roma Dönemi kaya mezarında ilk Hıristiyanların kullanmış olduğu ibadethaneye dönüştürülen yapının dışı ve içindeki çalışmalarda ise 5 adet ok ucu bulunmuştur. Bulunan ok uçları üç yaprak formunda olup kısa ya da uzun saplı, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, bazılarının kanat çıkıntıları eksik ve yüzeylerinde korozyon nedeni ile bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir **(Kat. No:8**[307]**, Kat. No:23**[308]**, Kat. No: 31**[309]**, Kat. No: 32**[310]**, Kat. No: 34**[311]**)**. Bunlardan **Kat. 34** ile aynı seviye de Geç Roma dönemine

---

Eastern Anatolia, Fig. 119.43, s.246.; Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Pl. 4.6, s.70.

[303] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.15, s.242.

[304] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.242.

[305] Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 2-8, s.263.; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig.3.15, s.242.

[306] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.

[307] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.2-8.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D3-D4, s.212.

[308] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.

[309] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.

[310] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.24.1, s.88.

[311] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of**

tarihlendirilen bronzdan bir sikke ile birlikte bulunmuştur. Bulunan üç yapraklı ok uçları hem sikke hem de benzerleri örnek alınarak Geç Roma (MS 5-6. yüzyıl) dönemine tarihlendirilmiştir.

Konut alanında yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında üçüncü terasta yer alan J Yapısının yüzey toprağında ve farklı seviyelerde 3 adet üç yapraklı ok ucu ele geçmiştir. **Kat. No:14**[312] yapı olarak ince ve uzun iken, **Kat. No:24**[313] ise geniş açılıdır. **Kat. No: 10**[314] 2015 kazılarında yapılan çalışmalarda buna benzer başka bir örnek bulunmamıştır. Diğerleri ile bir ölçüt olarak değerlendirildiğinde oldukça küçük ve farklı formda, sapa doğru olan bölümde ise bir boğuma sahiptir. Buna benzer örneği Amorium kazılarında görmekteyiz. Amorium kazılarındaki örneği bulunduğu yerleşimden dolayı MS 9-10. yüzyıla tarihlendirilmiştir[315]. Zerzevan Kalesi'nin yerleşim tarihlendirilmesinde ele geçen buluntular incelendiği zaman MS 3. yüzyıldan itibaren yerleşimin kullanıldığını ve İslam fetih ordularının MS 639 yıllarında bölgeyi fetih edene kadar kalenin yerleşim alanı olarak kullanılmış olduğu düşünülmektedir[316]. Bu düşünce ile devam edildiğinde bulunan **Kat. No: 10** ok ucu ile aynı seviye de herhangi bir buluntu ile bulunmamasından dolayı buluntu konumuna göre Geç Roma (MS 6-7) dönemine tarihlendirilmiştir.

Konut alanın ikinci terasında yer alan K Yapısında, yapı içindeki çalışmalarda farklı seviyelerde toplamda 4 adet ok ucu ele geçmiştir. Üç tanesi dörtgen formda, birtanesi ise üç yapraklı formundadır. **Kat. No: 15**[317]**, Kat. No:16**[318]**, Kat. No:25**[319]

---

the Roman Army, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[312] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.2-8.

[313] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; ,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.5, s.242.; Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.24.2, s.88.

[314] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** S. No:14, s.201.

[315] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.185.

[316] Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21.

[317] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1992, s.394-395.; Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res. 5, s.19.; Alicu ve diğerleri, **Small Finds From Ulpia Traiana**

numaralı ok uçları dörtgen formunda, dik üçgen uzun, uca doğru sivrileşen ve korozyon nedeni ile bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. **Kat. No: 15** Geç Roma'ya tarihlenen bronzdan bir sikke ile aynı seviyede bulunmuştur. Benzerleri ve buluntu konumuna göre Geç Roma (MS 6-7. yüzyıl) dönemine tarihlendirilmiştir. Üç yapraklı olan **Kat. No: 38**[320] korozyona uğramış kanatlarında kopmalar olan ve sap kısmı olmayan Geç Roma MS 5-6. yüzyıla tarihlenir.

K'nın kuzeyinde ve yapıya bitişik olan L Yapısında 1 adet dörtgen formlu ok ucu bulunmuş dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen fakat uç kısmı kırık kısa saplıdır. Gövde kısmında kırılmalar ve bozulmalar olan **Kat. No: 26**[321] Geç Roma MS 6-7. yüzyılları arasına tarihlenmektedir.

L'nin kuzeyinde ve yapıya bitişik olan M yapısında ise farklı seviyelerde 4 adet ok ucundan üç tanesi üç yapraklı, bir tanesi de dörtgen formludur. Dörtgen formlu olan **Kat. No:39**[322] uca doğru sivrileşen ama uç kısmı kopmuş ve sap kısmı olmayan, yüzeyinde korozyon nedeni ile bozulmalar ve kırılma olan ok uçları Geç Roma MS 6- 7. yüzyıllara tarihlendirilir. Üç yapraklı olan **Kat. No:19**[323]**, 27**[324]**, 28**[325]

Sarmizegetusa, Pl.22,173,172, s.35.; Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Pl. 2.32, s.68.

[318] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D8, s.214.; .; Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Abb. 190,206-212, s.195.; Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, No:1983-2004.; Rolf Hachmann, "Die Chronologie der Jüngeren vor Römischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im Nördichen Mitteleuropa und in Skandinavien", **Bericht der Römisch-Germanischen Kommission,** Taf. 10.7; Joachim Henning, **Post Roman Towns, Trade and Settlements in Europe and Byzantium, Vol.2,** Byzantium, Pliska and Balkans, Berlin 2007, Taf.2,14, s.667.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 130, No.791.s.220.; Altay, Pasinli, Turan Gökyıldırım, Fırat Düzgüner, "İnceğiz-Maltepe Nekropolü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı", **V. Müze Kurtarma Kazıları Semineri,** Didim 25-28 Nisan 1994, Res. 8, s.361.

[319] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1994-1997, s.394-395.

[320] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[321] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1994-1997, s.394-395.

[322] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1984-2004. s.394-395.

[323] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.26.4, s.90.; Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft**, Beiblatt 69, s.327,328.; Kazanski, **Стеные Традиции в**

geniş açılı, uzun-kısa saplı, yaprağı gövdeye doğru eğilen, korozyon nedeni ile yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. **Kat. No:27** ile aynı seviye de bulunan bronzdan saç iğnesi MS 5-6. yüzyıllara tarihlendirilmesi ile ok ucu da aynı döneme tarihlendirilir.

Yerleşimde tonozlu su sarnıçlarına ve yeraltı sarnıçlarına suyu getiren, surların dışında yer alan su kanalında yapılan çalışmada farklı karelejlarda toplamda 4 adet ok ucu bulunmuştur[326].Yerleşim alanının dışında bulunması savaş alanın geniş alana yayıldığını göstermektedir. **Kat. No:20**[327], **21**[328]**, 22**[329]**, 29**[330] genel olarak geniş açılı, dik üçgen, kısa-uzun saplı ya da sap kısmı kırık bulunan, gövdesi üzerindeki zırhı keskin olmayan ve uca sivrileşen yüzeyinde korozyondan dolayı bozulmalar olan ok ucu Geç Roma MS 5 ve 6. yüzyıllara tarihlenir.

c. Zerzevan Kalesi 2016 Ok Uçları

2016 yılı kazı ve restorasyon çalışmalarında; S Yapısı (yeraltı sığınağı), M ve N konutlarında, su kanalı ve toplantı alanı gibi birçok farklı alanlarda çalışmalar yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda 12 envanterlik, 19 etütlük, 2 çalışma malzemesi olmak üzere toplamda 33 adet ok ucu ele geçmiştir. 20 adet üç yapraklı formunda, 11 adet dörtgen, 2 adet ise yassı formundadır (Lev. 15a, 15b).

Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв, Phc.5. 37.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D6, s.213.

[324] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.5, s.242.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5 2-8.

[325] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.5, s.242; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.2-8.

[326] Coşkun, **2015 Yılı Zerzevan Kalesi Kazı Çalışmaları (2. Sezon),** s.128-139.

[327] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.36.

[328] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig.26.4, s.90.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.27-38.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D6, s.213.

[329] Stiebel and Magness, **The Military Equipment From Masada,** Pl.26.4, s.90.; Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft**, Beiblatt 69, s.327,328.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 27-38.

[330] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.16, s.242.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res.352, s.292.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 28, s.263.

Yerleşimin kuzey sur duvarına 13,1 metre mesafe uzaklığında ana kayanın oyulması ile inşa edilen S Yapısı (yeraltı sığınağı- depo)'nda, yapı içi ve yapı dışındaki kazı çalışmalarında 20 adet ok ucu ele geçmiştir. Bunlardan 9 tanesi üç yapraklı, 9 tanesi dörtgen ve iki tanesi de yassı formundadır. Yassı formunda olanların ikisi de birbirinden farklıdırlar. **Kat. No:40**[331] yuvarlak kesitli, uzun saplı benzer örneği Corinth de görülmekte ve dönem olarak da Bizans dönemine tarihlendirilmişir[332]. **Kat. No:42**[333] ise sapı yuvarlak kesitli sap kısmına geçiş yerinde bir boğuma sahiptir. Kat. No:42' e benzer örnek Arykanda kazılarında vardır ve Oransay bu tipin Mısır, Suriye, Anadolu'da Sasaninin hükümdar olduğu dönem olan MS 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmesini dikkat çekici olarak görmüştür[334]. Bu tip ok uçlarının Zerzevan yerleşkesinde görülmesi, stratejik konumu nedeni ile Roma ve Sasani arasındaki mücalelere sahne olması ve Sasani hükümdarının yerleşimin de üzerinde olduğu antik yolu MS 359, 502, 604 yıllarında[335] kullanması bu alan da bulunmasının bir örneğidir. Bu tip Buluntu konumu ve benzer örneklerle Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlenir. Kureyş Barajı Kurtarma Kazıları'nda ele geçen No:42 ye benzer olan ok ucu MS 9-11 yüzyılla tarihlenmesi bu tipin sonraki dönemlerde de kullanıldığını göstermektedir[336].

Dörtgen formlu olanlardan **Kat. No:44**[337]**'**ün benzer örneklerini Kibyra kazılarında bulunmuştur. Bu tipteki özelliklerden kaynaklı bazı araştırmacıların bız,

---

331 Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** Şek. 10. D26.; Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.49, s.246.

332 Gladys R., Davidson, **The Minor Objects: Corinth, Result of Excavations,** The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1952, s.200.

333 Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** Şek. 10. D25,; Türktüzün, Oransay, Ünan, **Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları,** Res. 8.6, s.34.; Waldbaum, **Metalwork From Sardis,** Pl.5.79.

334 Oransay, **Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri,** s.95.

335 Coşkun, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** s.21.

336 Türktüzün, Oransay, Ünan, **Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları,** s.25.

337 Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D8-D9, s.214.; Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Abb. 190,200, s.195.; Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1994, 1996.; Hachmann, **Die Chronologie der Jüngeren vor Römischen Eisenzeit. Studien zum Stand der Forschung im Nördichen Mitteleuropa und in Skandinavien,** Taf. 10.7; Henning, **Post Roman Towns, Trade and Settlements in Europe and Byzantium ,** Taf.2,14, s.667.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other**

bazılarının ise ok ucu olarak tanımlamış oldukları görülmektedir. Özellikle deri işçiliğinde kullanılanların başlangıçta kare kesitli olduğu fakat aşınma nedeni ile silindir şeklini almışlardır[338]. Zerzevan Kalesi'nde böyle bir buluntu görülmediği için ok ucu olarak tanımlanarak Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlenir. **Kat. No:43**[339] dörtgen form içinde kabul edilen kare kesitli olan ok ve diğerlerinden farklı olan bu ok ucuna benzer örneği Samsat Höyük Ortaçağ kazılarında görülmektedir. Gövde kısmı kısa fakat sap kısmı uzun olan ok ucunun *"zırh ve demirden başka et, sinir, kemik her neye isabet ederse geçip çekince bulunduğu yeri parçalardı"* diye bahsedilmektedir[340]. Buluntu konumundan dolayı dönem olarak Geç Roma MS 6-7. yüzyıldır. **Kat. No: 45**[341] dik üçgen uzun formlu, uzun saplı ve sap kısmı eğilmiş olan ok ucu Geç Roma MS 6-7. yüzyıla tarihlenir. **Kat. No:46**[342] diğer dörtgen formlu olanlardan farklı olarak gövde kısmı kısa, dik üçgen biçimli, uzun saplıdır. Sap kısmına geçişte boğumlu, uca doğru sivrileşen uç kısmı yuvarlak kesitli uzun saplı ve korozyon nedeni ile yüzeyde bozulmalar görülen **(Kat. No:51, 52 ve 70)**[343] benzer özelliklere sahiptirler. Dönem olarak Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlenir. Alptekin Yavaş Dörtgen formlu, kare kesitli ok uçlarını küçük ve büyük olmak üzere iki grupta incellemiştir[344]. Benzer özelliklere sahip (**Kat. No:55** ve **Kat. No:61)**[345] kısa-uzun saplı, dik üçgen biçimli, uç kısmı kırık, yüzeyde korozyon nedeni ile

---

Military Equipment, Fig. 130, No.791.s.220.; Pasinli, Gökyıldırım, Düzgüner**, İnceğiz-Maltepe Nekropolü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı** , Res. 8, s.361.

[338] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.55.

[339] Yavaş, **Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tepkiler,** Şek. 2.122, s.46.; Erol Altınsapan, Ali Gerengi, Meydan Palalı, "Eskişehir Karacahisar Kalesi Kazısında Bulunan ve Form veren Ok Uçları Üzerine Tipoloji Denemesi", **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Sayı.13, Env. No:KH2013-M98, s.8.

[340] Alptekin Yavaş, "Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tepkiler", **MASROP-E Dergisi,** s.38.

[341] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII 1986, s.394-395.; Baykan, **Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk'ta Bulunan Ok Uçları,** Res. 7, s.25.

[342] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII 1990, s.394-395.; Baykan, **Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk'ta Bulunan Ok Uçları,** Res. 7, s.25.

[343] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII 2004, s.394-395.; Christoph, Unz, Echhard Deschler-Erb, **Kataloga der Militaria aus Vindonissa, Militärische Funde, Pferdegeschirr und Jochteile bis 1976,** Veröffentlıchungen Der Gesellschaft Pro Vındonıssa Band XIV, Brugg 1997, Taf.22, 431-458.; Yavaş, **Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tespitler,** Şek.5, s.45.

[344] Yavaş, **Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tespitler,** s.38.

[345] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.44, s.246.; Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII 2008, s. 394-395.; Kazanski, **Qal'at Sem'an,** Pl.26.9-24, s.100.

bozulmalar ve kırılmalar görülen ok uçları Geç Roma MS 6-7. yüzyıla tarihlenir. S Yapısında dokuz tane farklı seviyelerde ve farklı konumlarda bulunan üç yapraklı ok uçlarının genel özellikleri gövdesi üzerinde keskin olmayan zırh, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, yaprak kenarlarında kopmalar, kısa- uzun saplı, uca doğru sivrileşmektedir. Benzer örnekleri Suriye Dura Europos[346], Kibyra[347], kazıları, Birleşik Arap Emirlikleri Umm al-Qaiwain[348], Sırbistan[349] yerleşimlerinde görülmekte **(Kat. No: 48, 54, 58, 59, 60, 64, 68)**[350] hem benzerleri hem de buluntu konumu ile Geç Roma MS 5-6. yüzyılla tarihlendirilir. Kat. No:60 ile aynı seviye de Geç Roma dönemine ait bronz bir sikke bulunması da tarihlendirme konusunda yardımcı olmuştur. **Kat. No:41**[351] gövde kısmı geniş açılı, dik üçgen biçimli, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, korozyona uğamış ve yüzeyde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. Sırbistan[352], Aşvan Kale[353] ve Qal'at Sem'an[354] örnekleri ile benzerliğinden ve buluntu konumu ile Geç Roma MS 4-5. Yüzyıllara tarihlenir. **Kat. No:50** örneğini daha önceki dönem 2015 yılı kazı çalışmalarında konut alanlarından J Yapısında yapılan kazı çalışmalarında bulunan Kat. No:10'a benzemekte olup 2014-2018 yılı kazılarında iki örnek dışında başka örnek bulunmamıştır. Amorium kazılarında benzer örneiği olan ok ucunun zrhlı düşmana ya da avlanma amaçlı

[346] James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.
[347] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** s.212-213.
[348] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** s.242-243.
[349] Vujovıć, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** s.48,49.
[350] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.
[351] Vujovıć, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** Fig.8.1, s.49.; Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** s.246.; Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Pl.4.6, s.70.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5.4, s.263.
[352] Vujovıć, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** s.47-49.
[353] Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** s.246.
[354] Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** s.263.

kullanıldığından bahsedilmiştir[355]. Dönem olarak Geç Roma MS 6-7. yüzyıla tarihlenir.

Konut alanının ikinci terasında, M yapısına bitişik olan N yapısında 2 adet üç yaprak formlu, dik üçgen biçimli, kısa saplı, korozyona uğramış, yaprak kenarlarında kopma ya da yaprağı ekstir. Dönem olarak da benzer olanlar ve buluntu konumu ile No: 62 Geç Roma MS 5-6. yüzyılla, No:47 ise Suriye Dura Europos ve Filistin Masada örnekleri ile olan benzerliğinden Geç Roma MS 4-5. yüzyıla tarihlenir[356] **(Kat. No:47**[357]**, Kat. No:62**[358]**)**. L Yapısının kuzeyinde ve yapıya bitişik olan M yapısında 1 adet üç yaprak formlu, geniş açılı, kısa saplı korozyona uğramış ok ucu bulunmuştur **(Kat. No: 69)** ve No:62 ile benzer özelliklere sahiptir.

Yerleşimde yapılan genel temizlik çalışmalarında; ana kaya sunağının doğusunda 1 adet üç yapraklı korozyona uğramış bir yaprağı eksik uzun saplı ok ucu Geç Roma MS 5-6. yüzyılla tarihlenir **(Kat. No:57**[359]**)**. Özel Konut-A yapısının kuzeyinde 3 adet üç yapraklı ok ucu bulunmuştur. Genel olarak korozyona uğramış, yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar, sap kısmı eğilmiş olan No:56, **(Kat. No: 56, Kat. No:66)**[360] sap kısmı eksik yaprak kenarlarında kopmalar olan No:66'nın bir

---

[355] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** S. No:14, s.201.

[356] Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** s.244.

[357] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig.4, 2a, s.110.; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 4.7 s.243.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 122. No.683-684; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.; Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Taf. 12.12.; Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D5, s.212.

[358] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[359] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[360] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final**

yaprağı eksiktir. Dönem buluntu konumu ve benzer özellikleri ile Geç Roma MS 5-6. Yüzyıllara tarihlenir. **Kat. No:71** de üç yapraklı korozyona uğramış ama sap kısmı ve gövdenin bir kısmının olmaması tarihlendirmeyi ve benzer olanları bulmayı zorlaştırmıştır**.** Kilisenin kuzeyindeki alanda 1 adet üç yapraklı kanat çıkıntıları yuvarlatılmış **Kat. No:49, No:56** ile benzer özelliktedir. Güney kulenin birinci katında 5 adet olmak üzere yüzeyde 10 adet ok ucu bulunmuştur[361]. Güney Kule alanında iki dörtgen üç tane de üç yapraklı ok ucu bulunmuştur. Dörtgen formlu **Kat. No:67**[362] dik üçgen uzun biçimli, uca doğru sivrileşen uç kısmı kırık, kısa saplı, korozyona uğramış yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. Bir diğer dörtgen formlu **Kat. No:53**[363] uzun dik üçgen, sap kısmı eğilmiş uzun saplı ok ucu No: 67 ile Geç Roma MS 6-7 yüzyıllara tarihlenir. Üç yapraklı olan ok uçları **(Kat. No:63 ve 65)**[364]**, Kat. 72** korozyona uğrayan yüzeyinde kopmalar ve kırılmalar, sap kısmı olmayan ya da kısa saplı, No:72 parça halinde bulunmuş ve gövdesini büyük bir kısmı ve sapı olmaması tarihlendirme ve benzerlerini bulmakta sorun teşkil etmiştir.

d. Zerzevan Kalesi 2017 Ok Uçları

2017 yılındaki Mithra Tapınağı ve S Yapısı (sığınak-depo) alanlarında çalışmalar gerçekleşmiştir. Bu çalışmalar esnasında 5 adet etütlük ok ucu bulunmuştur (Lev. 16a).

Sığınağın hemen kuzeyinde ve kuzey kulenin batısında yeraltına ana kaya oyularak inşa edilen Mithraeum tapınağının dış alanında yapılan çalışmalarda 4 adet

---

Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[361] Coşkun, **Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları,** s.408-411.

[362] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII No: 2004, s.345-346.

[363] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII No: 1986, s.345-346.

[364] [364] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

ok ucundan üç tanesi üç yapraklı bir tanesi ise dörtgen formludur. **Katalog 73**[365]**, Katalog 76**[366]**, Katalog 77**[367] ok uçlarının genel olarak kanat çıkıntıları sapa doğru yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, sap kısmı olmayan, uzun ya da kısa olan korozyon sebebi ile yüzeyde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir. **Kat. No: 73** ile aynı seviye de bronz Geç Roma dönemine tarihlendirilen sikke ile bulunan ok ucu da Geç Roma MS 5 ve 6. yüzyılları arasındadır. Dörtgen formlu olan **Kat. No:75**[368] dik üçgen uzun, sap kısmı ve uç kısmının birleştiği yerde boğumlu, sap kısmı eğik, uzun saplı ok ucu benzer örneklerinden Amorium kazılarında bulunmuştur. Bu tip ok ucunun genellikle savaş ve av amaçlı, zırhlı düşman ve aslan benzeri vahşi hayvanlarda kullanılmıştır ve dönem olarak da Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir[369].

Arsenalin batısındaki alanda yüzeyde 1 adet üç yaprak formunda ok ucu bulunmuştur. **Kat. No: 74**[370] keskin olmayan gövde üzerindeki zırhı uca doğru sivrileşen uzun saplı, korozyona uğramış, bozulmalar ve kırılmalar olan ok ucu Geç Roma MS 5-6. yüzyıla tarihlenir.

---

[365] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[366] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[367] Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft**, Beiblatt 69, s.327,328.; Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1.1-9, s.105.

[368] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[369] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** s.197.; Yavaş, **Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tespitler,** Şek.7, s.46.

[370] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 2-8, s.263.

e. Zerzevan Kalesi 2018 Ok Uçları

2018 yılında Zerzevan Kalesi'nde N Yapısı (Konut), G Yapısı (Konut), S Yapısı(Sığınak-Depo) ile Mithras (Tapınak)'ın kuzeyinde, Kuzey kulenin kuzey yamacında, lahit mezarlarda yapılan kazı çalışmalarında 2 envanterlik, 16 etütlük olmak üzere toplamda 18 adet ok ucu ele geçmiştir (Lev. 16b, 17).

2016 yılında kazı çalışmalarına başlanıp daha sonra ara verilen ve 2018 yılında tekrardan devam edilen konut alanının ikinci terasında M yapısına bitişik olan N Yapısı (Konut)'nda kazılar yapılmıştır. Yapının genelinde ve konutun içinde güneybatı tarafında depo olarak adlandırılan alanda yapılan kazı çalışmalarında farklı seviyelerde, farklı tipolojilerde toplamda 6 adet ok ucundan dört tanesi üç yapraklı, iki tanesi ise yassı formundadır. Üç yapraklı ok uçları, **Katalog 86**[371]**, Katalog 92**[372]**, Katalog 93**[373]**, Katalog 95**[374] genel olarak, geniş açılı- dik üçgen biçimli, kısa- uzun saplı, yaprak çıkıntıları sapa doğru yuvarlatılmış, korozyon nedeni ile yüzeyde bozulmalar ve kırılmalar mevcuttur. **Kat. No:93** ile aynı seviyede Geç Roma dönemine tarihlendirilen bronzdan bir sikke ile bulunan ok ucu Geç Roma MS 5-6. yüzyıla tarihlenir. 2016 kazılarında S Yapısında bulunan ve ondan sonra karşılaşmadığımız yassı formunda ok uçları ile 2018 de yapılan kazı çalışmalarında bulunmuştur. **Kat. No:81**[375] dik üçgen biçimli ve uca doğru sivrileşen uzun saplı,

---

[371] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.,117, Fig. 8, s.108.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[372] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig. 122, No.681-683, s.201.

[373] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8, s.108.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[374] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig. 122, No.681-683, s.201.

[375] **Conze, Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft, , Beiblatt 69, s.327**-328.; Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res. 4, s.18., Burak Arslan, Serdar Aybek, Ebru Durak, "Metropolis'de Bulunan Ok Uçları" **MASROP E-Dergisi,** Cilt.16, Sayı.62, Figür.11, s.71.

yüzeyinde bozulmalar görülür, **Kat. No:82**[376] benzer başka örneği olmayan buluntu, eşkenar dörtgen biçimli, ağzın sivri kısmı yuvarlatılmış, uzun saplı korozyon nedeni ile yüzeyde bozulmalar görülen her iki ok ucu Geç Roma MS 6-7. yüzyıla tarihlenir.

Konut alanının birinci terasında, tonozlu sarnıcın batısında yer alan G Yapısı (Konut)'nda yapılan arkeolojik kazı çalışmalarında 1 adet ok ucu tespit edilmiştir. Mithras yapısının dışındaki batı kısmında yapılan çalışmalarda ise 1 adet ok ucu bulunmuştur. Alanda yapılan temizlik çalışmaları esnasında Güney Kulenin 1.katında yüzeyde 3 adet ok ucu bulunmuştur.

Kuzey Kulenin kuzey yamacında yüzeyde 4 adet ok ucundan 1 tanesi dörtgen, üç tane de üç yapraklı formundadır. **Kat. No:78**[377] korozyona uğramasına rağmen sağlam, dik üçgen biçimli ve benzer tiplerine oranla kısa, uca doğru sivrileşmekte Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlenir. Üç yapraklı **Katalog 79**[378]**, Katalog 84**[379]**, Katalog 87**[380] numaralı ok uçlarının genel olarak; geniş açılı ya da uzun gövde, uzun saplı, keskin olmayan zırh, uca doğru sivrileşen ok ucundan Kat. No:79 Geç Roma MS 4-5. Yüzyıllara tarihlenir, No:84, 87 ise Geç Roma MS 6-7. yüzyıllara tarihlenir. S Yapısının kuzeyindeki alanda yüzeyde 1 adet, Mithras yapısının dışındaki kuzey alanında yüzeyde 1 adet sabitleme şekli olarak soketli olan ok, konik formlu, gövdenin içi ise sapın girmesi için boş bırakılmıştır **(Kat. No:**

---

[376] Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Mehmet Kurt, **Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu,** Şek. 1, Kat. No.9, s.183-201.; Conze, **Altertümer von Pergamon ,Stadt Und Landscaft,** , Beiblatt 69, s.327-328.; Aygör, **Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi,** Res. 2-3, s.16-17.

[377] Vujovıć, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** Fig.8.1, s.49.; Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Pl. 4.6, s.70.

[378] Vujovıć, Cvijetić, **The Slings and Arrows of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia,** Fig.8.1, s.49.; Mitchell, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia,** Fig. 119.43, s.246.; Istenič, Laharnar, Horvat **Evidence of The Roman Army in Slovenia,** Pl. 4.6, s.70.

[379] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 4-15, s.105.; Kazanski, **Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв,** Phc.5. 2-38. s.263.

[380] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

91[381]**).** Bu forma benzer bir başka örnek 2015 yılı kazılarında bulunmuş olan Kat. No:30 ile birlikte 2014-2018 kazı sezonlarında sadece 2 adet sabitleme şekli olan soket ele geçmiştir. Yapılan yol çalışmalarında yüzeyde 2 adet bir tane dörtgen, bir tane de üç yapraklı ok ucu bulunmuştur. **Kat. No:80**[382] dörtgen formunda olup dik üçgen uzun, sap kısmı boğumlu, uca doğru sivrileşen ok ucu Geç Roma MS 6-7 yüzyıllara tarihlenir. Üç yapraklı olan **Kat. No:89**[383] geniş açılı, kanatları yuvarlatılmış, bir yaprağında kırık olan, yüzeyinde korozyon nedeni ile bozulmalar ve kırılmalar görülen ok ucu Geç Roma MS 5-6. yüzyıla tarihlenir. Güney kulenin 1. katında yapılan temizlik çalışmalarında yüzeyde 3 adet, iki tane üç yapraklı, bir tane de dörtgen formunda ok ucu bulunmuştur. Dörtgen formunda olan **Kat. No:88**[384] dik üçgen uzun, uzun saplı, uç kısmı kırık, Geç Roma MS 6-7 yüzyıllara tarihlenir. Üç yapraklı **Kat. No: 90**[385]**, Kat. No:94**[386] sapı olmayan, yapraklar kenarlarında kopmalar, korozyona uğramış olan ok uçları Geç Roma MS 5-6. yüzyıla tarihlenir. Yüzeyde toplamda 11 adet ok ucu bulunmuştur[387].

---

[381] Demirer, **Kibyra Metal Buluntuları,** D2, s.211.; M. C. Bishop, J. C. Coulston, **Roman Military Equipment,** Shire Publications, Aylesbury 1989, 4.9, 4.10, s.16.; Waldbaum, **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** Pl 2.16.; Alicu ve diğerleri, **Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa,** Pl.23,159,165,167-168, s.35.; Michel Feugére, "L'équipment Militaire d'Époque Républicaine en Gaule", **Journal of Roman Military Equipment Studies 5,** Fig.6,1-9, s.8.; Luik, **Die Funde Aus Den Römischen Lagern Um Numatia Im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Abb. 88, 162, s.194.; Rossalind, Niblett, William Manning, Christopher Saunders, "Verulamium:Excavations within the Roman Town 1986-1988", **Britannia Vol.37,** Fig. 47.72, s.158.; James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig.129,757,766,769, Fig.130, 775-777, s.218.

[382] James, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** Fig.122, No.677. s.201.

[383] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[384] Robinson, **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Pl. CXXIII, 1995-1997, s.394-395.

[385] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, Fig. 8, s.108-117.; Davies, **Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagitarii' of the Roman Army**, Fig. 1.4, s.259,; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 3.19, s.241.; James **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937: Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment**, Fig. 123, No 706–712, s.203.; Krekovic, **Military Equipment on the teritory os Slovakia,** Fig. 7.2, s.220.

[386] Bitner-Wróblewska, Kontny, **Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania,** Fig. 1, 16–19, s.108.; **Byzanz,** Pract und Alltag, Res. 352, s.292.; Horvat, **The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel,** Fig. 6.22, s.127; Delrue, **Trilobate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain),** Fig. 15, s.242.

[387] Kazı arşivinden alınmıştır.

SONUÇ

İtalya'nın küçük bir kasabasından büyüyerek Avrupa, Asya, Akdeniz adaları, Kuzey Afrika ve İngiltere'yi de kapsayan büyük bir imparatorluğa dönüşen Roma, doğudaki komşularıyla çok sayıda savaş gerçekleştirmiştir. Roma'nın Anadolu ile ilişkisi MÖ 205 yılında, siyasi ve askeri egemenliği ise MÖ 190 yılında Seleukos kralının yenilgisi ve ardından yapılan Apameia Barış Antlaşması ile başlamıştır. Kral III. Attalos'un vermiş olduğu vasiyetname ile Roma'yı Pergamon Krallığının varisi olarak görüp, topraklarını onlara bırakmasıyla Roma'ya tarihi bir şahsiyet kazandırmıştır. Böylelikle Roma Anadolu'daki ilk eyaleti Asia'yı MÖ 126 yılında tamamlayarak Orta Anadolu'da Pontus, Armenia, Kommagene krallıklarının sınırlarına kadar genişlemiştir. Pontus Krallığı ve Armenia Krallığının büyük bölümünü ele geçiren Roma, Fırat Nehri'ne kadar ulaşmış, nehir iki güç arasında doğal sınır olarak kabul edilmiştir. Doğuda önemli bir güç olan Parthlarla karşı karşıya kalmış ve bir sınır oluşturmak Romalılar için zorunlu hale gelmiştir. Roma ile mücadele içinde olan Parthlar hanedanlık savaşını kaybedince tarih sahnesine Sasaniler geçerek Roma ile büyük mücadeleye girmiştir.

Yukarı Dicle Havzası mücadelesinde müstahkem kentler arasında önemli şehirleri temsil eden Amida, ovadaki önemli ticaret yolları üzerinde olan Edessa, Nisibis, Dara da önemli şehirleri temsil etmektedir. Nisibis'ten Edessa'ya kadar olan antik yol güzergâhında bulunan ve Amida ile Dara arasında stratejik konumda yer alan Zerzevan Kalesi de önemli bir konumda yer almaktadır. Askeri ve siyasi başarılar sağlayan Roma, Sasaniye karşı olan mücadelesinde doğu sınırını güvende tutmak için yeni garnizonlar inşa edilmiş ve restorasyon faaliyetlerinde bulunmuştur. İmar faaliyetleri İmparator Anastasius I döneminde başlayıp Justinianus I dönemine kadar devam etmiştir. Zerzevan Kalesi'nin de bu dönemler arasında onarıldığı, yapıların bir kısmının da yeniden inşa edildiği bir yer olmalıdır. Zerzevan Kalesi coğrafi konum olarak Antik Pers Kral Yolu üzerinde, Amida ile Dara kentleri

arasında önemli bir stratejik konumda yer almaktadır. Bulunduğu konumdan dolayı doğu sınırını güvence altında tutmak isteyen Roma, Amida'nın korunması düşüncesi ile bir garnizona ihtiyaç duyup Zerzevan'da imar ve restorasyon çalışmalarında bulunmuş olabilir. Yerleşimde 2014-2018 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında elde edilen veriler ışığında yerleşimin MS 3. yüzyıl - MS 639 yıllarında İslam orduları tarafından ele geçirildiği zamana kadar yerleşim görmüştür. Sasani ve Roma arasındaki mücadelenin yoğun olduğu MS 3-7. yüzyıllarda kalenin yoğun kullanıldığı söylenebilir.

Ok uçların tarihsel sürecine bakıldığında insanlık tarihi boyunca uzun bir geçmişe sahip olan ok ucu Paleolitik dönemde mağaralarda bulunan fırlatma amaçlı kullanılan kemik aletlerin ilk izleri bu dönemde görülmüştür. İlk dönemlerde avlanmak amaçlı kullanılan ok uçları daha sonraki dönemlerde savaş, idman ve yarış gibi alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Çanak-çömleksiz dönem ile birlikte mikrolitlerin azaldığı ve ilk ok uçları kullanımı başlamıştır. Üst Paleotik döneme tarihlendirilen mağara duvar resimlerindeki avlanma sahnesi, Bronz Çağ ile birlikte rölyeflerde görülen savaş ve av sahneleri de ok uçlarının tarihsel süreci hakkında bilgi vermektedir.

Askeri teçhizattan saldırı araçları arasında yer alan ok uçları uzak mesafe silahlı araçlardan en çok üretilen ve kullanılan bir alettir. Dönem özelliğine göre farklı malzeme ve yapım teknikleri ile tarih boyunca yoğun bir üretim ve kullanım görmüştür. Mevcut malzemeye göre; kemik, obsidyen, çakmaktaşı, bronz ya da demir gibi farklı malzemelerden ve farklı tipolojilerden oluşmuştur. Savaş esnasında atıldığı yerde kalan ve daha sonra ise kullanılmayıp askeri olayların geçtiği yerlerde yapılan arkeolojik kazılar ile birlikte gün yüzüne çıkartılarak dönemin siyasi, kültürel ilişkileri, tarihsel sürecindeki askeri hareketliliği hakkında bilgileri değerlendirme fırsatı vermiştir. Ok uçları Zerzevan Kalesi metal buluntuları arasında sayıca önemli bir yoğunlukta olması çalışma fırsatı vermiştir. Zerzevan Kalesi ok uçlarının genel olarak yerleşimin birçok farklı yapılarında (Mithraeum, gözetleme kulesi- savunma kuleleri, konutlar, yeraltı sığınağı-depo, kaya sunağı, kaya mezarları, su kanalı, ibadethane, kilise) yapılan kazılar ile birlikte bulunmuştur.

Tez Kapsamında Zerzevan Kalesi 2014-2018 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılmış, ya da yol çalışmaları ve yüzey de bulunmuş 95 adet demir ok uçları incelenmiştir. Farklı dönemlere ait çeşitli tiplerden oluşmaları ve sayıca çok olmaları tipolojik olarak gruplara ayırma olanağını sağlamıştır. Arkeolojik çalışmalar ışığında elde edilen verilerin değerlendirilmesi, incelenmesi ve yorumlaması yapılmıştır. Ok uçları ile ilgili detaylı bir literatür çalışması yapılmış, form özelliklerine göre sabitleme şekli olarak saplamalı ve soketli olmak üzere iki ana grupta incelenmiştir. Saplamalı ok uçları kendi içinde; üç yapraklı, dörtgen, yassı formunda gruplandırılıp, değerlendirilerek bulunan benzerlerle karşılaştırmaları yapılmıştır. Yapılan karşılaştırmalarla, buluntu ile yapı kontekslerine göre Zerzevan Kalesi kazılarında ortaya çıkan üç yapraklı ok uçları; MS 4-5, MS 5-6 ve 2018 yılına kadar yapılan çalışmalarda iki tane bulunan No:10, No:50 örnekleri ise MS 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Dörtgen formlu ok uçları ve yassı formlu ok uçları MS 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmiştir. Soketli ok uçlarının yüzeyde yapılan çalışmalarda ortaya çıkması benzer örnekleri ve herhangi bir buluntu konteksi ile eşleşmemelerinden dolayı tarihlendirmeleri yapılamamıştır.

Ok uçları alanı ile ilgili yapılan çalışmaların yetersiz olması ve buna paralel olarak özgün Türkçe kaynaklarının istenilen düzeyde olmaması bu konunun seçilmesindeki temel amaç olmuştur. Yapılan incelemeler ve araştırmalar doğrultusunda karşılaşılan en büyük zorluk, konu ile ilgili yaygın bir terminoloji bütünlüğünün olmaması, bu alanda yapılan çalışmaların yetersiz olmasıdır. Bu çalışma ile Zerzevan Kalesi ok uçları koleksiyonunun ne denli zengin olduğu ortaya çıkartılarak, bilim dünyasına tanıtılması amaçlanmıştır.

KAYNAKÇA

AHUNBAY, Metin, "Dara-Anastasiopolis", **XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I,** Ankara 28 Mayıs-1 Haziran 1990, s.391-397.

AKYOL, Hasan, "Bizans Sasani Mücadelelerinde Urfa (VI. ve VI. Yüzyıllar)", **The Journal of Mesopotamian Studies,** Cilt.3/1, s.21-41.

AKYÜZ, Faruk, **"Asur Ordusu (Yeni Asur Dönemi MÖ 911-612)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2018.

ALBAYRAK, Yusuf, "Antik Dönemde Edessa Kenti", **İdol Arkeoloji ve Arkeologlar Derneği Dergisi,** Sayı.13, s.20-25.

ALİCU, Dorin, Sorin COCİS, Constantın ILIES, Alina SOROCEANU, **Small Finds From Ulpia Traiana Sarmizegetusa,** Sarmegetusa Monography 4, National History Museum of Transylvania, Cluj-Naponca 1994.

ANGLİM, Simon, Phylis G. JESTİCE, Rob S. RICE, Scott M. RUSCH, John SERRATİ, **Fighting Techniques of The Ancient World 3000-500 AD: Equipment, Combat Skills, and Tactics,** Thomas Dune Books, New York 2002.

ARABACI, Nuray, **"III. Yüzyılın İkinci Yarısında İlk İslam Fetihlerine Kadar El-Cezire Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elazığ 2012.

ARSLAN, Burak, Serdar AYBEK, Ebru DURAK, "Metropolis'de Bulunan Ok Uçları", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi,** Cilt.9, Sayı.13, 2017.

ASLAN, Ebru Harman, Cengiz CAN, "Arkeolojik ve Kırsal Mimari Miras Birlikteliğinin Korunabilirliği: Oğuz/Dara Antik Kenti Örneği", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.16, Sayı.62, s.1063-1080.

ASLANER, Okan Doğuhan, **"Yukarı Dicle Havzası Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ok Uçlarının Deneysel Çalışması",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2018.

ASSENAT, Martine, "Roma Döneminde Amida Şehri ve Surları", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Cilt.1,** Diyarbakır 02-05 Kasım 2016, s.103-114.

AYGÖR, Erkan, "Konya Gevale Kalesi Kazılarında Bulunan Ok Uçlarının Değerlendirilmesi", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi,** Cilt.11, Sayı.16, s.7-24.

BAHADIR, Gürhan, "Anadolu'da Bizans-Sasani etkileşimi (IV.-VII. Yüzyıllar)", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Cilt.6/1, s.707-726.

BASKICI, M. Murat, **10-13. Yüzyıllarda Bizans Anadolu'sunda İktisadi ve Sosyal Ortam: Kurumlar ve Gelişmeler",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1994.

BAYKAN, Daniş, "Allianoi'da Bulunan Ok Uçları", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi,** Cilt.10, Sayı.14,15, s.7-21.

BAYKAN, Daniş, "Nif Dağı Kazısı Karamettepe ve Ballıcaoluk'ta Bulunan Ok Uçları", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Oratk Platformu E-Dergisi,** Cilt.9, Sayı.12, s.18.40.

BENEK, Mehmet Sait, "Genç Plinius'un Anadolu Mektupları Işığında Traianus Döneminde Bithynia Eyalet Yöntemi", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi,** Cilt.17, Sayı.36, s.83-96.

BEYSANOĞLU, Şevket, **Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi: Başlangıçtan Akkoyunlar'a Kadar,** Cilt.1, Meyir Matbaası, Ankara 1987.

BİNİCİ, Abdulkadir, **"Yukarı Fırat Havzası Roma Dönemi Kalıntıları",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Diyarbakır 2005.

BİSHOP, Marilyn C (Ed.), **The Production and Distribution of Roman Military Equipment,** BAR International Series 275, Great Britain 1985.

BİSHOP, Marilyn C., Jonathon C. COULSTON, **Roman Military Equipment,** Shire Publications, Aylesbury 1989.

BYZANZ, **Pracht und Alltag,** 26. Februar bis 13. Junni, Bonn 2010.

FREEMAN, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma: Akdeniz Uygarlıkları,** Dost Kitabevi, Ankara 1996.

CAN, Birol, Nihat ERDOĞAN, "Dara: Sasani Sınırında Bir Garnizon Kenti ve Kazıları", **Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı,** Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara 2014, s.347-371.

CİHAN, Cihad, "Türk Sasani Askeri İttifakları ve Sasani Ordusunda Türkler",**Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Cilt.12, Sayı.32, s.89-107.

COMFORT, Antony, Catherine Abadie-REYNAL, Rifat ERGEÇ, "Crossing The Euphrates in Antiquity; Zeugma Seen From Space", **Anatolien Studies,** Cilt.50, s.99-126.

CONYARD, John, "Recreating The Late Roman Army", **War and Warfare in Late Antiquity Cilt.8.1,** Brıll, Leiden-Boston 2013, s.523-567.

CONZE, Alexander, **Altertümer von Pergamon, Stadt Und Landschaft,** Verlag Von Georg Reimer, Berlin 1913.

CROKE, Brian, James CROW, "Procopius and Dara", **The Journal of Roman Studies,** Vol.73, s.143-159.

COŞKUN, Aytaç, "2014 Yılı Zerzevan Kalesi Kazısı (İlk Sezon)", **37. Kazı Sonuçları Toplantısı 1. Cilt,** Erzurum 11-15 Mayıs 2015, s.101-128.

COŞKUN, Aytaç, "2015 Yılı Zerzevan Kalesi Kazı Çalışmaları (2.Sezon)", **38. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt.1,** Edirne 23-27 Mayıs 2016. s.125-150.

COŞKUN, Aytaç, "Zerzevan Kalesi Kazıları", **Medeniyetler Kavşağında Bir İlçe: Çınar,** MRK Matbaası, Ankara 2015,s,92-97.

COŞKUN, Aytaç, "Zerzevan Kalesi 2016 Yılı Kazı Çalışmaları", **39. Kazı Sonuçları Toplantısı Cilt.2,** Bursa 22-26 Mayıs 2016, s.405-422.

COŞKUN, Aytaç, "Roma Askeri Yerleşimi Zerzevan Kalesi'nde Yeni Kazılar", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Cilt. 1,** Diyarbakır 02-05 Kasım 2016, s.47-59.

COŞKUN, Aytaç, **Zerzevan Kalesi Roma'nın Sınır Garnizonu,** Diyarbakır Valiliği Kültür Sanat Yayınları:19, Kayseri 2017.

COŞKUN, Aytaç, "Zerzevan Castle in The Light of Recent Archeological Researches", **Anadolu/Anatolia,** Sayı.43, s.91-110.

COŞKUNSU, Güner, **"Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem Ok Uçlarının Kullanım İzi Analizi ile İşlevlerinin Belirlenmesi",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2013.

ÇEVİK, Ahmet, "**XI-XIII, Yüzyıllarda Diyar-ı Bekir Bölgesi Tarihi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), İstanbul 2002.

ÇEVİK, Adnan, "Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin", **Makalelerle Mardin I, Tarih-Coğrafya,** İmak Ofset, İstanbul 2007, s.141-155.

DAWSON, Timothy, **Bizans Piyadesi Doğu Roma İmparatorluğu 900-1204,** (çev.), Gürkan ERGİN, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.

DAVİDSON, Gladys R., **The Minor Objects: Corinth Result of Excavations,** The American School of Classical Studies at Athens, New Jersey 1952.

DAVİES, Jeffrey L. "Roman Arrowheads from Dinorben and the 'Sagittarii' of the Roman Army", **Britannia,** Vol.8, s.257-270.

DEICHMAN, Friedrich W., Urs PESCLOW, **Zwei Spätantike Ruinenstätten in Nordmesopotamien,** Bayerische Akademie Der Wissenchaften, München 1977.

DELRUE, Parsival, "Tribolate arrowheads at ed-Dur (U.A.E, Emirate of Umm al-Qaiwain)", **Arabian Archaeology and Epigraphy,** Sayı.18, s.239-250.

DEMİR, Muzaffer, "Antik Kaynaklar Işığında III. Attalos'un Vasiyeti", **Uluslararası Bergama Sempozyumu,** İzmir 7-9 Nisan 2011, s.179-199.

DEMİR, Muzaffer, Murat KEÇİŞ, "Nisibis at The Border of Romans and Sasanians Between The Third and Fifty Centuries AD.", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt.36, Sayı.62, s.1-29.

DEMİRCİOĞLU, Halil, **Roma Tarihi: Menşelerden Akdeniz Havzasında Hâkimiyet Kurulmasına Kadar,** Cilt.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1993.

DEMİRER, Ünal, **"Kibyra Metal Buluntuları",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2013.

(Ed.) DENNIS, George T. **Strategikon: Bizans Kültüründe Strateji Sanatı,** (çev.), Volkan ATMACA, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010.

DIGNAS, Beate, Engelbert WINTER, **Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals,** Cambridge University Press, New York.

DILLEMANN, Louis, **Haute Mésopotamie orientale et pays adjacent: Contribution a la Géographie Historique de la Région,** du Ve s. avant l'ére Chrétienneau Vle s. de Cette é, Paris 1962.

DRIJVERS, Hendrik Jan Willem, **Cults and Beliefs at Edessa,** E. J. Brill Archive, Leiden 1980.

ERDEMİR, Hatice Palaz, Halil ERDEMİR, "Roma Kaynaklarında Regnum Abgarı (Osrhoene) ve Edessa MÖ 132-244", **3. Milletlerarası Şehir Tarihi Yazarlar Kongresi,** Şanlıurfa 6-8 Mart 2015, s.102-118.

ERDOĞAN, Nihat (Ed.), **Anastasiopolis: Dara Antik Kenti/The Ancient of Dara,** Mardin Müzesi, Mardin 2014.

ERGİN, Y. Gürkan, **"Anadolu'da Roma Hâkimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşu'ndan (MÖ 129) Iustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İstanbul 2009.

FARROKH, Kaveh, Katarzyna MAKSYMİUK, Javier Sanchez GARCİA, **The Siege of Amida (359 CE),** Scientific Publishing House. University of Natural Sciences and Humanties, Siedlce 2018.

FEUGERE, Michel, "L'équipment Militaire d'Époque Républicaine en Gaule", **Journal of Roman Military Equipment Studies 5,** s.3-23.

FISHER, Greg, **Between Empires: Arabs, Romans, and Sasanians in Late Antiquity,** Oxford University Press, New York 2011.

FREEMAN, Charles, **Mısır, Yunan ve Roma: Akdeniz Uygarlıkları,** Dost Kitabevi, Ankara 1996.

FRENCH, David D., "Pre-and Early-Roman Roads of Asia Minor. The Persian Royal Road", **Iran; Journal of the British ınstitue of Persian Studies,** s.15-43.

GABRİEL, Albert, **Diyarbakır Surları,** (çev. Kaya Özsezgin), Diyarbakır Tanıtma Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Yayını:4, Ankara 1993.

GİBBON, Edward, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi,** (çev. Asım Baltacıgil), Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, Tarih Dizisi:2, İstanbul 1987.

GOSTNER, Paul, Patrizia PERNTER, Giampietro BONATTİ, Angela GRAEFEN, Albert R. ZİNK, "New Radiological İnsights İnto The Life and Death of The Tyrolean Iceman", **Journal of Archaeologicial Science,** Cilt.38, s.3425-3431.

GÖKÇEK, L. Gürkan, Faruk AKYÜZ, "Asur Ordusu", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt.32, Sayı.54, s.41-62.

GRANT, Michael, **Roma'dan Bizans'a: İ.S. Beşinci Yüzyıl, ,** (çev.), Z. Zühre İLKGELEN, Homer, İstanbul 2000.

GUYER, Samuel, **Reise Durch Mesopotamien,** Zürich 1968.

GÜLDOĞAN, Vedat, **Diyarbakur Tarihi,** Kripto, Ankara 2011.

GÜLEM, Mustafa, **"Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun Dış Politikası (Erken Bizans Dönemi (330-718)",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sivas 2015.

HALİLOV, Tuğrul, "Nahçıvan'daki Tunç Çağı Yapılarında Bulunmuş Hançerler Ok ve Mızrak Uçları", **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.3, Say.5, s.1-8.

HENNİNG, Joachim, "Post Roman Towns, Trade and Settlements in Europe and Byzantium", Vol.2, **Byzantium, Pliska and Balkans,** Walter de Gruyer, Berlin 2007. s.53-188.

HONIGMANN, Ernst, **Bizans Devletinin Doğu Sınırı,** (çev. Fikret Işıltan), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.

HORVAT, Jana, "The Hoard of Roman Republican Weapons from Grad near Šhimel", **Archeološki Vestnik,** Sayı.53, s.117-192.

(Ed.), ISTENIČ, Janka, Boštjan LAHARNAR, Jana HORVAT, **Evidence of The Roman Army in Slovenis,** Narodni Muzej Slovenije, Ljubljana 2015.

İPEK, Ali, "Yukarı Mezopotamya'da Sâsâni Siyaseti", **TESAM Akademi Dergisi,** Cilt.4/2, s.85-109.

İPLİKÇİOĞLU, Bülent, **Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları,** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

JEREMİĆ, Gordana, **SALDVM Roman and Early Byzantine Fotificiation,** Instittue of Archaeology, Belgrad 2009.

JAMES, Simon, **The Excavations at Dura-Europos 1928 to 1937:Final Report VII The Arms and Armour and Other Military Equipment,** British Museum Press, London 2004.

JONES, A.H.M, **The Cities Of The Eastern Roman Provinces,** Oxford At The Clarendon Press, London 1971.

KAÇAR, Turhan, "Anadolu'da Sasaniler ve Romalılar, MS 226-363: Emperyal İdeoloji ve Kriz", **Tarih Dergisi,** Sayı.47, s.1-22.

KAHRAMAN, Seyit Ali, Yücel DAĞLI (Ed.), **Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad-Basra-Diyarbakır-Isfahan-Malatya-Mardin-Musul-Tebriz-Van, 4. Kitap-1. Cilt,** İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2001.

KARADOĞAN, Sabri, Aytaç COŞKUN, "Çevresel Koşulları ve Konumu Açısından Zerzevan Kalesi (Diyarbakır)", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu Cil.1,** Diyarbakır 02-05 Kasım 2016, s.115-134.

KATHLEEN, Kuiper (Ed.), **Ancient Rome: From Romulus and Remus To The Visigoth Invasion,** The Rosen Publishing Group, New York 2010.

KAYA, Mehmet Ali, "Anadolu'da Roma Egemenliği (İ.Ö. 205-25)", **Doğu-Batı Dergisi,** Sayı.49, s.195-233.

KAYAALP, Elif Keser, "The Church of Virgin at Amida and The Martyrıum at Constantia: Two Momumental Centralised Churches in Late Antique Nothern Mesopotamia", **Olba Journal,** Sayı.21, s.405-435.

KAYAALP, Elif Keser, Nihat ERDOĞAN, "Recent Research on Dara/Anastasiopolis", **Bıblıothéque De L'antıquıté Tardıve Publıée Par L'associatıon Pour L'antıquıté Tardıve 35: New Cities In The Late Antıquıty Documents and Archaeology,** Brepols, Belgium 2017, s.153-175.

KAZANSKI, Michel, "Стеные Традиции в Славянском Вооружении И Конском Снаряжении В V-VII вв." **Краткие Сообщения института Археолгии,** S.253-269.

KAZANSKI, Michel, **Qal'at Sem'an Rapport Final 4.3: Les Object Mettaliques,** Insttıut Français Du Proche-Oerient, Beyrouth 2003.

KONUK, Süha, "Geç Antikçağda Amida'nın Ortaya Çıkış Süreci ve Roma-Sasani Mücadelesindeki Rolüne Dair Bir Değerlendirme", **Uluslararası Diyarbakır Sempozyumu,** Diyarbakır 02-05 Kasım 2016, s.155-162.

KOYUNCU, Cemil, **"Eski Yunan ve Roma Döneminde Kappadokia Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 2015.

KREKOVİC, Eduard, "Military equipment on the territory of Slovakia", **Journal of Roman Military Equipment Studies 5,** s.211-225.

KURT, Mehmet, **"Bizans Askeri Teçhizatı: Amorium'da Bulunan Savaş Malzemeleri",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Eskişehir 2018.

KURT, Mehmet, "Roma Cumhuriyeti'nin Anadolu Politikası ve Pergamon (Bergama) Krallığı'nın Rolü", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı.23, s.97-111.

KURT, Mehmet, "MÖ I. Yüzyıl Roma-Parth İlişkilerinin Kilikya Eyaleti'ndeki Yansımaları", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı.2, s.1-14.

KURT, Mehmet, "Marcus Lıcınıus Crassus (MÖ 112-53)'un Suriye Valiliği ve Bölgesel Güçler", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Sayı.33, s.151-170.

KÜTÜK, Ahmet, **" Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin'in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X.),** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elazığ 2012.

KÜTÜK, Ahmet, "İmparator Justinianos'un İlk Yıllarında Bizans İmparatorluğu'nun Mezopotamya Sınırı (527-532)", **Journal of History School,** Sayı.18, s.141-164.

KÜTÜK, Ahmet, "Bizans İmparatorlu'nun Alternatif İstihkam Şehri: Dara (Anastasiopolis) Kuruluşu ve Günümüze Kadarki Son Durumu", **Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi,** Cilt.8, Sayı.2, s.69-85.

LAFLI, Ergün, "Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şayi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları", **Geçmişten Günümüze Nusaybin,** Mardin 27-28 Mayıs 2004, s.51-80.

LANDELS, John Gray, **Eski Yunan ve Roma'da Mühendislik,** (çev.), Barış BIÇAKÇI, Tubitak, Ankara 1996.

LEE, Alan Dougles, **Information and Frontiers: Roman Foreign Relations in Late Antiquity,** Cambridge University Press, New York 1993.

LENSKİ, Noel, "Two Sieges of Amida (AD 359 and 502-503) and The Experience of Combat in Late Roman Near East", **BAR International Series 1717,** 2007.

LIGHTFOOT, Chris S., "Facts and Fiction-The Third Siege of Nisibis (AD 350)", **Historia: Zeitschrift Für Alte Geschicte,** Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, Stuttgart 1988, s.105-125.

LILLINGTON, Christopher-Martin, "Procopius on The Struggle for Dara in 530 and Rome in 537-38:Reconciling Text and Landscapes", **War and Warfare in Late Antıquity,** Cilt.8/1, s.599-630.

LUIK, Martin, **Die Funde aus den Römischen Lagern um Numatia im Römisch-Germanischen Zentralmuseum,** Kataloge vor-und Frühgeschıchtlıcher Altertümer, Band 31, Mainz 2002.

MAGİE, David, **Anadolu'da Romalılar I: Attalos'un Vasiyeti,** (çev. Ömer Çapar-Nezih Başgelen), Arkeoloji Sanat ve Yayınları, İstanbul 2001.

MAGİE, David, **Roman Rule in Asia Minor To The End Of The Third Century After Christ,** Cilt.1, Pricenton University Press, London 1950.

MARCİAK, Michal, "The Cultural Landscape of Sophone From Hellenistic to Early Byzantine Times", **Göttinger Froum für Altertumswissenschaft,** s.13-56.

MAVRİKİOS, **Strategikon: Bizans Kültüründe Strateji Sanatı,** (haz.), George T. DENNİS, (çev.), Volkan ATMACA, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul 2010.

METİN, Tülay, "Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış", **Tarih Okulu Dergisi,** Sayı.17, s.131-153.

MİTCHELL, Stephen, **Aşvan Kale: Keban Rescue Excavations, Eastern Anatolia, I. The Hellenistic, Roman and İslamic Sites,** British Institue of Archaeology at Ankara Monograph No:1, Ankara 1980.

NİBLETT, Rossalind, William MANNİNG, Christopher SAUNDERS, "Verulamium: Excavations within the Roman Town 1986-1988", **Britanni Vol.37,** s.53-188.

NİEBUHR, Carsten, **Voyage en Arabie & en d'autres Pays Circonvoisins,** Amsterdam 1780.

NORWİCH, John Julius, **Bizans Erken Dönem (MS 323-802),** Kabalcı Yayınları, İstanbul 2012.

OKTAN, Mehmet, **"Roma'nın Anadoluda'ki Yapı Politikası",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2011.

OLMSTEAD, Albert T. **The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal,** Journal of the American Oriental Society, 38, 1918.

ORANSAY, B. S. Alptekin, **"Arykanda Antik Kentinde 1971-2002 Kazı Sezonlarında Ele Geçen Madeni Buluntular ve Madencilik Faaliyetleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2006.

ORHUN, Murat, "Pergamon Kralı III. Attalos'un Bağışı ve Roma'nın Asya Eyaleti'nin Kuruluşu", **Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi ilkbahar,** Cilt.5, Sayı.14, s.275-324.

ÖZTÜRK, Esengül Akıncı, "Augustus'un Yayılmacı Politikasının Doğası Üzerine", **Tarih Araştırmaları Dergisi,** Cilt No.37, Sayı.63, s.1-15.

ÖZÜDOĞRU, Şükrü, **"Arkaik Dönem Plastik Eserleri Işığında Lykia İkonografisinde Yerli ve Yabancı Unsurlar",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2008.

PARLA, Canan, "Diyarbakır Surlarının Söyledikleri", **Uluslarası Diyarbakır Surları Sempozyumu,** Diyarbakır Temmuz 2012, s.21-51.

PARLA, Canan, **"Türk İslam Şehri Olarak Diyarbakır",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 1990.

PARLA, Canan, "Diyarbakır Surları ve Kent Tarihi", **ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi,** 22:1, s.57-84.

PREUSSER, Condrad, **Nordmesopotamische Baudenkmäler Altchristlicher und Islamischer Zeit,** Leipzig 1911.

RITTER, Carl, **DieErdkunde Des Halbinsellandes Klein-Asien XI.,** Berlin, 1844.

ROBİNSON, David M., **Excavations at Olynthus, Vol. X Metal Minor Miscellaneous Finds,** Oxford UniversityPress, London 1941.

ROSS, Alan J. "Constantius and Sieges of Amida and Nisibis: Ammianus' Relationship with Julian's Panegryric", **Acta Classica: Proceedings of The Classical Association of South Africa,** Cilt.57, s.127-154.

SACHAU, Eduard, **Reise in Syrien und Mesopotamien,** F. A. Brochaus, Leipzig 1883.

SALMAN, Barış, **"Orta Euphrates Mozaikleri Işığında Edessa ve Samosata Mozaikleri",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2007.

SİM, David, Jaime KAMİNSKİ, **Roman İmperial Armour: The Production of Early İmperial Military Armour,** Oxbow Books, Oxford 2012.

SİNCLAİR, Thomas Alan, **Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey,** Cilt.3, Pindar Press, London 1989.

SİVRİOĞLU, Ulaş Töre, "Sāsānilerde Askeri Teşkilat, Silah Teknolojisi ve Savaş Stratejisi", **Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,** Cilt.8/5, s.675-703.

SOUTHERN, Patricia, **The Roman Empire From Severus To Constantine,** Routledge, London 2001.

STİEBEL, Guy D, Jodi MAGNESS, "The Military Equipment From Masada", **Masa VIII The Yigael Yadin Excavations 1963-1965 Final Reports,** Israel Exploration Society The Hebrew University of Jeruselam, Jeruselam 2007, s.1-94.

STİEBEL, Guy D, "Military Equipment", **Gamla III The Shmarya Gutmann Excavations 1976-1989 Finds And Studies Part I,** İsrail Jerusalem 2014.

ŞAHİN, Feyzullah, **"Patara Metal Buluntuları",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Antalya 2010.

ŞAHİNALP, Mehmet Sait, **" Şanlıurfa Şehri'nin Kuruluş ve Gelişmesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2005.

ŞARBAK, Ayşegül, **"Dara Antik Kenti (Mardin) Geç Roma İskelet Toplumu Dişlerinin Morfometrik, Analizi ve Diş Sağlığı",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2014.

ŞENOCAK, M. Bülent, **"Roma Ordusunda Lojistik",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2007.

ŞENYURT, Yücel, Umut ZOROĞLU, "Kurul Kalesi Hellenistik Dönem Metal Silahları Üzerine Bir Ön Değerlendirme", **CEDRUS VI. The Journal of MCRI Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Merkezi,** s.181-196.

TAŞDÖNER, Kevser, **Anadolu'da Roma Eyaletleri Augustus Dönemi,** Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.

TEZCAN, Mehmet, "İpek Yolu'nun İran Güzergâhı ve İpek Yolu Ticaretine İran Engellemesi", **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi,** Sayı.3/1, s.96-123.

TOSUN, Murat, "Kuruluş, Yükseliş ve Çöküş ile Roma'nın Mesopotamia'daki Son Varlık Göstergesi: Dara (Anastasiopolis-Justiana Nova)", **Amisos,** Cilt.3, Sayı.5, s.455-480.

TOZAN, Murat, **"Roma'nın Anadoluda'ki Egemenlik Politikası: Kentler ve Bağımlı Krallıklar (İ.Ö. 133-İ.Ö. 89)",** Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), İzmir 2012.

TÜRKTÜZÜN, Metin, Alptekin ORANSAY, Serdar ÜNAN, "Kütahya Müzesi Müdürlüğü Kurtarma Kazılarında Ele Geçen Ok Uçları", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Oratk Platformu E-Dergisi,** Cilt.10, Sayı.14, s.22-34.

UNZ, Christoph, Eckhard DESCHLER-ERB, **Kataloga der Militaria aus Vindonissa, Militärische Funde, Pferdegeschirr und Jochteile bis 1976,** Veröffentlıchungen Der Gesellschaft Pro Vındonıssa Band XIV, Brug 1997.

UYSAL, Gülfem, "Mağara Sanatı", **Mağara Araştırma Derneği,** s.34-47.

WALDBAUM, Jane C. **Metalwork From Sardis: The Finds Through 1974,** Harvard University Press, Cambridge 1983.

WOOD, Philip, HEAL, Kristian S, "Edessa", **The Encyclopedia of Ancient History,** Blackwell Publishing, 2013,s.1-3.

WRÓBLEWSKA, Anna-Bitter, Bartosz KONTNY, "Controversy About Three-Leaf Arrowheads from Lithuania", **Archeologia Lituana,** Sayı.7, s.104-122.

VUJOVIĆ, Mıroslav B., Jelena Lj. CVIJETIĆ, "The Slıngs and Arrow of Outrageous Fortune: Long-Range Fighting Units on The Roman Limes in Serbia", **Vıvere Militare Est From Populus to Emperors-Living on The Frontier Vol. I,** s.35-63.

YALÇIKLI, Derya, "Demir Çağı'nda Batı Anadolu'dan Tunç Ok Uçları: Üretim Tekniklerindeki Değişim", **Mimarlar Arkeologlar Sanat Tarihçileri Restoratörler Ortak Platformu E-Dergisi,** Cilt.9, Sayı.12, s.7-17.

YALÇINKAYA, Dursunbey, **"III. ve VII. Yüzyıllar Arasında Nusaybin",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Muğla 2010.

YAŞAR, Şükran, **"III.-IV. Yüzyıllarda Urfa (Siyasi, Fiziki-İdari, Dini ve Sosyo-Ekonomik Yapı)",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Elazığ 2003.

YAVAŞ, Alptekin, Zeliha Demirek GÖKALP, Ümit GÜDER, "Mehmet KURT, Amorium Kazılarında Bulunan Bir Grup Okucu", **Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji (TÜBA-AR) 23,** s.179-209.

YAVAŞ, Alptekin, "Samsat Höyük Ortaçağ Temrenleri Konusunda İlk Tespitler", **MASROP E-Dergisi,** s.35-53.

YILDIRIM, Ercüment, "II. Şapur'un 359 Yılındaki Amida Kenti Kuşatmasında Roma ve Parth Ordularının Kullandıkları Silahlar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Cilt.5, Sayı.23, s.455-475.

YILDIRIM, Ercüment, "Roma İmparatorluğu'nun Doğu Sınırını Korumak için Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt.13, Sayı.4, s.167-182.

YILDIRIM, Ercüment, **"Pers Hâkimiyetinin Bitiminden Bizans Hâkimiyetinin Başlangıcına Kadar Olan Dönemdeki Antik Çağ Yazarlarının Eserlerinde Orta Fırat Bölgesi",** (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Konya 2011.

YILDIRIM, Ercüment, "Roma-Parth Mücadelesinde Fırat Nehri'nin Jeopolitik Önemi", **Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,** Sayı.7, s.45-64.

YILDIRIM, Ercüment, "Carrhae Yenilgisi ve Roma'nın Doğu Politikasına Etkileri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı.29, s.261-272.

YILDIRIM, Ercüment, "Roma İmparatorluğu'nın Doğu Sınırını Korumak İçin Fırat Nehri Boyunca Kurulan Lejyonlar", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** s.167-182.

YILDIZ, Abdulvahap, **"135/313 Nolu Şer'iye Siciline Göre (1135/1722-1212/1798) Yıllarında Amid (Diyarbakır) Sancağında Sosyal ve Ekonomik Durum",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Bursa 1994.

YILMAZ, Evren, Süreyya EROĞLU, "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar", **Süleyman Demirel Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,** Sayı.30, s.1-12.

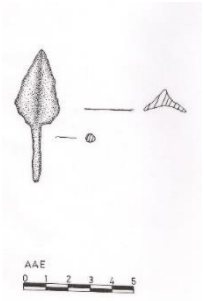
YORULMAZ, Leyla, **"Forgotten Borderland: The Upper Tigris Between Septimus Severus and Anastasius I",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2014.

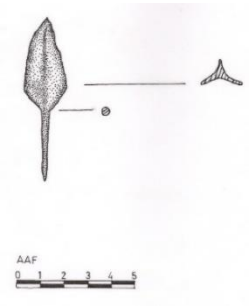
YURDAKUL, Şenol, **"Roma Askeri Sistemi (MÖ 753-MS 476)",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2013.

YÜCEL, Ünsal, **Türk Okçuluğu,** Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 1999.

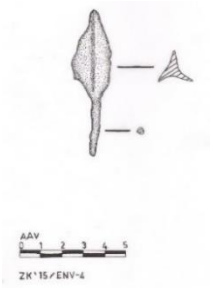
YÜKSEL, Funda, **"Elazığ İli Kalkolitik Dönem Ok Uçlarının Tipolojik Analizi",** (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Ankara 2013.

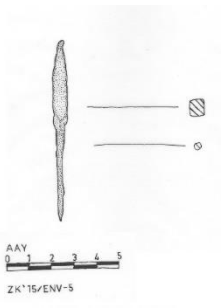
KATALOG

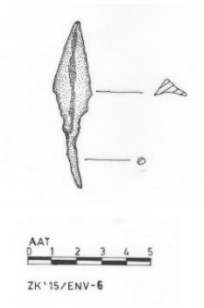
Kat. No:1	
Buluntu Tarihi: 26.08.2014	
Kazı No:ZK'14/ET 5	
Kodu: AAE	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: Mezar 1	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BL 36-4	
Buluntu Konumu: Güney Kulenin güneyi, yapı içi	
Ölçüleri: Uzunluk; 6 cm, Sap uzunluğu: 2,5 cm, En;1,9 cm, Kalınlık;0,5 cm,	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Kaynakça: Vujovıć ve Cvıjetıć 2018, 49, Fig. 8.1; Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69.	

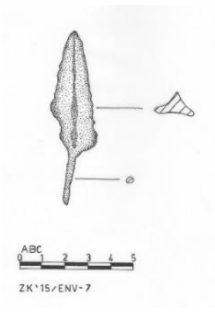
Kat. No: 2	
Buluntu Tarihi: 05.09.2014	
Kazı No:ZK'14/ET 6	
Kodu: AAF	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: Kilise	
Seviye/ Karelaj: Dolgu Toprak / AR30-3	
Buluntu Konumu: Kilise'nin kuzey kısmı, yapı dışı	
Ölçüleri: Uzunluk:6,8 cm, Sap uzunluğu: 2,9 cm, ,En:1,8 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 90, Pl. 26.4; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69.; Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 105, Fig.8.4.	

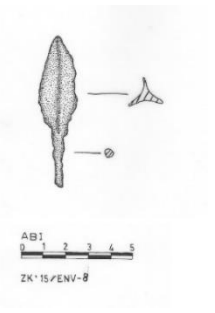
Kat. No: 3 **Buluntu Tarihi:** 18.08.2014 **Kazı No:**ZK'14/ET 7 **Kodu:** AAG **Dönemi:** Geç Roma(MS 5-6 yy.) **K.B.Y:** Ana Kaya	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / AR 31-3	
Buluntu Konumu: Kilise'nin güneyi, yapı içi.	
Ölçüleri: -	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 88, Pl. 24.6; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 3.	

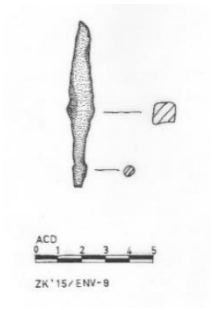
Kat. No:4 **Buluntu Tarihi:** 29.06.2015 **Kazı No:**ZK'15/ENV 4 **Kodu:** AAV **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y: -**	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BB 37-2	
Buluntu Konumu: Kulenin Kuzeydoğusu	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Sap Uzunluğu: 2,6 cm, En: 1,7 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 89, Pl. 25.3; Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 110, Fig. 4.	

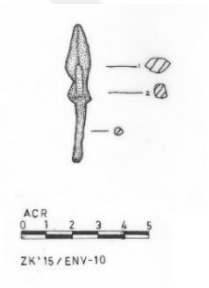
Kat. No:5 **Buluntu Tarihi:** 29.06.2015 **Kazı No:** ZK’15/ENV 5 **Kodu:** AAY **Dönemi:** Geç Roma (MS 6-7. yy) **K.B.Y:** -	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BG 38-2	
Buluntu Konumu: Kulenin güneydoğusu	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,9 cm, Sap Uzunluğu: 3,8 cm, En: 0,6 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Aygör 2017, 19, Res. 5; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

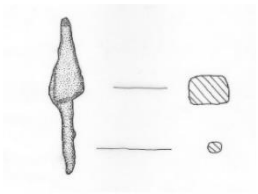
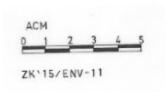
Kat. No: 6 **Buluntu Tarihi:** 23.06.2015 **Kazı No:** ZK'15/ENV 6 **Kodu:** AAT **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** -	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BC 31-2	
Buluntu Konumu: -	
Ölçüler: Uzunluk: 6,6 cm, Kalınlık: 0,3 cm, En:1,3 cm Sap uzunluğu: 2,1 cm	
Tanım: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerlikler: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 27; Demirer 2013, 213, D6.	

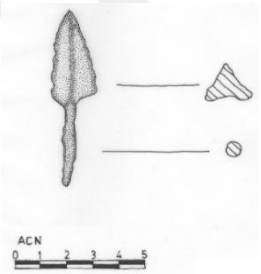
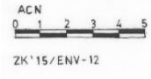
Kat. No:7	
Buluntu Tarihi:04.07.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 7	
Kodu: ABC	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / AN 36-4	
Buluntu Konumu: Kulenin Doğusu	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,5 cm, Sap Uzunluğu: 2,1 cm, En: 1.7 cm, Kalınlık: 0,3 cm,	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 88, Pl. 24.1; Kazanski 2019, 263, Phc.5. 36.	

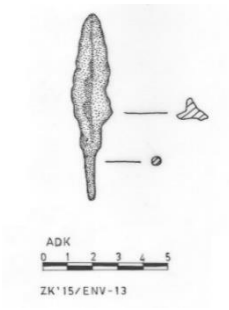
Kat. No: 8	
Buluntu Tarihi: 10.07.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 8	
Kodu: ABI	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: I Yapısı (İbadethane)	
Seviye / Karelaj: 205 cm / AI 30-3	
Buluntu Konumu: I Yapısının kuzey kapısı	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,6 cm, Sap Uzunluğu:2,2 cm, En:1,5 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19- 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 35.	

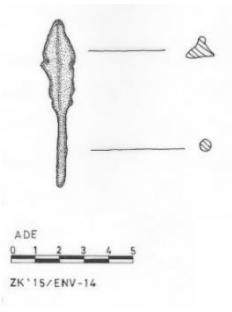
Kat. No: 9	
Buluntu Tarihi: 25.07.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 9	
Kodu: ACD	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: Güney Kule	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BD 35-3	
Buluntu Konumu: Kulenin 1. Katı	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,9 cm, Sap Uzunluğu: 2,6 cm, Kalınlık: 0,4 cm, En: 0,9 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen, uç kısmı kopmuş uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerler: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2001,2002; Aygör 2017, 18, Res. 4; Baykan 2017, 25, Res.7.	

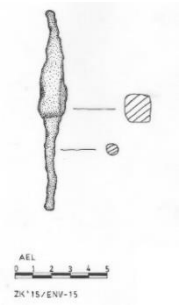
Kat. No: 10	
Buluntu Tarihi: 03.08.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 10	
Kodu: ACR	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: J Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / AD 25-2	
Buluntu Konumu: Yapının doğusu, Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,3 cm, Sap Uzunluğu:2,3 cm, En-a: 1 cm, En: 0,5 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Zerzevan'da ele geçen diğer örneklere göre oldukça küçük ve farklı forma sahip, alt kısımda üçgenimsi, sapa doğru olan bölümde boğuma sahip, sap ve uç kısmı yüksekliği birbirine yakın, dört yüzeyli, sap kısmı eğilmiş ok ucu korozyona uğramıştır.	
Benzerleri: Yavaş, Demirel Gökalp, Güder, Kurt, 2018, 201, Sıra No:14;	

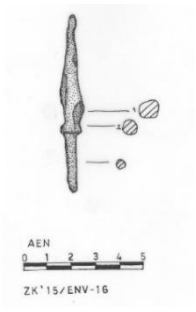
Kat. No:11	
Buluntu Tarihi: 31.07.2015	
Kazı No: ZK '15/ENV 11	
Kodu: ACM	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: Güney Kule	
Seviye / Karelaj: 90 cm / BD 35-4	
Buluntu Konumu: Tünelin 1. Katı, Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,4 cm, Sap Uzunluğu: 2,7 cm, En:1,6 cm, Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, üçgen formlu, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIV, 2013; Alicu ve diğerleri 1994, 35, Pl.22, 173,172; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

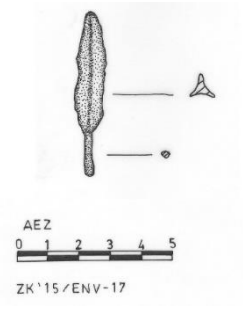
Kat. No:12	
Buluntu Tarihi: 31.07.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 12	
Kodu: ACN	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: Güney Kule	
Seviye / Karelaj: 110 cm / BD 35-3	
Buluntu Konumu: Tünelin birinci katı, Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,7 cm, Sap Uzunluğu: 2,9 cm, Kalınlık:0,6 cm, En:1,7 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Vujovıć ve Cvıjetıć 2018, 49, Fig. 8.1; Mitchell 1980, 246, Fig.119. 43; Istenić, Laharnar ve Horvat, 2015, 70, Plate. 4.6.	

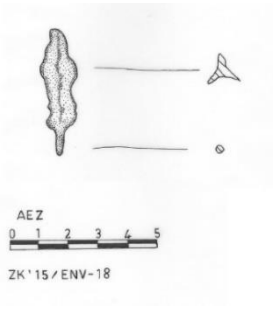
Kat. No:13	
Buluntu Tarihi: 15.08.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 13	
Kodu: ADK	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / -	
Buluntu Konumu: Konut alanı	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,3 cm, Sap Uzunluğu: 1,8 cm, Kalınlık: 0,4 cm, En: 1,2 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22; Demirer 2013, 212, D3-D4.	

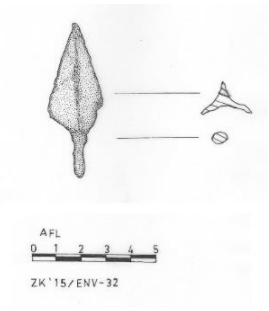
Kat. No:14	
Buluntu Tarihi: 07.08.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 14	
Kodu: ADE	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: J Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / AC 25-3	
Buluntu Konumu: Kapı girişi, Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Sap Uzunluğu: 3 cm, En: 1,1 cm, Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülür.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2,8.	

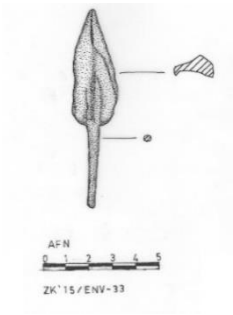
Kat. No: 15	
Buluntu Tarihi: 21.08.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 15	
Kodu: AEL	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: K Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 304 cm / AE 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının güneybatısı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 10,7 cm, Sap Uzunluğu: 4,9 cm, En: 1,4 cm, Kalınlık: 0,6 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1992;Istenić, Laharnar ve Horvat, 2015, 68, Pl. 2.32; Aygör 2017, 19, Res. 5; Alicu ve diğerleri 1994, 35, Pl. 22, 172,173; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

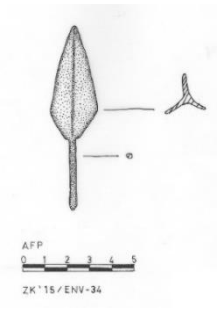
Kat. No: 16	
Buluntu Tarihi: 22.08.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 16	
Kodu: AEN	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: K Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 230 cm / AE 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının güneybatı alanı	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,3 cm, Sap Uzunluğu: 2,9 cm, Kalınlık: 0,4 cm, En: 0,8 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, dik üçgen uzun formlu, ucun üst kısmı boğumlu ve uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Hachmann 1961, Taf. 10.7; Henning 2007, 667, Taf. 2, 14; James 2004, 220, Fig. 130, No.791;Luik 2002, 195, Abb. 190, 206–212;Pasinli ve diğerleri 1994, 361, Res. 8; Robinson 1941, 394–395, Pl. CXXIII, No. 1983–2004. Demirer 2013, 214, D8.	

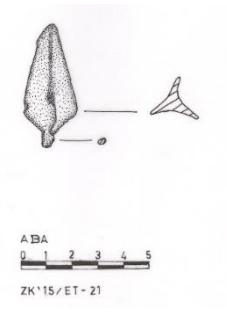
Kat. No: 17	
Buluntu Tarihi: 01.09.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 17	
Kodu: AEZ	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AE 26-1	
Buluntu Konumu: Konut alanı	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,2 cm, Sap Uzunluğu: 1,9 cm, Kalınlık: 0,3 cm, En: 0,8 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: : Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22; Demirer 2013, 212, D3.	

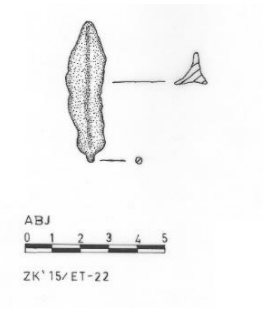
Kat. No:18	
Buluntu Tarihi: 01.09.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 18	
Kodu: AEZ	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey buluntusu / AE 26-1	
Buluntu Konumu: Konut alanı	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,3 cm, Sap Uzunluğu: 0,7 cm, Kalınlık: 0,2 cm, En: 1 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Delrue, 2007,242, Fig. 3. 18-20.	

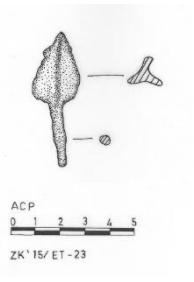
Kat. No:19 **Buluntu Tarihi:** 08.09.2015 **Kazı No:** ZK'15/ENV 32 **Kodu:** AFL **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** M Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 365 cm / AD 26-2	
Buluntu Konumu: Yapının kuzeyi, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,1 cm, Sap Uzunluğu: 1,8 cm, En: 2 cm, Kalınlık:0,6 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 90, Pl. 26.4; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 37; Demirer 2013, 213, D6.	

Kat. No:20 **Buluntu Tarihi:** 09.09.2015 **Kazı No:** ZK'15/ENV 33 **Kodu:** AFN **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** Su Kanalı	
Seviye / Karelaj: Dolgu toprak / BV 49-3	
Buluntu Konumu: Kanalın içi	
Ölçüleri: Uzunluk: 8,4 cm, Sap Uzunluğu: 3,4 cm, En: 1,7 cm, Kalınlık:0,3 cm.	
Tanımı: Üç yapraklı, yan yaprağın üzerine bükülmüş, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivri, uzun saplı, kenarlarda kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 36.	

Kat. No:21	
Buluntu Tarihi: 10.09.2015	
Kazı No: ZK'15/ENV 34	
Kodu: AFP	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: Su Kanalı	
Seviye / Karelaj: Dolgu toprak / BU 49-3	
Buluntu Konumu: Kanalın içi	
Ölçüleri: Uzunluk: 8,2 cm, Sap Uzunluğu: 3,1 cm, En: 1,8 cm, Kalınlık:0,2 cm,	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, omuz kısmında sapa doğru kavisli, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru hafif daralan uzun saplı ok ucu oldukça sağlam korunmuştur.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 90, Fig. 26.4; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 27-38; Demirer 2013, 213, D6.	

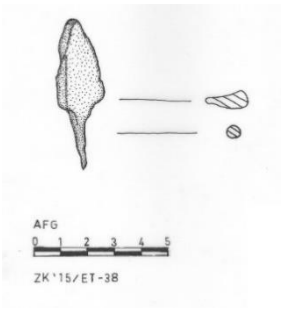
Kat. No:22	
Buluntu Tarihi: 30.06.2015	
Kazı No: ZK'15-ET 21	
Kodu: ABA	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: Su kanalı	
Seviye / Karelaj: Dolgu toprak / BL 40-3	
Buluntu Konumu: Kanalın içi	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,7 cm, Sap Uzunluğu: 0,6 cm, En: 1,9 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, omuz kısmında sapa doğru kavisli, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru hafif daralan kısa saplı ok ucu.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 90, Pl. 26.4; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 27-38.	

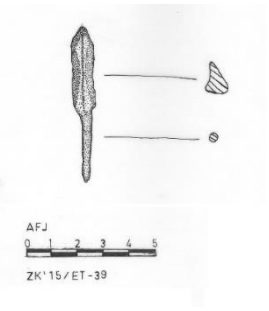
Kat. No:23	
Buluntu Tarihi: 11.07.2015	
Kazı No: ZK'15-ET 22	
Kodu: ABJ	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: I Yapısı (İbadethane)	
Seviye / Karelaj: 195 cm / AJ 29-2	
Buluntu Konumu: I Yapısının Batı Kapısı	
Ölçüleri: Uzunluk: 5 cm, Sap Uzunluğu: 0,4 cm, Kalınlık: 0,2 cm, En: 1,2 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22. Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-8. Demirer 2013, 212, D3,D4.	

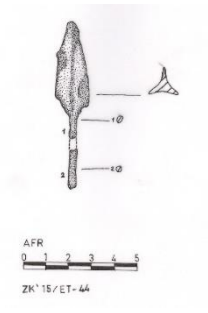
Kat. No:24	
Buluntu Tarihi: 01.08.2015	
Kazı No: ZK'15-ET 23	
Kodu: ACP	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: J Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 122 cm / AC 25-4	
Buluntu Konumu: Yapının doğu tarafı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,3 cm, Sap uzunluğu: 2,5 cm, En: 1,4 cm, Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.43;Delrue, 2007, 242, Fig. 3. 5;Stiebel and Magness, 2007, 88, Pl. 24.2.	

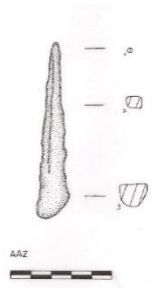
Kat. No:25 **Buluntu Tarihi:** 17.08.2015 **Kazı No:** ZK’15-ET 24 **Kodu:** ADP **Dönemi:** Geç Roma(MS 6-7. yy) **K.B.Y:** K Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 211 cm / AE 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının güney duvarı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,9 cm, Sap uzunluğu: 3,8 cm, En: 0,8 cm, Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1994-1997.	

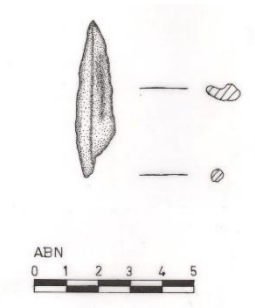
Kat. No: 26 **Buluntu Tarihi:** 21.08.2015 **Kazı No:** ZK'15-ET 25 **Kodu:** AEM **Dönemi:** Geç Roma (MS 6-7. yy) **K.B.Y:** L Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 379 cm / AD 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının kuzey duvarı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Sap Uzunluğu: 1,5 cm, En: 0,8 cm, Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen fakat uç kısmı kırık, kısa saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1994-1997; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

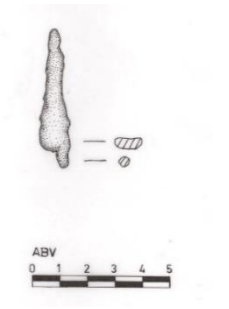
Kat. No:27	
Buluntu Tarihi:05.09.2015	
Kazı No: ZK'15-ET 38	
Kodu: AFG	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: M Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 310 cm / AD 27-2	
Buluntu Konumu: Yapının güneydoğu kesimi, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,5 cm, Kalınlık: 0,5 cm, En: 1,5 cm, Sap Uzunluğu: 1,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uç kısmı kırılan, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Delrue, 2007, 242, Fig. 3. 5; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-8.	

Kat. No: 28	
Buluntu Tarihi: 07.09.2015	
Kazı No: ZK'15-ET 39	
Kodu: AFJ	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: M Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: AC 27-1 / 358 cm	
Buluntu Konumu: Yapının kuzey duvarı kesimi, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,9 cm, Kalınlık: 0,4 cm, En: 0,9 cm, Sap uzunluğu: 2,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprakları gövdedeki zırha doğru eğildiği görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Delrue, 2007, Fig. 3. 5; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-8.	

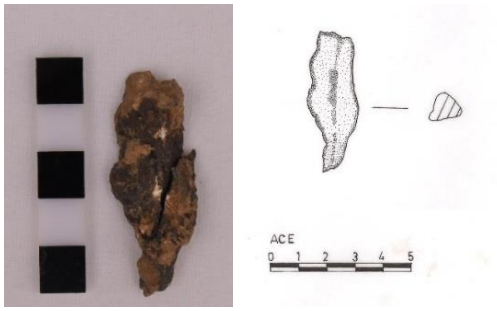
Kat. No:29 **Buluntu Tarihi:** 10.09.2015 **Kazı No:** ZK'15-ET 44 **Kodu:** AFR **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** Su Kanalı	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BU 49-2	
Buluntu Konumu: Kanalın içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:6,7 cm, Sap Uzunluğu: 2,7 cm, En: 1,8 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Delrue, 2007, Fig. 3. 16; Byzans, 2010, 292, Res.352. Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 28.	

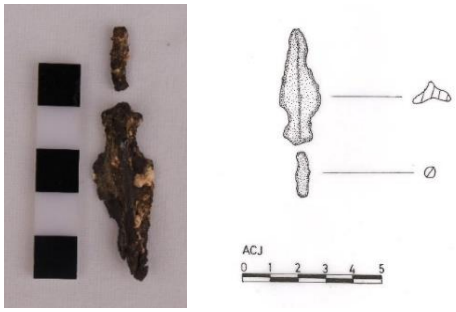
Kat. No:30 **Buluntu Tarihi:** 30.06.2015 **Kazı No:** **Kodu:** AAZ **Dönemi: ?** **K.B.Y:** Yüzey	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / AS 36-3	
Buluntu Konumu: Kilisenin doğusu	
Ölçüleri: Uzunluk:8,7 cm, En: 1,5 cm ile 0,2 cm	
Tanımı: Konik formlu olan, gövdenin içi sapın girmesi için boş bırakılmış, bir parçası eksik korozyonlu olan okun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Alicu ve diğerleri 1994, 35, Pl. 23, 159, 165, 167–168; Bishop ve Coulston 1989, 16, 4.9, 4.10; Feugere 1994, 8, Fig. 6, 1–9; James 2004,218, Fig. 129, 757, 766,769, Fig. 130, 775–777; Luik 2002, 194, Abb. 88, 162; Niblett ve diğerleri 2006, 158, Fig. 47.72; Waldbaum 1983, 32, Pl. 2, 16; Demirer 2013, 211,D2.	

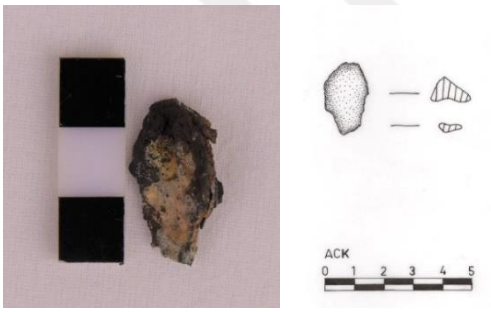
Kat. No:31 **Buluntu Tarihi:** 13.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ABN **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** I Yapısı (İbadethane)	
Seviye / Karelaj: 99 cm / AJ 29-3	
Buluntu Konumu: I Yapısının batısı	
Ölçüleri: Uzunluk: 1,9 cm, Sap uzunluğu:0,6 cm, En:1,3 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı, bir yaprağı olmayan ok ucunun yüzeyinde eksik kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22.	

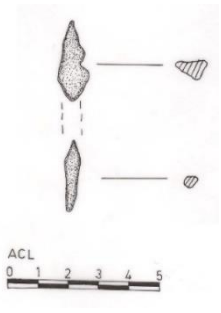
Kat. No: 32 **Buluntu Tarihi:** 21.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ABV **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** I Yapısı (İbadethane)	
Seviye / Karelaj: 142 cm / AJ 29-3	
Buluntu Konumu: Batı Kapı tarafı	
Ölçüleri: Uzunluk: 5 cm, Sap uzunluğu:0,7 cm, En: 1 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı formunda, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırh ve bir yaprak kenarı eksik, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, sap kısmı kırık olan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Stiebel and Magness, 2007, 88, Pl. 24.1.	

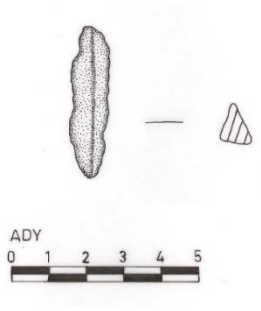
Kat. No:33 **Buluntu Tarihi:** 23.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ABZ **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** A Yapısı (Mekân 4)	
Seviye / Karelaj: 181 cm / AG 29-2	
Buluntu Konumu: Mekânın Kuzeybatısı, Yapı içi	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,1 cm, En: 1,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen sap kısmı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22.	

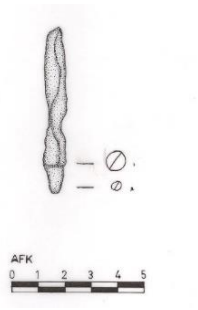
Kat. No:34 **Buluntu Tarihi:** 27.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ACE **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** I Yapısı (İbadethane)	
Seviye / Karelaj: 45 cm / AJ 30-3	
Buluntu Konumu: Yapının Güney alanında	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,9 cm, Sap uzunluğu:1,3 cm, En:1,8 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen sap kısmı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir,	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 202, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

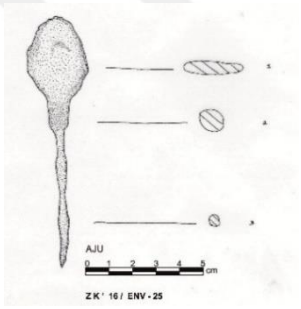
Kat. No: 35 **Buluntu Tarihi:** 30.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ACJ **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** Güney Kule	
Seviye / Karelaj: Dolgu Toprak / BD 35-3	
Buluntu Konumu: Tünelin birinci katı (Kulenin kuzey duvarı)	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,7 cm, Sap uzunluğu:1,6 cm, En:1,4 cm, Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar, sap kısmı da parça olarak bulunmuştur.	
Benzerleri: Delrue 2007, 242, Fig.3, 15; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-8.	

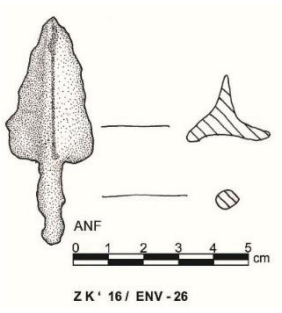
Kat. No:36 **Buluntu Tarihi:** 30.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ACK **Dönemi: ?** **K.B.Y:** Güney Kule	
Seviye / Karelaj: 65 cm / BD 35-3	
Buluntu Konumu: Tünelin birinci katı	
Ölçüleri: Uzunluk: 2,4 cm, En:1,4 cm	
Tanımı: Parça halinde bulunan, korozyona uğramış, kopma ve kırılmalar görülmektedir. Küçük parça halinde olmasından dolayı tarihleme yapılamadı ve benzer örnekler bulunmadı.	
Benzerleri:?	

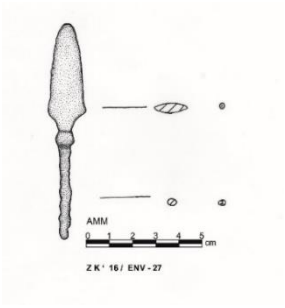
Kat. No:37 **Buluntu Tarihi:** 31.07.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ACL **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** Güney Kule	
Seviye / Karelaj: 85 cm / BD 35-3	
Buluntu Konumu: Tünelin birinci katı, Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5 cm, Sap uzunluğu:2,4 cm, En:1 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Sap ve gövde olarak iki parça halinde bulmuştur. Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, sap kısmında ve yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Delrue 2007, 242, Fig.3, 15.	

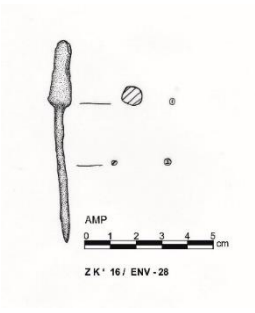
Kat. No:38 **Buluntu Tarihi:** 18.08.2015 **Kazı No:** **Kodu:** ADY **Dönemi:** Geç Roma(MS 5-6. yy) **K.B.Y:** K Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 233 cm / AE 27-3	
Buluntu Konumu: Yapının güney alanı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,1 cm, En:1 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanatları ve sap kısmı olmayan ok ucunda kopmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 202, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

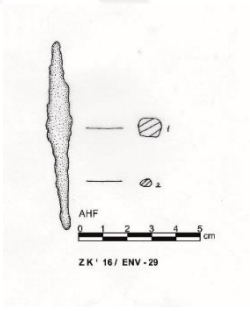
Kat. No:39	
Buluntu Tarihi: 07.09.2015	
Kazı No:	
Kodu: AFK	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: M Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 358 cm / AC 27-1	
Buluntu Konumu: Yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:6 cm, Sap uzunluğu:1 cm, En:0,8 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen, uç kısmı kopmuş sap kısmı olmayan ok ucunun yüzeyinde bozulmalar, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson, 1941, Pl. CXXIII 1984-2004;	

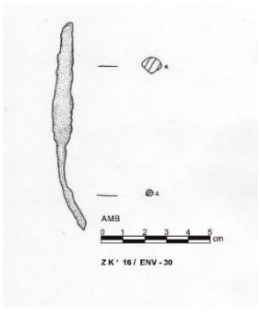
Kat. No:40	
Buluntu Tarihi: 12.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 25	
Kodu: AJU	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: Duvar döküntüsü / U 24-4	
Buluntu Konumu: Alanın güneybatısı (C2), yapı dışı	
Ölçüleri: Uzunluk:10,6 cm, Sap uzunluğu:5,9 cm, En:2,5 cm, Kalınlık: 1 cm - 0,5 cm	
Tanımı: İki yüzeyli, alt kısmı yassı, sapı yuvarlak kesitli korozyona uğramış ok ucunun uç kısmı eksiktir.	
Benzerleri: Oransay 2006, Şek. 10, D26; Mitchel 246, Fig. 119.49.	

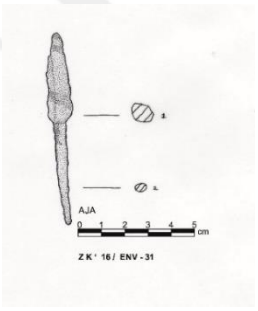
Kat. No:41	
Buluntu Tarihi: 03.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 26	
Kodu: ANF	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 125 cm / V 25-3	
Buluntu Konumu: Altıncı havalandırmanın üstündeki dolgu toprak (C3), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:6,5 cm, Sap Uzunluğu:2,3 cm En:2,4 cm, Kalınlık:0,7 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren, uzun saplı korozyona uğramış ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Vujovıć ve Cvıjetıć 2018, 49, Fig. 8.1; Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Istenić, Laharnar ve Horvat, 2015, 70, Plate. 4.6; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 4.	

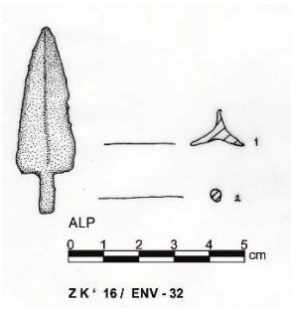
Kat. No:42	
Buluntu Tarihi:28.09.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 27	
Kodu: AMM	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 80 cm / V 25-1	
Buluntu Konumu: Altıncı havalandırmanın üzerinde (E1), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:9,2 cm, Sap Uzunluğu: 4 cm, En:1,5 cm, Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: İki yüzeyli, alt kısmı yassı, sapı yuvarlak kesitli korozyona uğramış ok ucunun sapla birleşim kısmında boğum bulunmaktadır.	
Benzerleri: Oransay 2006, Şek. 10, D25; Türktüzün, Oransay, Ünan 2017, 34,Res.8.6;Waldbaum 1983 Pl. 5.79; Davidson 1952, Pl.91. 1529.	

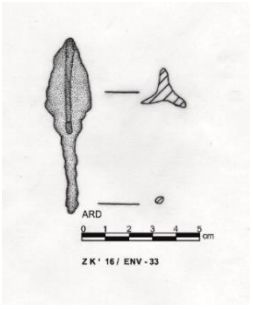
Kat. No:43	
Buluntu Tarihi: 28.09.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 28	
Kodu: AMP	
Dönemi: Geç Roma(MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 86 cm / V 25-3	
Buluntu Konumu: Altıncı havalandırmanın üst dolgusu, yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:7,8 cm, Sap Uzunluğu: 5,3 cm, En:0,9 cm, Kalınlık:0,8 cm	
Tanımı: Yuvarlak kesitli, uca doğru dar bir açıyla sivrilen, uzun sapa sahip ok ucu tam olarak korunmuştur.	
Benzerleri: Yavaş 2017, 46, Şek. 8.122; Altınsapan, Gerengi, Palalı 2015, 8,Env. No: KH2013-M98.	

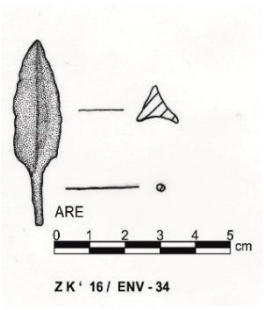
Kat. No:44	
Buluntu Tarihi: 04.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 29	
Kodu: AHF	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 145 cm / V 25-1	
Buluntu Konumu: Yapının doğusu (A5), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:7,8 cm, Sap uzunluğu: 3,3 cm, Kalınlık:0,9-0,5 cm, En:1,1 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen, kısa saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.48;Alicu ve diğerleri 1994, 35, Pl. 22, 172–173; Hachmann 1961, Taf. 10.7; Henning 2007, 667, Taf. 2, 14; James 2004, 220, Fig. 130, No 791; Luik 2002, 195, Abb. 90, 200; Oransay 2006, 119, Şek. 17, Lev. XXI, G48; Pasinli ve diğerleri 1994, 347, Res. 8; Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1994, 1996; Demirer 2013, 214, D8-D9.	

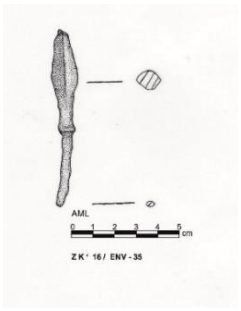
Kat. No:45	
Buluntu Tarihi: 23.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 30	
Kodu: AMB	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 358 cm / V 24-2	
Buluntu Konumu: Güneybatının güneyindeki havalandırmanın içi (E5), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:9,5 cm, Sap uzunluğu: 3,9 cm, En: 0,9 cm, Kalınlık:0,9 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen eğilmiş uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1986.; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

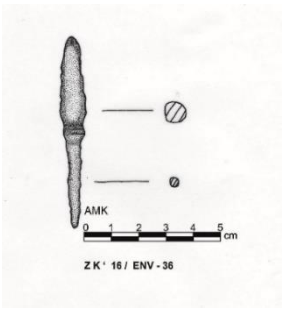
Kat. No:46	
Buluntu Tarihi: 10.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 31	
Kodu: AJA	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 165 cm / U 24-4	
Buluntu Konumu: Alanın kuzeybatısı (A2), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:8,2 cm, Sap uzunluğu: 4,5 cm, Kalınlık-a:0,9 cm, Kalınlık-b:0,5 cm, En: 1 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, uca doğru sivrileşen, gövdesi kısa, uç kısmı kopmuş, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1990; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

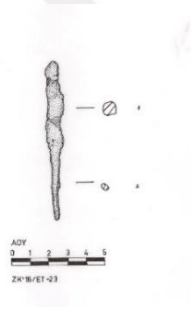
Kat. No:47	
Buluntu Tarihi:22.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 32	
Kodu: ALP	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 171 cm / AB 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının kuzeybatı tarafı (E2), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,2 cm, Sap uzunluğu:1,1 cm, En: 1,5 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 110, Fig. 4, 2a; 117, Fig. 8.4; Delrue 2007, 243, Fig. 4.7; James 2004, 201, Fig. 122. No.683-684; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2;Luik 2002, Taf. 12.12; Demirer 2013, 212, D5.	

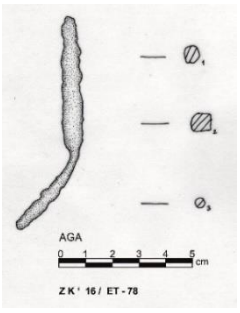
Kat. No:48	
Buluntu Tarihi: 07.11.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 33	
Kodu: ARD	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 548 cm / V 24-4	
Buluntu Konumu: Beşinci havalandırmanın içi (B3), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:7,4 cm, Sap Uzunluğu:3,3 cm, En: 1,9 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

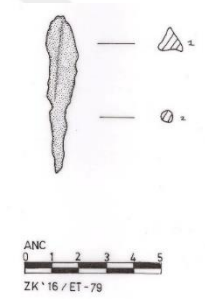
Kat. No:49 **Buluntu Tarihi:** 08.11.2016 **Kazı No:** ZK'16/ENV 34 **Kodu:** ARE **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y: -**	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AR 30-3	
Buluntu Konumu: Kilisenin kuzeyi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5 cm, Sap Uzunluğu:1,4 cm, En: 1,2 cm, Kalınlık:0,2 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-38.	

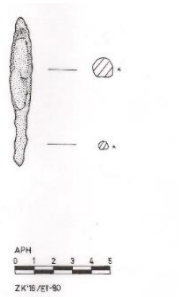
Kat. No:50 **Buluntu Tarihi:** 27.09.2016 **Kazı No:** ZK'16/ENV 35 **Kodu:** AML **Dönemi:** Geç Roma (MS 6-7. yy) **K.B.Y:** S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 96 cm / V25-3	
Buluntu Konumu: Beşinci havalandırma deliğin doğusu(A2), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:8,2 cm, Sap uzunluğu:3,4 cm, En: 1,1 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yaprak kesitli, sapa doğru olan bölümde boğuma sahip, uzun ince bir boyun, sap ve uç kısmı yüksekliği birbirine yakın dairesel kesitli bir iğne, sap kısmı eğilmiş olan ok ucu korozyona uğramıştır.	
Benzerleri: Yavaş, Demirek Gökalp, Güder, Kurt 2018, 201, Sıra No:14	

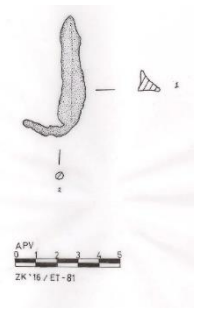
Kat. No:51	
Buluntu Tarihi: 27.09.2016	
Kazı No: ZK'16/ENV 36	
Kodu: AMK	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 85 cm / V25-3	
Buluntu Konumu: Beşinci havalandırmanın doğusu (A2), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:7 cm, Sap uzunluğu:3,4 cm, En: 0,8 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanım: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formlu, sap kısmına geçişte boğumlu ve uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: James 2004, Pl.5. 77,80.; Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2004.; Unz, Deschler Erb 1997,Taf. 22, 431-458.	

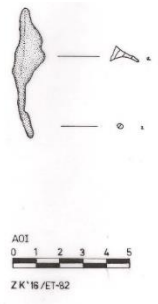
Kat. No:52	
Buluntu Tarihi: 18.10.2016	
Kazı No: ZK’16/ET 23	
Kodu: AOY	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 545 cm / V 25-1	
Buluntu Konumu: Birinci ve ikinci havalandırma içi (A5), yapı içi	
Ölçüleri: Uzunluk: 8,5 cm, Sap uzunluğu: 3,8 cm, En: 0,9 cm, Kalınlık: 0,7 cm	
Tanımı: Alt kısımda üçgenimsi, sapa doğru olan bölümde boğuma sahip, sap ve uç kısmı yüksekliği birbirine yakın, dört yüzeyli, uzun saplı ok ucu korozyona uğramıştır.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2004; Unz, Deschler Erb 1997,Taf. 22, 431-458; James 2004, Pl.5. 77,80.	

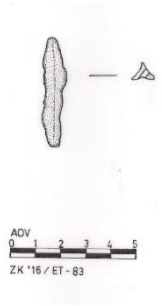
Kat. No:53	
Buluntu Tarihi: 28.07.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 78	
Kodu: AGA	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-1	
Buluntu Konumu: Güney kulenin birinci katı	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,9 cm, Sap uzunluğu: 3 cm, En: 0,8 cm Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu ve uca doğru sivrileşen, sap kısmı eğilmiş, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1986.	

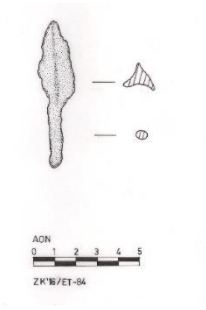
Kat. No:54	
Buluntu Tarihi: 03.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 79	
Kodu: ANC	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 100 cm / V 24-2	
Buluntu Konumu: Beşinci havalandırmanın üst dolgu toprak (E1), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,7 cm, Sap uzunluğu:2,4 cm, En: 1,1 cm Kalınlık: 0,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2	

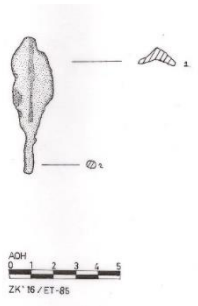
Kat. No:55 **Buluntu Tarihi:** 20.10.2016 **Kazı No:** ZK'16/ET 80 **Kodu:** APH **Dönemi:** Geç Roma (MS 6-7. yy) **K.B.Y:** S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 545 cm / V 25-1	
Buluntu Konumu: İkinci havalandırmanın içi (B3), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,8 cm, Sap uzunluğu:3 cm, En: 1,1 cm, Kalınlık: 0,6 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, ucun üst kısmı boğumlu ve uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.44;Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2008; Kazanski, 2003, 100, Pl.26, 9-24.	

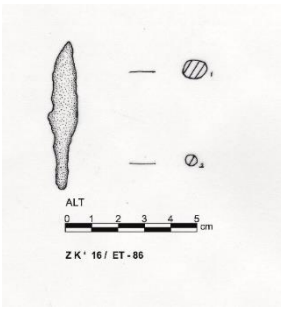
Kat. No:56 **Buluntu Tarihi:** 05.11.2016 **Kazı No:** ZK'16/ET 81 **Kodu:** APV **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AF 28-1	
Buluntu Konumu: A Yapısının kuzeyi	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,7 cm, Sap uzunluğu: 2,3 cm, En: 1,2 cm Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve sap kısmı eğimli sona eren uzun saplı, yaprak kenarlarında kopma kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712;Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

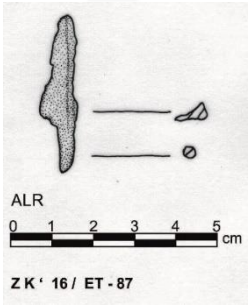
Kat. No:57 **Buluntu Tarihi:** 15.10.2016 **Kazı No:** ZK’16/ET 82 **Kodu:** AOI **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y: -**	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AY 30-4	
Buluntu Konumu: Ana kaya sunağının doğusu.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,5 cm, Sap uzunluğu:2,2 cm, En: 1,2 cm Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren uzun saplı, bir yaprağı eksik ve kenarlarında kopma kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

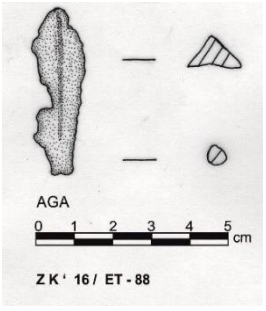
Kat. No:58 **Buluntu Tarihi:** 18.10.2016 **Kazı No:** ZK’16/ET 83 **Kodu:** AOV **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 545 cm / U 25-3	
Buluntu Konumu: Birinci ve ikinci havalandırma arası (E5), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,3 cm En: 0,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve sapı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

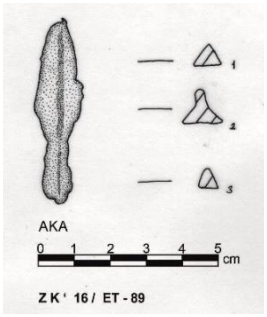
Kat. No:59	
Buluntu Tarihi:17.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 84	
Kodu: AON	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 542 cm / U 25-3	
Buluntu Konumu: Birinci ve ikinci havalandırmanın içi (E5), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Sap Uzunluğu: 3,1 cm, En: 1,7 cm Kalınlık: 0,6 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

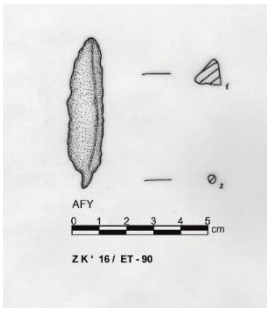
Kat. No:60	
Buluntu Tarihi: 13.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 85	
Kodu: AOH	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 430 cm / V 25-3	
Buluntu Konumu: Altıncı havalandırma içi (A1), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,1 cm, Sap Uzunluğu: 1,9 cm, En: 1,8 cm, Kalınlık:0,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

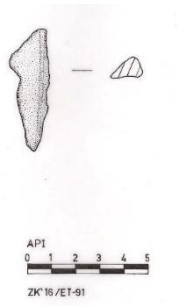
Kat. No:61	
Buluntu Tarihi: 22.08. 2016	
Kazı No: ZK'16/ET 86	
Kodu: ALT	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 430 cm / V 25-1	
Buluntu Konumu: KB-GB havalandırmalarını bağlayan koridorun güneyi, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,6 cm, Sap uzunluğu: 1,9 cm, En: 1,1 cm, Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Mitchell 1980, 246, Fig.119.44;Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2008.; Kazanski, 2003, 100, Pl.26. 9-24.	

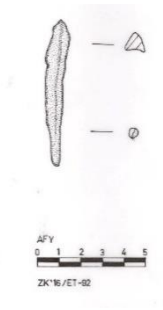
Kat. No:62	
Buluntu Tarihi: 22.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 87	
Kodu: ALR	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 173 cm / AB 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının kuzeybatı tarafı (E3)	
Ölçüleri: Uzunluk: 3,8 cm, Sap uzunluğu: 1 cm, En: 0,9 cm Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve bir yaprağı eksiktir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

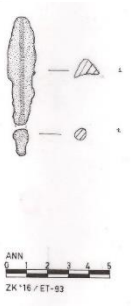
Kat. No:63	
Buluntu Tarihi: 28.07.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 88	
Kodu: AGA	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-1	
Buluntu Konumu: Güney kulenin birinci katı	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,3 cm En: 1,3 cm Kalınlık: 0,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uç kısmında kırılmalar sap kısmı olmayan, yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler görülmektedir	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

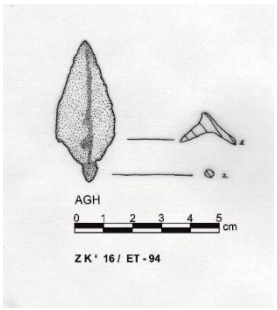
Kat. No:64	
Buluntu Tarihi: 13.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 89	
Kodu: AKA	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 202 cm / U 24-2	
Buluntu Konumu: Alanın kuzeybatısı (D2), yapı dışı	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,1 cm, Sap Uzunluğu:1,7 cm, En:1,3 - 0,8 cm, Kalınlık:0,6 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ve sap kısmı geniş olan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

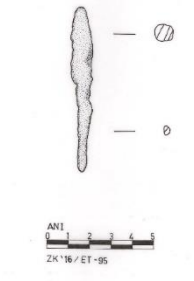
Kat. No:65	
Buluntu Tarihi: 27.07.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 90	
Kodu: AFY	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-1	
Buluntu Konumu: Güney kulenin birinci katı, yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,5 cm, Sap Uzunluğu: 0,5 cm, En: 1,3 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 202, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

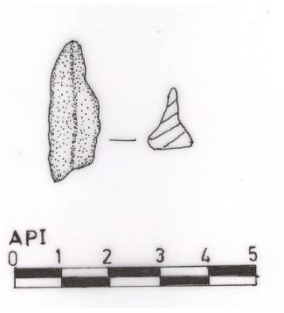
Kat. No:66	
Buluntu Tarihi: 21.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 91	
Kodu: API	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AF 28-4	
Buluntu Konumu: A yapısının kuzeyi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5 cm, En: 1,8 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen sap kısmı olmayan, yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve bir yaprağı eksik olduğu görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

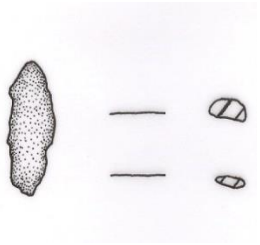
Kat. No:67	
Buluntu Tarihi: 27.07.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 92	
Kodu: AFY	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-1	
Buluntu Konumu: Güney kulenin birinci katı.	
Ölçüleri: Uzunluk: 6,8 cm, Sap uzunluğu: 1,5 cm, En: 0,9 cm, Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, Pl. CXXIII No. 2004.	

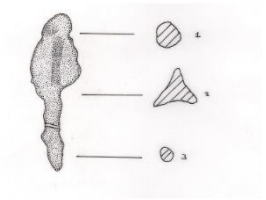
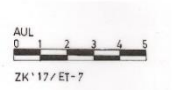
Kat. No:68	
Buluntu Tarihi: 04.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 93	
Kodu: ANN	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 422 cm / V 24-4	
Buluntu Konumu: Beşinci havalandırmanın içi (A2), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 5,1 cm, Sap Uzunluğu: 1,2 cm, En: 1,4 cm, Kalınlık: 0,6 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren, sap kısmı kırık olan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

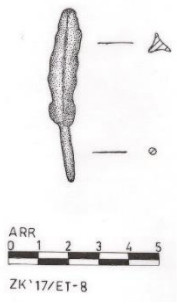
Kat. No:69	
Buluntu Tarihi: 02.08.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 94	
Kodu: AGH	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: M Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 152 cm / AC 27-3	
Buluntu Konumu: Yapının doğusu (E2), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,8 cm, Sap uzunluğu: 0,7 cm, En: 2 cm, Kalınlık: 0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 27.	

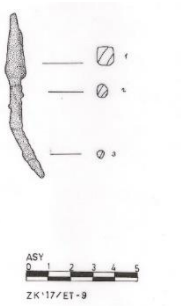
Kat. No:70	
Buluntu Tarihi: 03.10.2016	
Kazı No: ZK'16/ET 95	
Kodu: ANI	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: S Yapısı (Sığınak)	
Seviye / Karelaj: 168 cm / V 24-2	
Buluntu Konumu: Dördüncü havalandırmanın üstündeki dolgu toprak, yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk: 7,7 cm, Sap Uzunluğu: 4,1 cm, En: 1,1 cm, Kalınlık: 0,4 cm	
Tanımı: Alt kısımda üçgenimsi, sapa doğru olan bölümde boğuma sahip, sap ve uç kısmı yüksekliği birbirine yakın, dört yüzeyli, uzun saplı ok ucu korozyona uğramıştır.	
Benzerleri: Yavaş 2017, 45, Şekil.5; Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 2004; Unz, Deschler Erb 1997,Taf. 22, 431-458; James 2004, Pl.5. 77,80.	

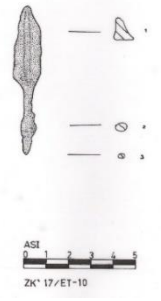
Kat. No:71	
Buluntu Tarihi: 21.10.2016	
Kazı No:	
Kodu: API	
Dönemi: ?	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AF 28-4	
Buluntu Konumu: A yapısının kuzeyi.	
Ölçüleri: Uzunluk:2,9 cm, En:2,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, gövdenin bir kısmı ve sap kısmı olmayan, yüzeyinde kopmalar görülmektedir.	
Benzerleri:?	

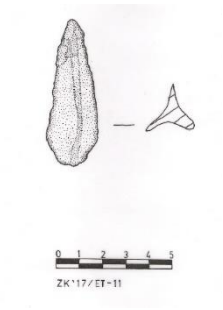
Kat. No:72	
Buluntu Tarihi: 19.10.2016	
Kazı No:	
Kodu: AFY	
Dönemi: ?	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-1	
Buluntu Konumu: Güney kulenin 1. Katı	
Ölçüleri: Uzunluk: 2.1 cm, En:0,8 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde keskin olmayan sadece uç kısmı ele geçen ok ucunun gövdenin yarısı ve sap kısmı bulunmamaktadır.	
Benzerleri:?	

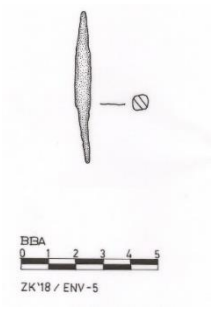
Kat. No:73	
Buluntu Tarihi: 16.08.2017	
Kazı No: ZK'17/ET 7	
Kodu: AUL	
Dönemi: Geç Roma(MS 5-6. yy)	
K.B.Y: T Yapısı (Mithradeum)	
Seviye / Karelaj: 404 cm / T 26-4	
Buluntu Konumu: Yapının kuzeyi (D2), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,9 cm, sap uzunluğu:2,9 cm, En:1,9 cm, Kalınlık:0,5 - 0,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 13.	

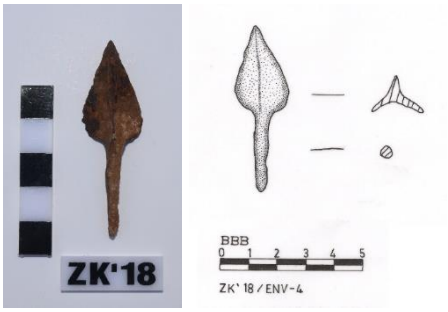
Kat. No:74	
Buluntu Tarihi: 14.03.2017	
Kazı No: ZK'17/ET 8	
Kodu: ARR	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AP 26-2	
Buluntu Konumu: Arsenal'in batısı (E2).	
Ölçüleri: Uzunluk:5,8 cm, Sap Uzunluğu:1,9 cm, En: 0,8 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan uca doğru sivrileşen, kısa saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-8.	

Kat. No:75	
Buluntu Tarihi: 24.04.2017	
Kazı No: ZK'17/ET 9	
Kodu: ASY	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: T Yapısı (Mithradeum)	
Seviye / Karelaj: 277 cm / U 26-1	
Buluntu Konumu: Girişin kuzeyi (A5), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:7,4 cm, Sap Uzunluğu:4,4 cm, En:0,9 cm, Kalınlık:0,4 - 0,8 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, ucun sap kısmı ile birleşen yeri boğumlu ve uca doğru sivrileşen, sap kısmı eğik, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Yavaş, Demirel Gökalp, Güder, Kurt 2018, 197, Sıra No:2; Yavaş 2017, 46, Şek.7.	

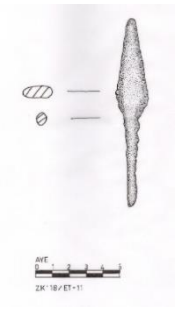
Kat. No:76	
Buluntu Tarihi: 18.04.2017	
Kazı No: ZK'17/ET 10	
Kodu: ASI	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: T Yapısı (Mithradeum)	
Seviye / Karelaj: 277 cm / U 26-2	
Buluntu Konumu: Yapının kuzeyi (A1), yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:6,7 cm, Sap Uzunluğu:3 cm, Kalınlık:0,3 cm - 0,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: : Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

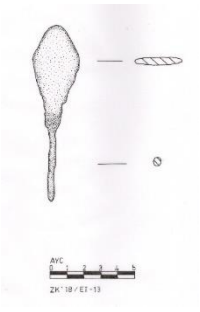
Kat. No:77 **Buluntu Tarihi:** 28.04.2017 **Kazı No:** ZK'17/ET 11 **Kodu:** ATP **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** T Yapısı (Mithradeum)	
Seviye / Karelaj: 312 cm / T 26-3	
Buluntu Konumu: Yapının batısı (E5) , yapı dışı.	
Ölçüleri: Uzunluk:6,4 cm, En:2,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, sap kısmı olmayan ok ucun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 105, Fig. 1. 1-9; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69.	

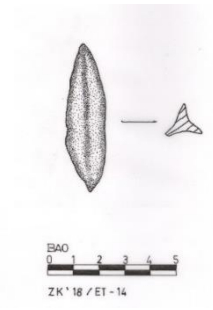
Kat. No:78 **Buluntu Tarihi:** 04.09.2018 **Kazı No:** ZK'18/ENV 5 **Kodu:** BBA **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / R 24-4	
Buluntu Konumu: Kuzey Kulenin kuzey yamacı	
Ölçüleri: Uzunluk:5,5 cm, Sap Uzunluğu:1,9 cm, En:0,5 cm, Kalınlık:0,2 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen formu benzer tiplerine oranla kısa, uca doğru sivrileşen, kısa saplı ok ucu.	
Benzerleri: Vujovıć ve Cvıjetıć 2018, 50, Fig. 9. 2,3; Mitchell 1980, 246, Fig.119. 48;Istenić, Laharnar ve Horvat, 2015, 70, Plate. 4.6; Stiebel and Magness, 2007, 88, Pl. 24.3;	

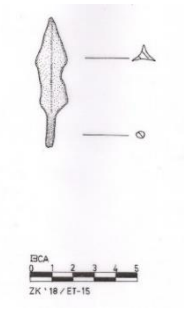
Kat. No:79	
Buluntu Tarihi: 06.09.2018	
Kazı No: ZK'18/ENV 9	
Kodu: BBB	
Dönemi: Geç Roma (MS 4-5. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / S 22-3	
Buluntu Konumu: Kuzey yamaç	
Ölçüleri: Uzunluk:5,8 cm, Sap Uzunluğu:2,7 cm, En:1,9 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Vujović ve Cvıjetıć 2018, 49, Fig. 8.1; Mitchell 1980, 246, Fig.119.43; Istenić, Laharnar ve Horvat, 2015, 70, Plate. 4.6**.**	

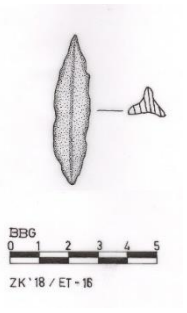
Kat. No:80	
Buluntu Tarihi: 24.10.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 10	
Kodu: BCH	
EseDönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AT 39-3	
Buluntu Konumu: Yol Çalışması	
Ölçüleri: Uzunluk:7,4 cm, Sap uzunluğu:2,7 cm, En:0,8 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Dik üçgen uzun, dört yüzeyli korozyona uğramış, ucun sap kısmı boğumlu ve uca doğru sivrileşen uzun saplı, yüzeyinde bozulmalar ve kopmalar görülmektedir.	
Benzerleri: James 2004, 201, Fig. 122, No. 677; Baykan 2017, 25, Res. 7.	

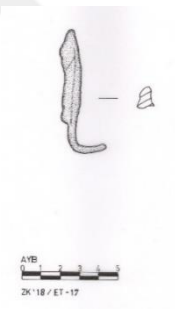
Kat. No:81	
Buluntu Tarihi: 04.08.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 11	
Kodu: AYE	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 227 cm / AC 26-4	
Buluntu Konumu: Güneybatı (A5), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:11,1 cm, Sap Uzunluğu:5,2 cm, En:1,8 cm, Kalınlık:0,6 cm	
Tanımı: İki yüzeyli yassı formlu, dik üçgen biçimli uca doğru sivrileşen, sapı yuvarlak kesitli korozyona uğramış uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69; Arslan, Aybek, Durak 2017, 71, Figür 11; Aygör 2017, 18, Res. 4.	

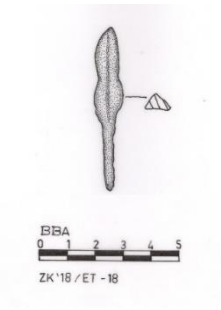
Kat. No:82	
Buluntu Tarihi: 03.08.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 13	
Kodu: AYC	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 220 cm / AC 27-3	
Buluntu Konumu: Güneydoğu (B3), yapı içi	
Ölçüleri: Uzunluk:10,3 cm, Sap Uzunluğu:4,2 cm, En:2,4 cm, Kalınlık:0,5 cm	
Tanımı: Yassı kesitli eşkenar dörtgen biçimli ok ucu korozyona uğramıştır. Ağzın sivri kısmı yuvarlatılmış olup dairesel kesitli sap kısmı, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Yavaş, Demirel Gökalp, Güder, Kurt 2018, 183-201, Şekil. 1, Kat.No.9; Waldbaum 1983, 32, Pl. 4, 53; Conze 1913, 327-328, Beiblatt 69; Aygör 2017, 16-17, Res. 2-3.	

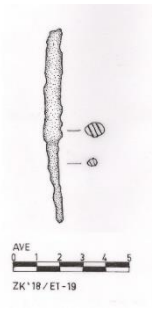
Kat. No:83 **Buluntu Tarihi:** 27.08.2018 **Kazı No:** ZK’18/ET 14 **Kodu:** BAO **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y:** G Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 270 cm / AB 27-2	
Buluntu Konumu: Merkez alan (C4), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,7 cm, En:1,5 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen sap kısmı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

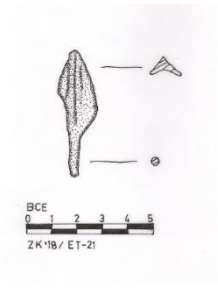
Kat. No:84 **Buluntu Tarihi:** 04.10.2018 **Kazı No:** ZK’18/ET 15 **Kodu:** BCA **Dönemi:** Geç Roma (MS 5-6. yy) **K.B.Y: -**	
Seviye / Karelaj: Yüzey / R 24-4	
Buluntu Konumu: Kuzey kulenin yamacı	
Ölçüleri: Uzunluk:6,1 cm, Sap Uzunluğu:2 cm, En:1 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren uzun saplı ok ucunun kenarlarında kopma, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 105, Fig. 1, 4-15; Kazanski 2019, 263, Phc. 5. 2-38.	

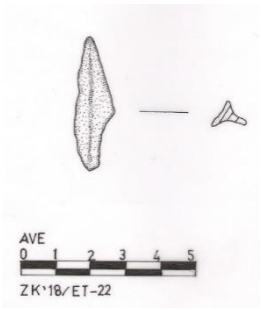
Kat. No:85	
Buluntu Tarihi: 12.09.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 16	
Kodu: BBG	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / U 25-4	
Buluntu Konumu: S Yapısının kuzeyi	
Ölçüleri: Uzunluk:5 cm, En:1,2 cm	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan uca doğru sivrileşen, kenarlarında kopma, kırılmalar ve sap kısmı eksiktir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 105, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22.	

Kat. No:86	
Buluntu Tarihi: 02.08.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 17	
Kodu: AYB	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6.yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 237 cm / AB 26-4	
Buluntu Konumu: Kuzeybatı (E1), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:6,4 cm, Sap Uzunluğu:1,3 cm, En:0,9 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren ok ucunun sap kısmı yana doğru eğilmiş, yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.17; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2;	

Kat. No:87	
Buluntu Tarihi: 04.09.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 18	
Kodu: BBA	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / R 24-4	
Buluntu Konumu: Kuzey Kulenin kuzey yamacı	
Ölçüleri: Uzunluk:5,6 cm, Sap Uzunluk:2,5 cm, En:0,5 cm, Kalınlık:0,3 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen uzun saplı ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

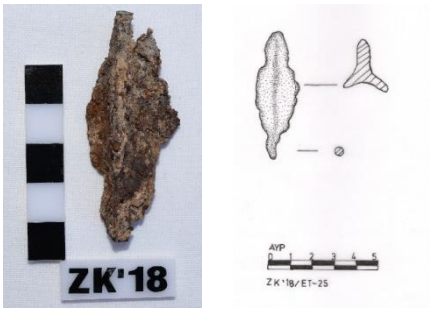
Kat. No:88	
Buluntu Tarihi: 25.07.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 19	
Kodu: AVE	
Dönemi: Geç Roma (MS 6-7. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-2	
Buluntu Konumu: Güney Kule 1. Kat	
Ölçüleri: Uzunluk:8,9 cm, Sap Uzunluğu:3,4 cm, En:0,7 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Dört yüzeyli, korozyona uğramış, dik üçgen uzun formlu, uca doğru sivrileşen, uç kısmı kırık, uzun saplı ok ucunun yüzeyinde bozulmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Robinson 1941, 394– 395, Pl. CXXIII, 1995-1997.	

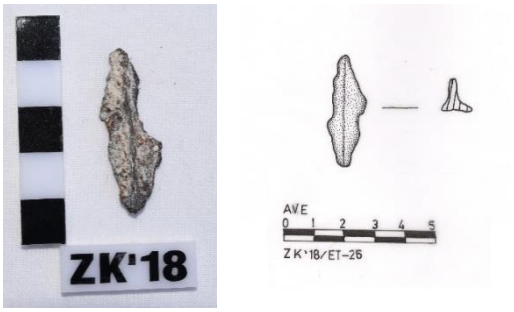
Kat. No:89	
Buluntu Tarihi: 18.10.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 21	
Kodu: BCE	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / AD 40	
Buluntu Konumu: Yol Çalışması	
Ölçüleri: Uzunluk: 4,9 cm, Sap Uzunluk:1,5 cm, En: 1,4 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı, yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar; bir kenarında eksiklik görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

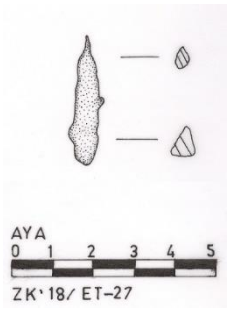
Kat. No:90	
Buluntu Tarihi: 25.07.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 22	
Kodu: AVE	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD 35-2	
Buluntu Konumu: Güney Kule 1. Kat	
Ölçüleri: Uzunluk:3,7 cm, En:1 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen sapı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma ve kırılmalar mevcuttur.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

Kat. No:91	
Buluntu Tarihi: 11.10.2018	
Kazı No: ZK’18/ET 23	
Kodu: BCC	
Dönemi: ?	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / U,T / 26-27	
Buluntu Konumu: Mithrasın dışındaki alan	
Ölçüleri: Uzunluk:6,7 cm, En:1,4 cm, Kalınlık:0,8	
Tanımı: Konik formlu, gövdenin içi sapın girmesi için boş bırakılmış, bir parçası eksik korozyonlu olan okun yüzeyinde bozulmalar ve kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Alicu ve diğerleri 1994, 35, Pl. 23, 159, 165, 167–168; Bishop ve Coulston 1989, 16, 4.9, 4.10; Feugere 1994, 8, Fig. 6, 1– 9; James 2004,218, Fig. 129, 757, 766,769, Fig. 130,775–777; Luik 2002, 194, Abb. 88, 162; Manning 1985, Pl. 66, 59–82; Niblett ve diğerleri 2006, 158, Fig. 47.72; ; Waldbaum 1983, 32, Pl. 2, 16; Demirer 2013, 211, D2.	

Kat. No:92	
Buluntu Tarihi: 03.08.2018	
Kazı No: ZK’18/ET 24	
Kodu: AYC	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 220 cm / AC 27-3	
Buluntu Konumu: Güneydoğu (B3), yapı içi	
Ölçüleri: Uzunluk:4,9 cm, En:0,9 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen, kısa saplı olan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: James 2004, 201, Fig. 122, No. 681-683.	

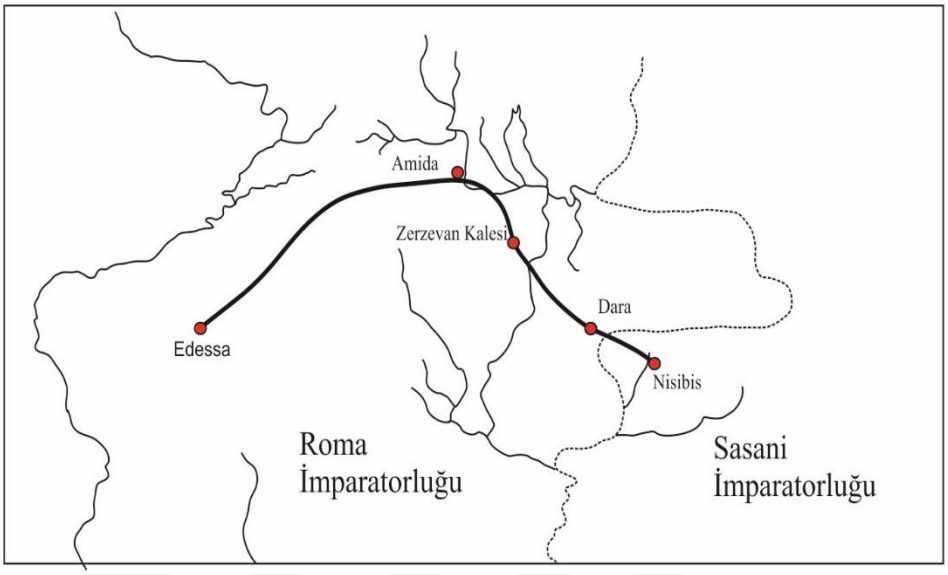
Kat. No:93	
Buluntu Tarihi: 07.08.2018	
Kazı No: ZK’18/ET 25	
Kodu: AYP	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: N Yapısı	
Seviye / Karelaj: 252 cm / AC 26-4	
Buluntu Konumu: Orta alan (A3), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:5,7 cm, Sap Uzunluğu:1,1 cm, En:2 cm, Kalınlık:0,4 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, kanat çıkıntıları yuvarlatılmış, uca doğru sivrileşen ve eğimli sona eren kısa saplı, sapın bir kısmı eksik yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar görülmektedir.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; 117, Fig. 8.4; Davies 1977, 259, Fig. 1.4; Delrue 2007, 241, Fig. 3.19; James 2004, 203, Fig. 123, No 706–712; Krekovic 1994, 220, Fig. 7.2.	

Kat. No:94	
Buluntu Tarihi: 25.07.2018	
Kazı No: ZK’18/ET 26	
Kodu: AVE	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: -	
Seviye / Karelaj: Yüzey / BD35-2	
Buluntu Konumu: Güney Kule 1. Kat	
Ölçüleri: Uzunluk: 3,6 cm, En:1 cm	
Tanımı: Üç yapraklı, korozyona uğramış, gövdesi üzerinde yer alan zırhı fazla keskin olmayan, uca doğru sivrileşen sapı olmayan ok ucunun yaprak kenarlarında kopma, kırılmalar ve eksiklikler bulunmaktadır.	
Benzerleri: Bitner–Wróblewska ve Kontny 2006, 108, Fig. 1, 16–19; Byzanz 2010, 292, Res. 352; Horvat 2002, 127, Fig. 6.22;Delrue 2007, 242, Fig.15.	

Kat. No:95	
Buluntu Tarihi: 02.08.2018	
Kazı No: ZK'18/ET 27	
Kodu: AYA	
Dönemi: Geç Roma (MS 5-6. yy)	
K.B.Y: N Yapısı (Konut)	
Seviye / Karelaj: 218 cm / AC 26-4	
Buluntu Konumu: Güneybatı (B1), yapı içi.	
Ölçüleri: Uzunluk:3,2 cm, En:0,6 cm, Kalınlık:0,4	
Tanımı: Üç yapraklı korozyona uğramış, dik üçgen biçimli kanatları yuvarlatılmış, zırhı ve bir yaprağı eksik, yüzeyinde ve kanata bozulmalar ve eksiklikler görülmektedir.	
Benzerleri: James 2004, 201, Fig. 122, No. 681-683	

LEVHALAR

LEVHA 1

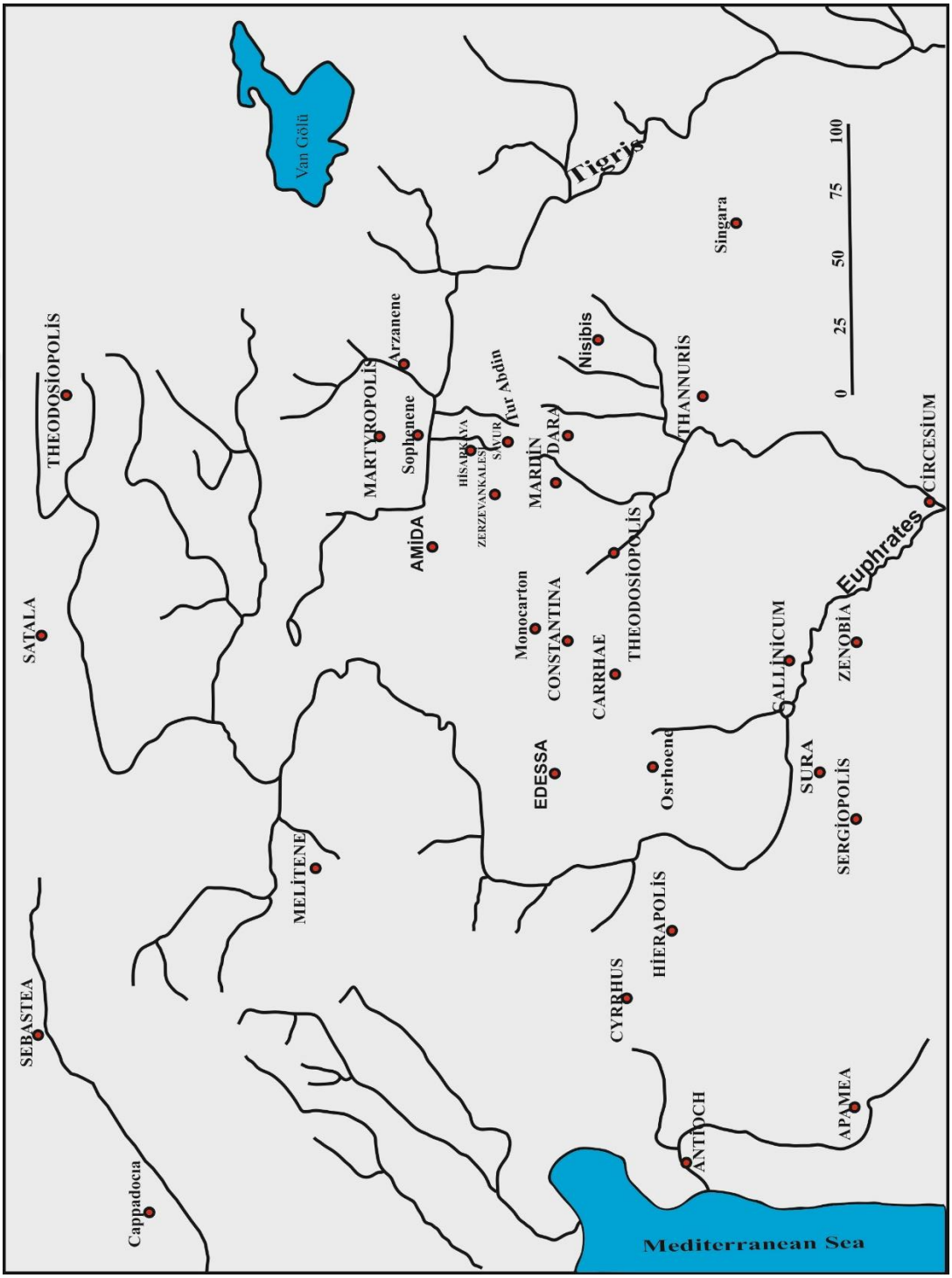

a. Bölgenin Ticaret Yolları Üzerindeki Önemli Merkezleri

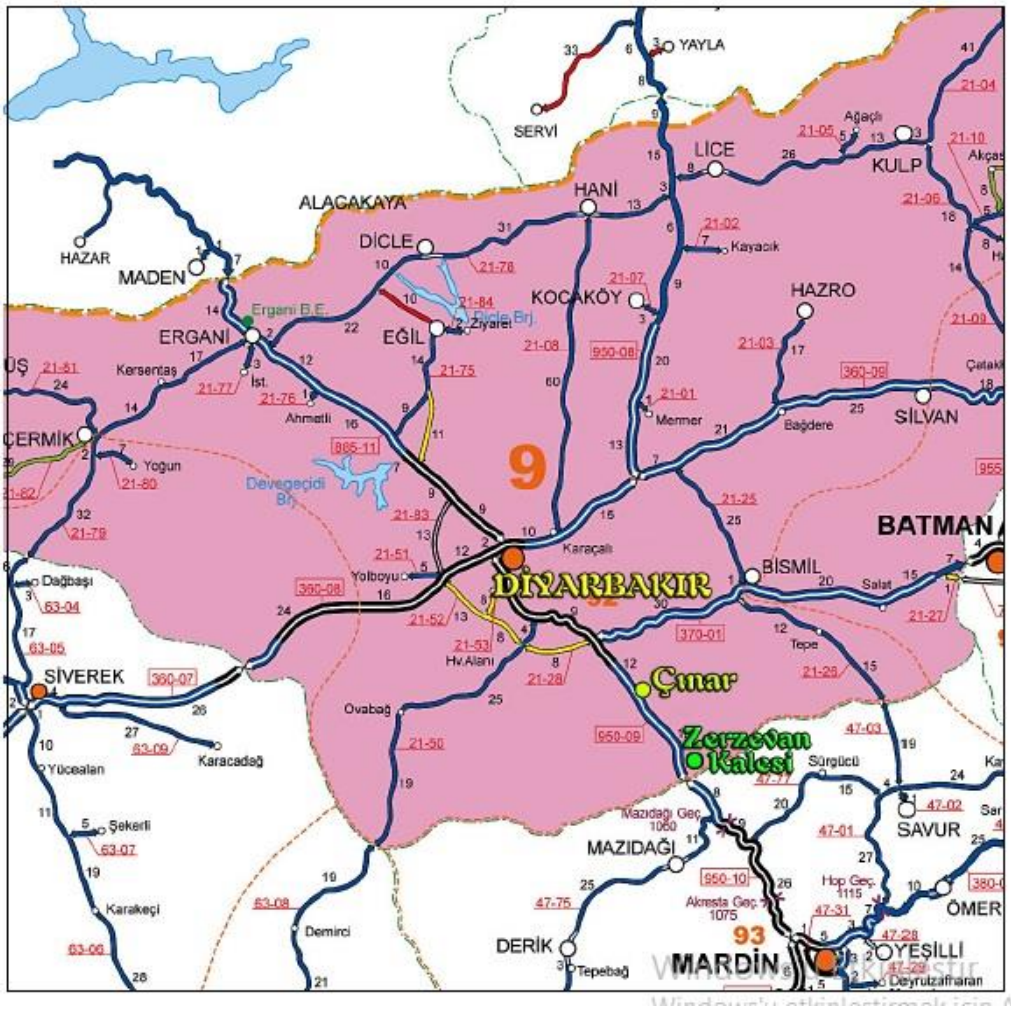

b. I.Justinianus'un İlk Yıllarında Mezopotamya'da Geç Roma-Sasani Sınırı

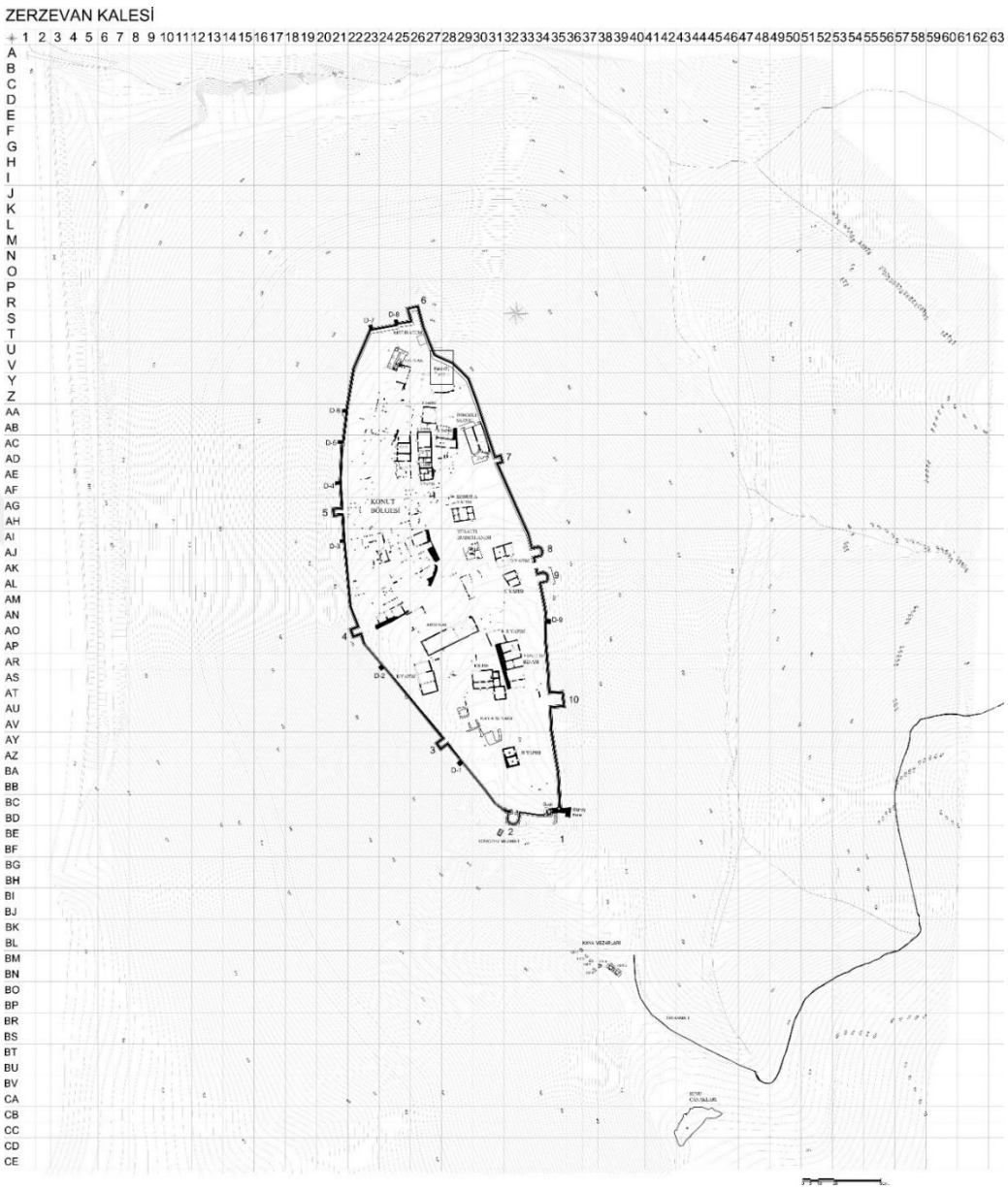
LEVHA 2

6. Yüzyılda Roma'nın Doğu Sınırı (Anastasius ve Justianus Dönemi)

Zerzevan Kalesi'nin Konumu

Zerzevan Kalesi Ana Plan

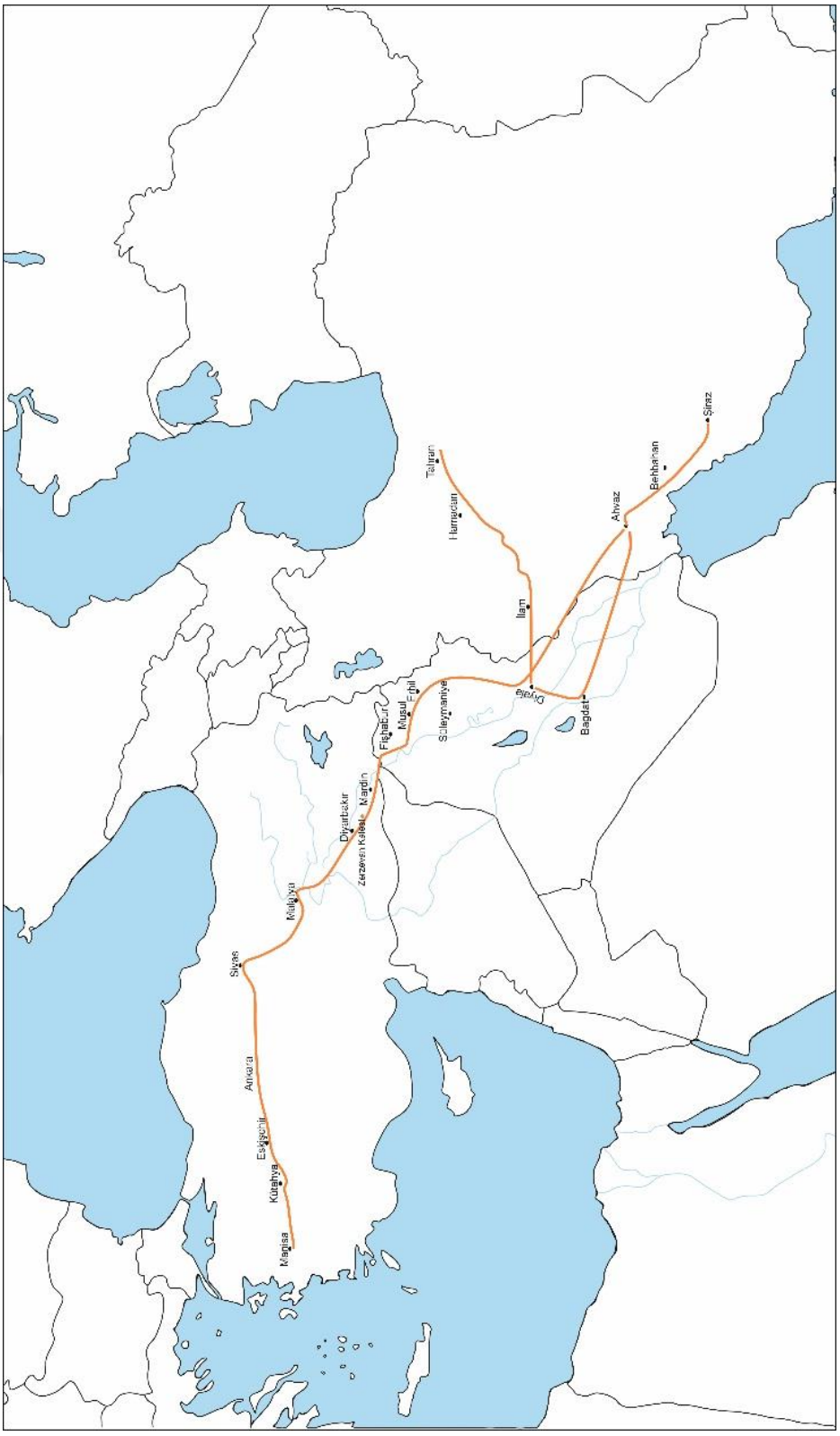
Zerzevan Kalesi Yerleşim Planı (Detaylı)

LEVHA 6

Zerzevan Kalesi Hava Fotoğrafı

LEVHA 7

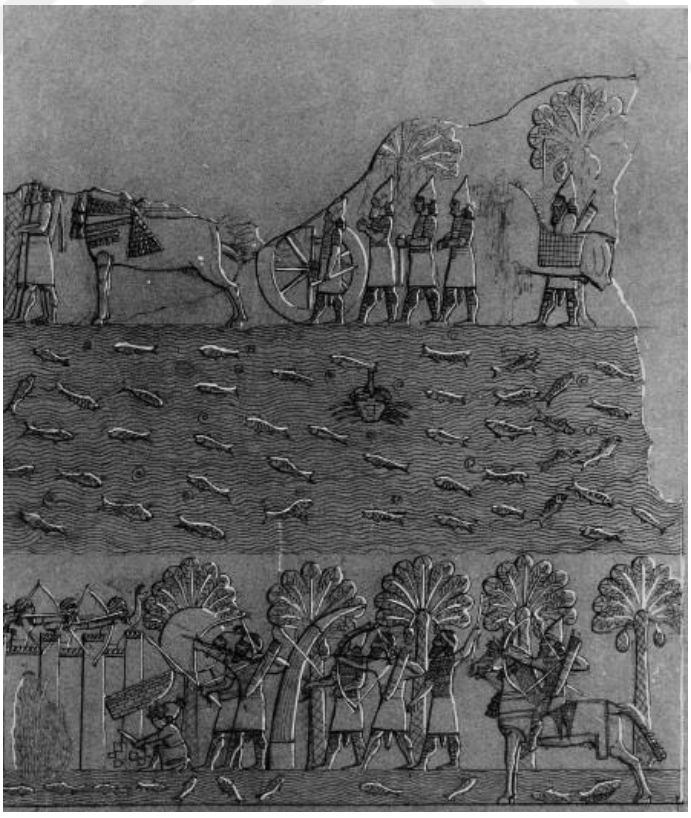

Antik Pers Kral Yolu

LEVHA 8

a. Morella la Vella Mağarası

b. Ninive Güney-Batı Sarayı XIX numaralı avludaki kuşatma sahnesi

Kat. No: 1

Kat. No: 2

Kat. No: 6

Kat. No:8

Kat. No:12

Kat. No:13

Kat. No: 17

Kat. No:29

Kat. No: 10

Zerzevan Kalesi Üç Yaprak Formlu Ok Uçları

Kat. No: 5

Kat. No: 11

Kat. No: 15

Kat. No: 16

Kat. No: 44

Kat. No: 45

Kat. No: 46

Kat. No:51

Kat. No: 75

Zerzevan Kalesi Dörtgen Formlu Ok Uçları

Kat. No: 40

Kat. No: 42

Kat. No: 81

Kat. No: 82

Zerzevan Kalesi Yassı Formlu Ok Uçları

Kat. No: 91

Kat. No: 30

Zerzevan Kalesi Soketli Ok Uçları

LEVHA 13

a. 2014 Etütlük Ok Uçları

b. 2015 Etütlük Eserler

LEVHA 14

2015 Envanterlik Ok Uçları

LEVHA 15

a. 2016 Envanterlik Ok Uçları

b. 2016 Etütlük Ok uçları

LEVHA 16

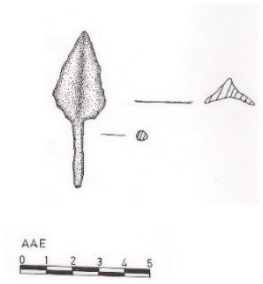
a. 2017 Etütlük Ok Uçları

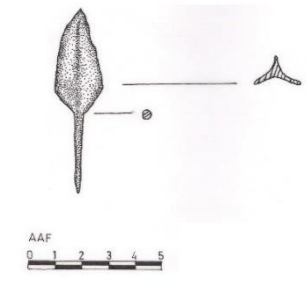
b. 2018 Envanterlik Ok Uçları

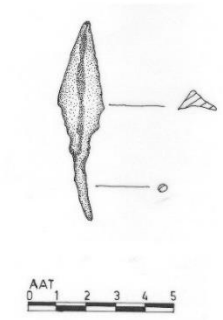
2018 Etütlük Ok Uçları

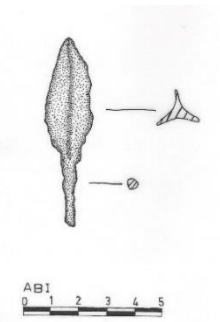
Kat. No: 1

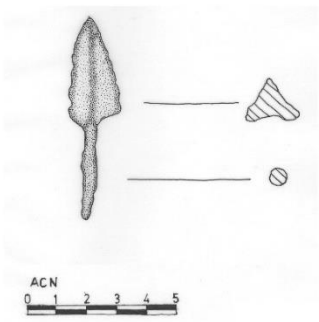
Kat. No: 2

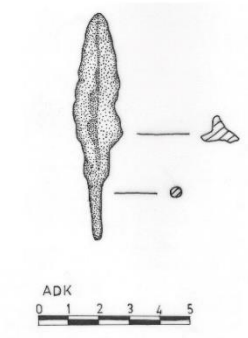
Kat. No: 6

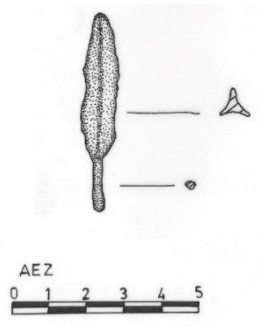
Kat. No: 8

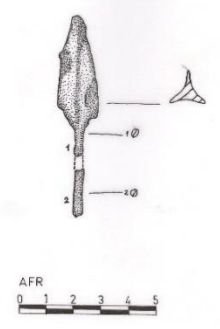
Kat. No: 12

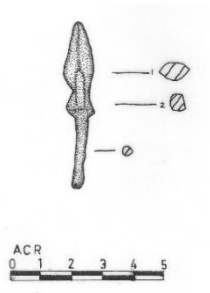
Kat. No: 13

Kat. No: 17

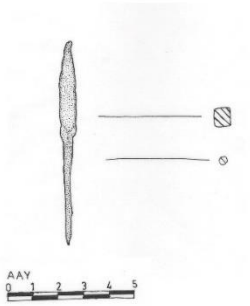

Kat. No: 29

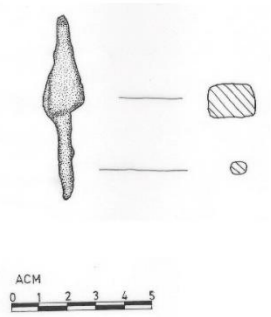

Kat. No: 10

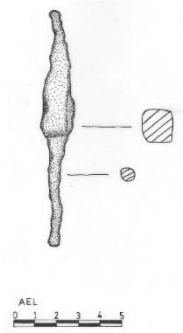
Üç Yapraklı Ok Ucu Çizimleri

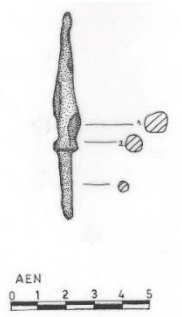
Kat. No: 5

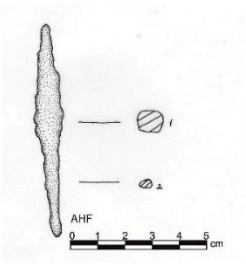
Kat. No: 11

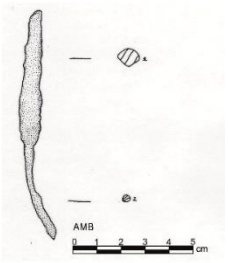
Kat. No: 15

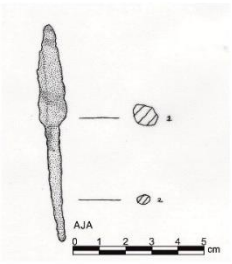
Kat. No: 16

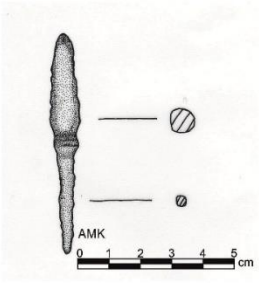
Kat. No: 44

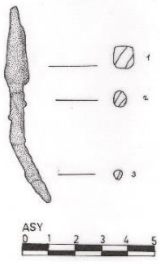
Kat. No:45

Kat. No: 46

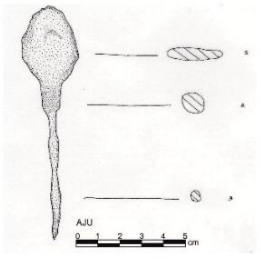

Kat. No: 51

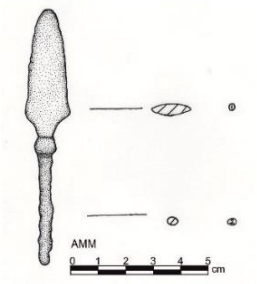

Kat. No: 75

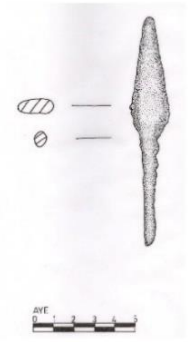
Dörtgen Ok Ucu Çizimleri

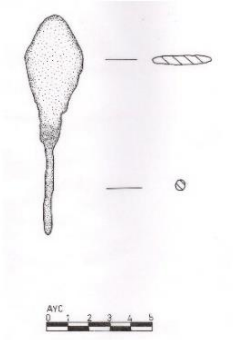
Kat. No: 40

Kat. No:42

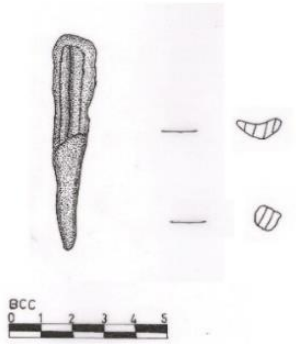

Kat. No: 81

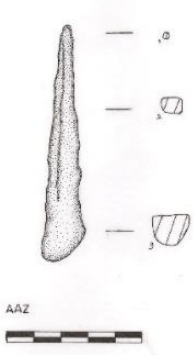

Kat. No: 82

Yassı Ok Ucu Çizimleri

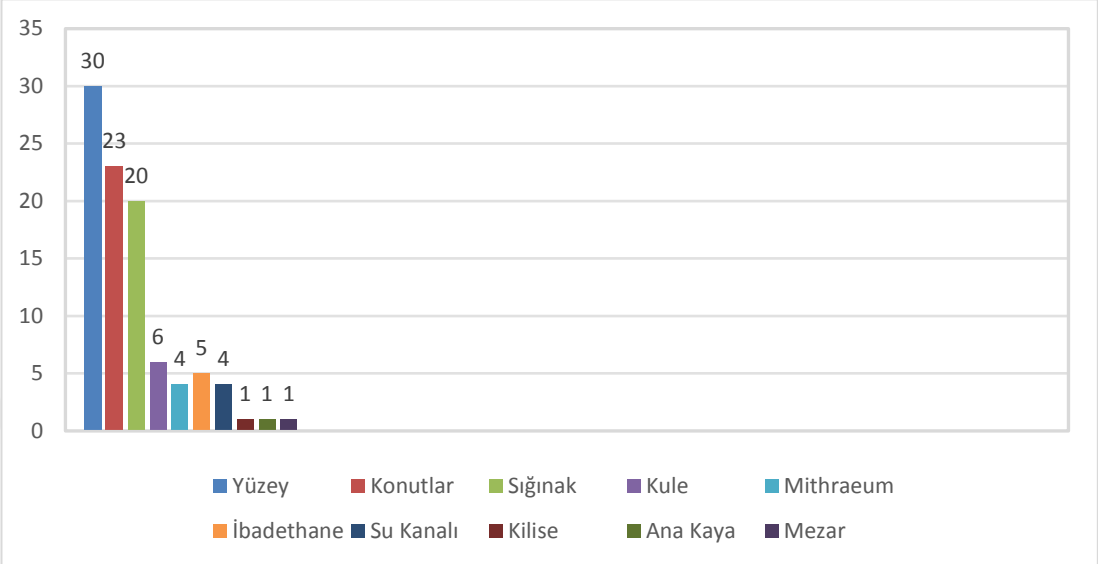

Kat. No: 91

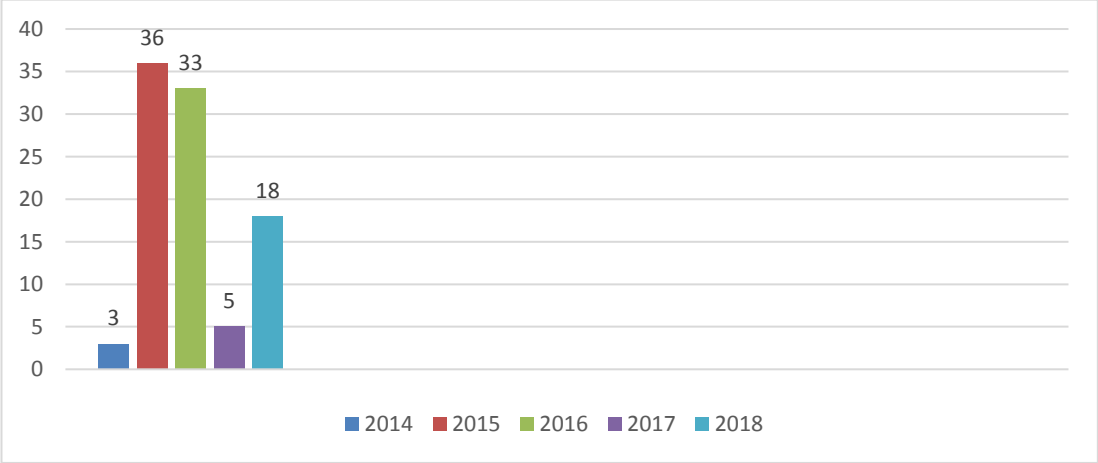

Kat. No: 30

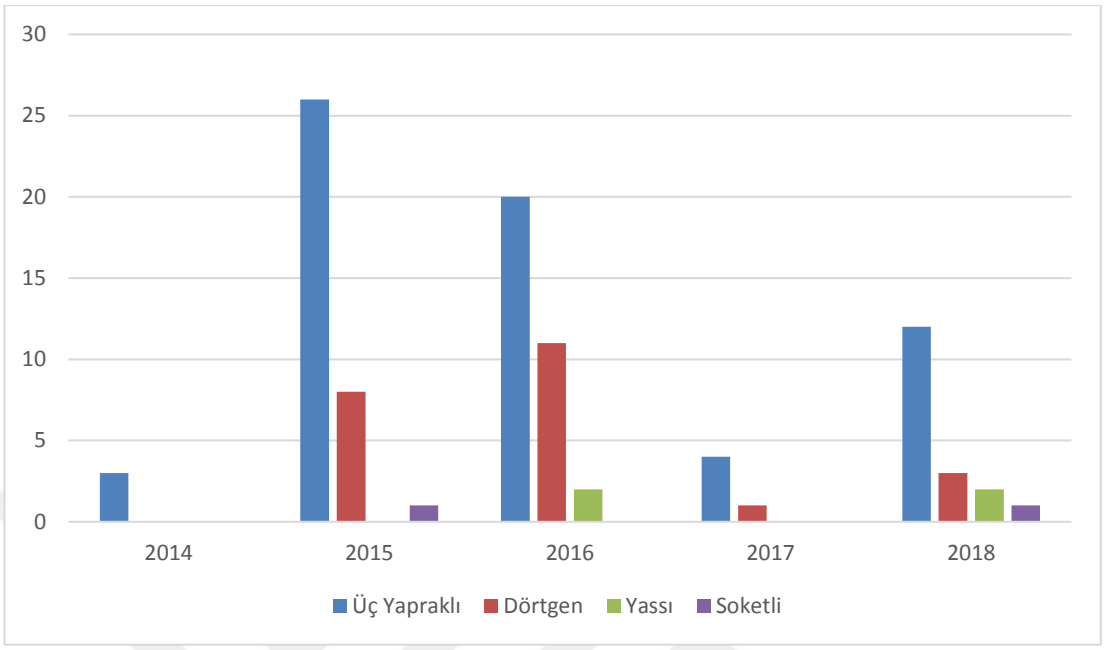
Soketli Ok Ucu Çizimleri

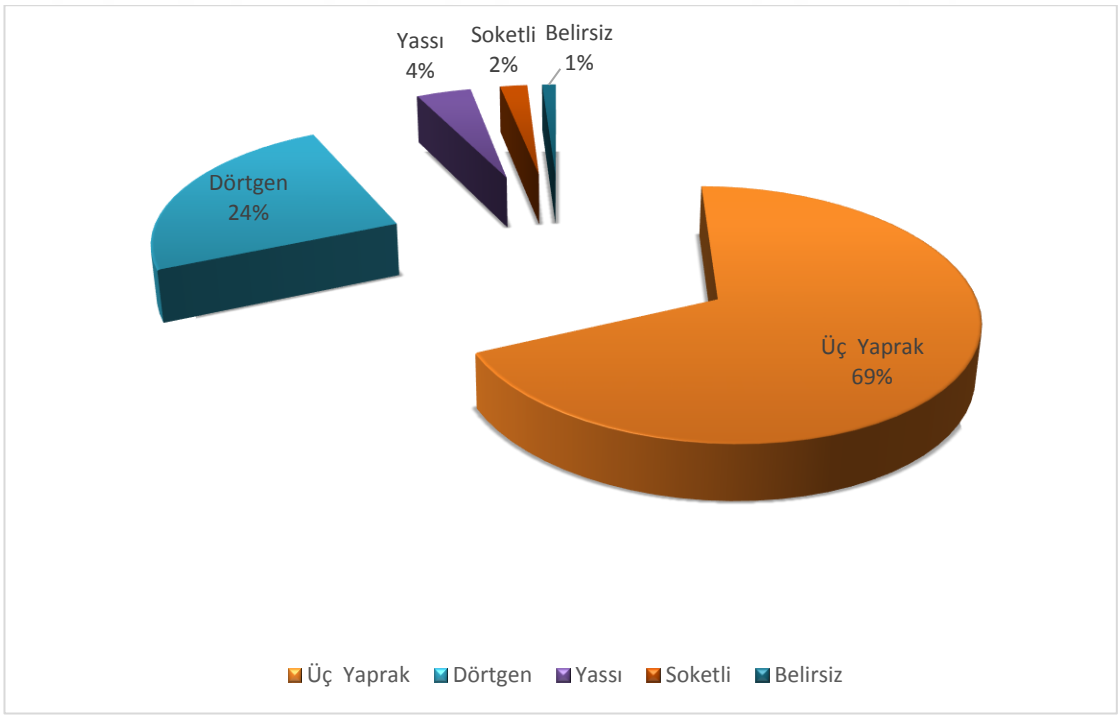
a. Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yerleşim Dağılımı

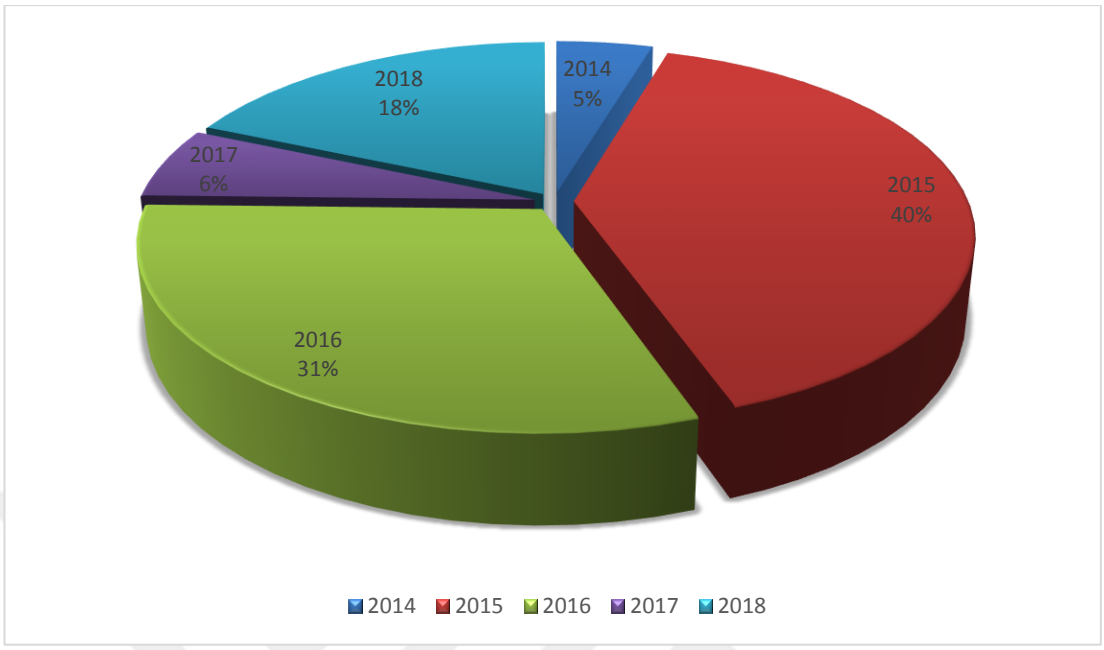
b. Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yıllara Göre Dağılımı

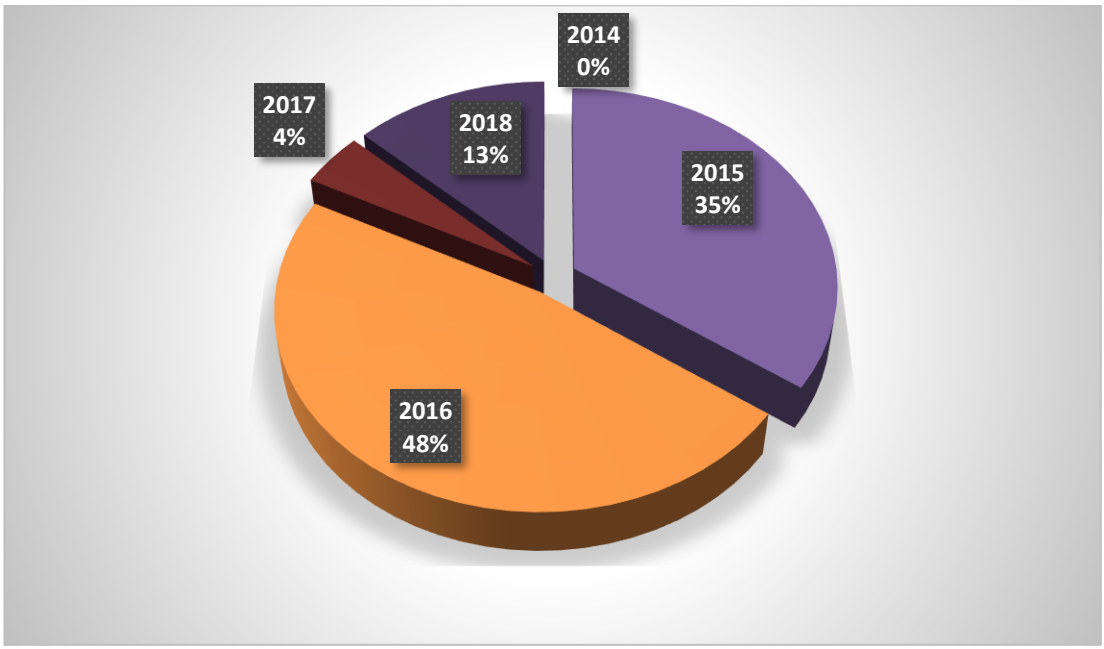
a. Zerzevan Kalesi Ok Uçlarının Yıllara ve Formlarına Göre Dağılımı

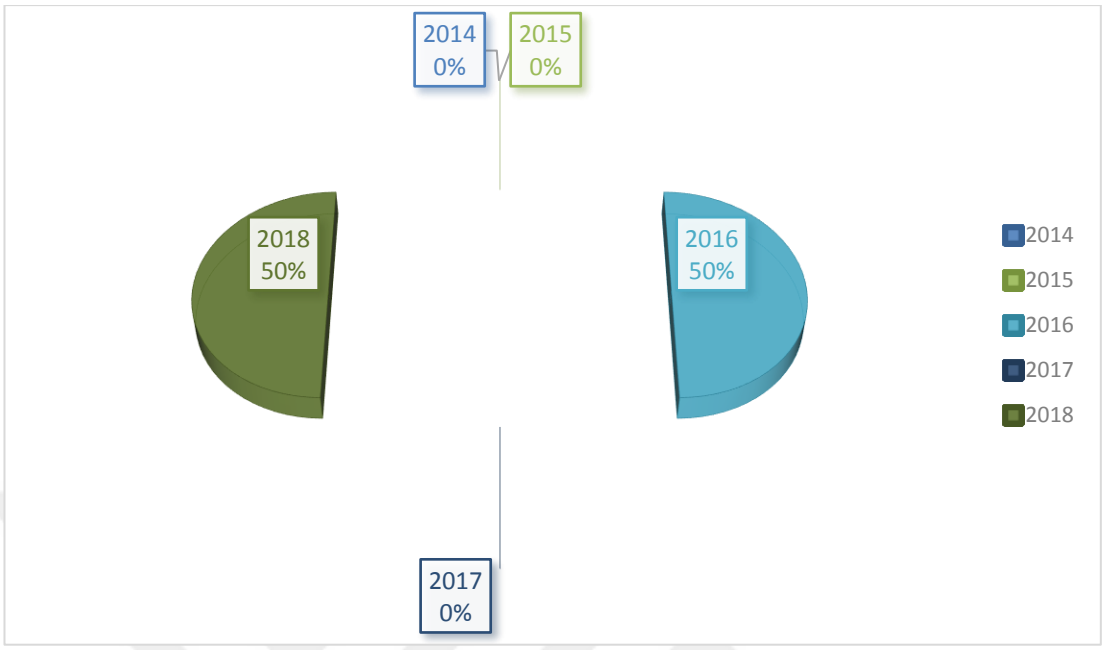
b. Zerzevan Kalesi Ok Uçların Form Dağılımı

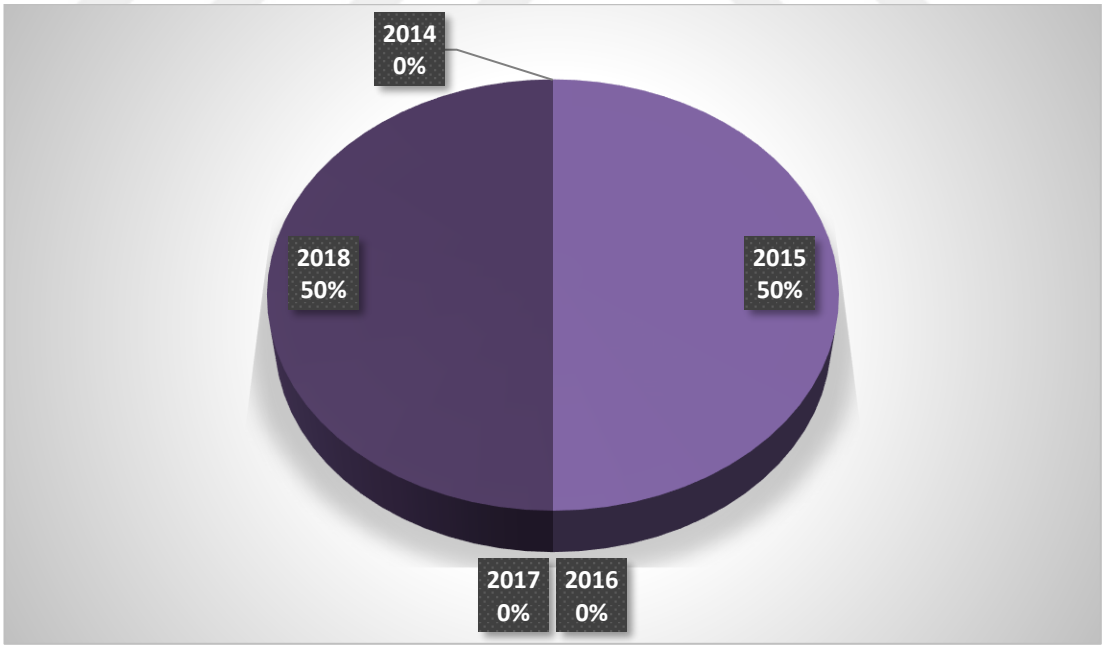
a. Zerzevan Kalesi Üç Yapraklı Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

b. Zerzevan Kalesi Dörtgen Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

a. Zerzevan Kalesi Yassı Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı

b. Zerzevan Kalesi Soketli Ok Uçların Yıllara Göre Dağılımı